

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

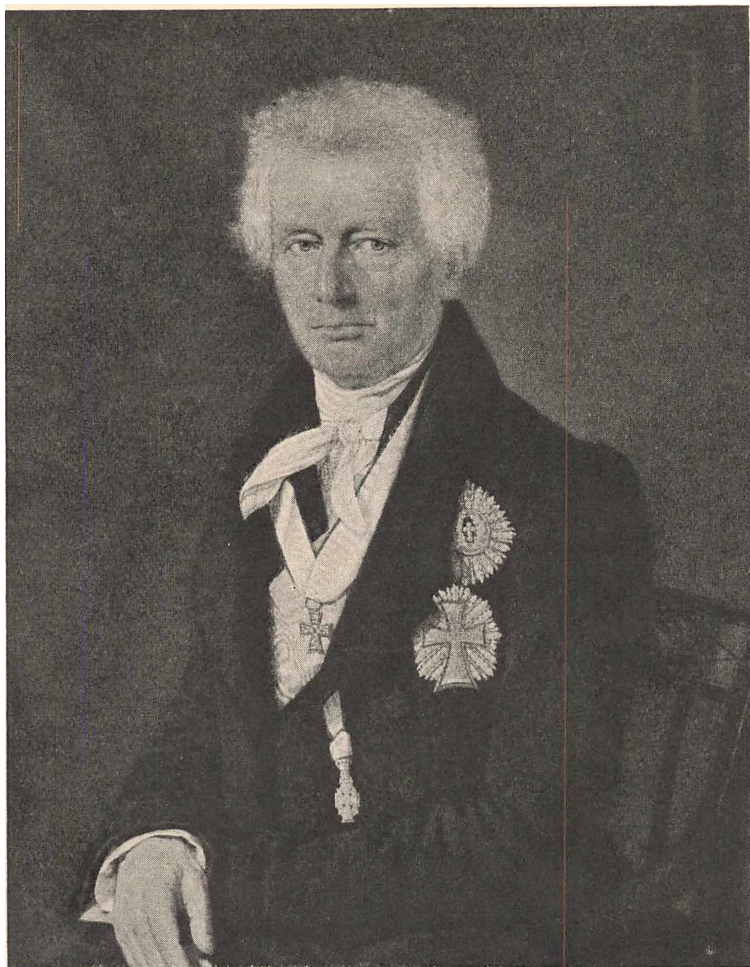
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CHR. D. REVENTLOWS
LIV OG GERNING

CHRISTIAN DITLEV REVENTLOW

EFTER MALERI AF C. A. JENSEN 1823

BRAHETROLLEBORG

HANS JENSEN:

CHR. D. REVENTLOWS
LIV OG GERNING

UDGIVET AF
DET KGL. DANSKE LANDHUSHOLDNINGSSÆLSKAB
I ANLEDNING AF 150-AARS JUBILÆT FOR
STAVNSBAADETS LØSNING

FORORD

I Anledning af 150-Aars Jubilæet for Stavnsbaandets Løsning besluttede Det kgl. danske Landhusholdningsselskab i 1936, at man til den Tid vilde søge udarbejdet og udgivet et Skrift om Chr. D. Reventlow, der — som det vil fremgaa af efterfølgende Skildring af hans Liv og Virksomhed — maa regnes at have været Reformarbejdets drivende Kraft.

Landhusholdningsselskabet rettede en Anmodning til Dr. phil. Hans Jensen om at paatage sig Udarbejdelsen af et saadant Skrift. Dr. Hans Jensen indvilgede heri, og det er Selskabet en Glæde paa 150-Aars Dagen for Stavnsbaandets Løsning at kunne udsende det af Dr. Hans Jensen forfattede Skrift om Chr. D. Reventlow.

Carlsen-Langes Legatstiftelse har støttet Udgivelsen med et Bidrag paa 1000 Kr., for hvilket Landhusholdningsselskabet hermed bringer sin erkendtlige Tak.

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab.

Forfatterens Forord.

Nærværende Skrift om Statsmanden Christian Ditlev Frederik Reventlow fremkommer til Minde om Stavnsbaandsløsningen 1788 og de andre Landboreformer, hvori Reventlow havde væsentlig Andel. Det er ikke det udtømmende Værk, der burde foreligge om en saa banebrydende Skikkelse i vor Historie, blot et kortfattet, populært Rids til en Biografi, og dets Betydning skulde særlig ligge i Forsøget paa at samle i Overblik de væsentligste Sider af Reventlows Virksomhed og Hovedkaraktertrækkene i hans

Personlighed. Indholdet støtter sig til mine egne selvstændige Studier vedrørende Reventlow og hans Tid og derfor ogsaa til den Fremstilling af Landboreformerne, jeg har givet i min Bog »Dansk Jordpolitik 1757—1919« I; i høj Grad har Grundlaget været L. Bobé: »Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekres« I—X, hvortil kommer den beslægtede Kildesamling i Oversættelse ved Chr. B. Reventlow: »En dansk Statsmands Hjem omkring 1800« I—II; tillige er brugt baade megen Litteratur fra selve Tiden og megen historisk Litteratur om Tiden, blandt den sidste først og fremmest Edvard Holms store Værk om Danmark-Norges Historie og Axel Linvalds indholdsrige Bog om Kronprins Frederiks Regering 1797—1807; ogsaa bør nævnes A. F. Bergsøes Reventlow-Biografi fra 1837 samt Joachim Larsens skolehistoriske Arbejder.

Som Bogen er anlagt, har den allerede ved sit beskedne Omfang en væsentlig Begrænsning, men den kan forhaabentlig dog siges at rumme visse nye Synspunkter og ogsaa ny Viden. Jeg takker den store Kender af Slægten Reventlows Personalhistorie, kgl. Ordenshistoriograf Dr. phil. Louis Bobé, for megen beredvillig Hjælp og min Søstersøn J. Arnth Jensen for Udarbejdelse af Register.

Hans Jensen.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
Forord	7
Forfatterens Forord	7
1. Slægt og Herkomst	11
2. Uddannelse og personlige Forudsætninger	21
3. Danske Landboforhold i Stavnsbaandstiden. — Den begyndende Reformbevægelse og de første Reformlove	50
4. Reventlow som Godsejer indtil 1786	70
5. Reventlow som Embedsmand. — Hans Stilling ved Regerings- skiftet 1784	76
6. Den lille Landbokommission	92
7. Den store Landbokommissions Nedsættelse. — Reventlow og Colbjørnsen	103
8. Den store Landbokommission indleder sit Arbejde. — Forordnin- gerne af 8. Juni 1787	118
9. Reventlow og Stavnsbaandsløsningen. — Forordningen af 20. Juni 1788	128
10. Reventlow bliver 1789 »Præsident«, men først 1797 »Statsminister«. — Hans Stilling til en Række Spørgsmaal om Fæsteforholdet, Sammenlægninger og Udstykninger	140
11. Reventlows Stilling til Hoverisagen, Selvejendoms Udbredelse m. fl. Spørgsmaal. — Landboreformernes Afslutning	148
12. Reventlow og Skovvæsenet. — Skovforordningen af 27. September 1805. — »Den danske Linje«	159
13. Reventlows Arbejde for Frihandel og flere andre Reformere	166
14. Reventlow og Trykkefriheden	179
15. Reventlow og Skolevæsenet	187
16. Reventlow i den almindelige Statsstyrelse efter 1797	201
17. Træk af Reventlows private Liv og Virksomhed (efter 1786). — Hans Død og Eftermæle	213

1. Slægt og Herkomst.

Christian Ditlev Frederik Reventlow tilhørte saavel paa fædrene som paa mødrene Side gamle nordtyske Adelsslægter. Den fædrene Slægt, hvis Navn han bar, havde gennem flere Slægtled levet i Danmark og var allerede i det 17. Aarhundrede naaet frem til store Stillinger i den danske Kongemagts Tjeneste. Slægten Reventlow er som flere nordtyske Adelsslægter oprindelig udgaaet fra Bondestanden i Ditmarsken. Den Slægtslinje, der har gjort sig stærkt gældende indenfor det danske Stats- og Samfundsliv siden det 17. Aarhundrede, og hvis mest fremragende Medlem det er, der i dette Skrift skal skildres, er kommet her til Landet fra Mecklenburg. Dens Stamfader — og i øvrig Stamfader til alle nulevende Reventlower — er Henning Reventlow, der var født 1551 og døde 1624 som Christian IV's Lensmand paa Slottene Silkeborg og Skive. Hans Søn Ditlev Reventlow var en af Christian IV's mest betroede Mænd, men fjernedes efter Frederik III's Tronbestigelse 1648 fra de høje Stillinger, han beklædte, under det Paaskud, at han var Udlænding; paa dette Tidspunkt har man altsaa endnu ikke opfattet Reventlowerne som en Familie, der i Danmark kunde være ligeberettiget med Landets egen gamle Adel.

Bedre gik det Ditlev Reventlows Søn Conrad, der under Christian V, hvis Statsraad han tilhørte fra 1681, var fremtrædende Medlem af en Hofklike, der en Tid øvede megen Indflydelse paa Statsstyrelsen. Hans Stilling ved Hoffet var ofte anfægtet af Hofintriger, men han forstod dog at bevare Kongens Gunst; han havde Raad til at yde ham Pengelaan og kunde byde ham pragtfulde Fester. Han var faktisk Førsteminister og blev straks efter Frederik IV's Tron-

bestigelse 1699 udnævnt til »Storkansler«, og selvom det efterhaanden synes at være gaaet tilbage med hans Indflydelse, bevarede han dog Frederik IV's Gunst til sin Død (1708). Storkansler Conrad Reventlow synes ikke at have haft særlig fremragende Egenskaber, men at have været en tiltalende Personlighed med værdig Optræden. Han var ved Arv og Medgift blevet en meget rig Mand, en af sin Tids største Jordegodsbesiddere, og 1681 fik han oprettet Grevskabet Reventlow i Sønderjylland. Han blev den første Reventlow, der var Lensgreve, og han maa opfattes som den egentlige Grundlægger af den Stilling i det danske Samfund, som Slægten senere har kunnet indtage.

Hans Datter Anna Sophie blev af alle Slægtens Medlemmer den, der formelt set naaede højest op paa Rangstigen omend paa en Maade, der for mange syntes meget forargelig. Som ganske ung Pige vandt hun Kong Frederik IV's Forelskelse, og han lod sig vie til hende ved venstre Haand, skønt den lovlige Dronning endnu levede, et Forhold, Enevoldskongen kunde tillade sig, og som Kirke og Folk maatte finde sig i. Da Dronningen var død (1721), blev Anna Sophie viet til Kongen ved højre Haand og af ham selv kronet til Dronning. Hele den Ophøjelse, der var faldet i hendes Lod, skulde senere i nogen Grad hævne sig paa hende selv og paa Slægten. Efter at Frederik IV's Søn med hans første Dronning, Christian VI, 1730 var blevet Konge, fik hans bitre Nag mod den Stifmoder, der engang havde været hans Moders heldige Rival og Faderens Medhustru, Afløb i en temmelig haard Behandling af den nu magtesløse Anna Sophie. Hun modtog af den nye Konge haarde Irettesættelser for sit tidligere Levned og blev tvunget til at forlade København og tage Ophold paa den østjyske Herregaard Clausholm, der havde tilhørt hendes Fader. Hun fik nok Lov til vedblivende at kalde sig Dronning, men vel at mærke ikke Dronning af Danmark og Norge. Hun var afgjort i Unaade ved det nye Hof; men denne Unaade har for en Tid ogsaa omfattet hendes nærmeste Slægtninge, og den har ligesom bidraget til at skabe et vist Vendepunkt i hele Slægten Reventlows Stilling indenfor Staten. Saa fremtræ-

dende som Slægten havde været i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede, skulde den først atter blive hen imod Slutningen af Aarhundredet.

Dronning Anna Sophies Broder Christian Ditlev Reventlow, Storkanslerens Søn, der var født 1671, spillede under Frederik IV en betydelig politisk og militær Rolle. Han er blevet brugt i vigtige diplomatiske Forhandlinger og var den mest fremtrædende i den Kres af Mænd, som det 1709 lykkedes at føre Danmark ind i den store nordiske Krig. Han blev ved Feltogets Begyndelse, skønt han var den yngste af Hærens Generaler, udnævnt til Øverstkommanderende, til hvilken Stilling han ogsaa synes at have været kvalificeret (det var i øvrig, før Søsteren blev knyttet til Kongen). I Generalstabens Værk om Danmarks Deltagelse i den store nordiske Krig skriver Krigshistorikeren A. Tuxen om ham: »Reventlow var ingen genial Feltherre og kan maa- ske næppe betegnes som en overlegen Personlighed; men han var en dygtig og tapper Soldat, en omsigtsfuld General, en dannet og kundskabsrig Mand og en hæderlig Karakter. Overfor sine undergivne optraadte han med Velvilje og søgte efter Evne at fremme deres Tarv, i sit Forhold overfor Kongen var han djærv og frimodig og henvendte sig til ham uden krybende Smiger. Skønt Reventlow mest havde opholdt sig i Udlandet, var han dog det danske Sprog fuldkommen mægtig og forstod at bruge det med en vis tiltalende Djærv- hed. Alt i alt var han den mest fremtrædende af de davæ- rende danske Generaler og den, der var bedst egnet til at føre Overkommandoen.« — Der er noget ved denne Karak- teristik af General Reventlow, som ogsaa kunde passe paa Chr. D. Fr. Reventlow, der skulde blive hans Sønneson. Som Feltherre ledede Generalen det sidste direkte Forsøg paa at tilbageerobre Skaane; naar det mislykkedes, var han ikke selv uden Skyld deri; i øvrig maatte han allerede 1710, inden Tilbagetoget var fuldført, nedlægge Kommandoen paa Grund af Sygdom. Senere blev han civil Embedsmand. Han døde 1738.

Det er General Reventlow, der 1729 har faaet oprettet Grevskabet Christianssæde af Godser, han ejede paa Lol-

land. 1722 havde han af Kongen faaet overdraget det til Kronen hjemfaldne Lensbaroni Brahetrolleborg paa Fyn. Som Arv efter sin Fader havde han det slesvigske Grevskab Reventlow. Hans Hustru, Benedicte Margrethe Brockdorff, havde tilført ham flere Jordbesiddelser, bl. a. Krænkerup paa Lolland. Det var saaledes en stor Rigdom, der kunde gaa i Arv til dette Ægtepars to Sønner, af hvilke ingen opnaaede et egentlig »historisk« Navn. Den ældste af dem var Conrad Ditlev Reventlow (født 1704, død 1750), der fik Grevskabet Reventlow og Baroniet Brahetrolleborg; han beklædte saa høje offentlige Stillinger som Sjællands Stiftsamtmandsembede og Præsidentposten i Højesteret, og han var, hvad der karakteriserer Slægtens fornemme Position, gift med en Prinsesse af Plön (en af det Sønderborgske Hertughus' Forgreninger); hans Søn og Arving døde allerede 1759, efterladende sig som eneste Barn en Datter, der blev gift med den preussiske Minister Fyrst C. A. Hardenberg (der skulde blive medvirkende ved Bondestandens Frigørelse i Preussen); hun kunde fra sin Fader arve Stamhusene Krænkerup paa Lolland og Frisenvold i Jylland, og for hendes Søn, der kunde sælge Frisenvold, men samle nye Besiddelser paa Lolland, oprettedes 1814 Lensgrevskabet Hardenberg-Reventlow.

Derimod gik Baroniet Brahetrolleborg og Grevskabet Reventlow, da den ældste Mandslinje blandt General Reventlows Arvinger var uddød, over til Generalens yngre Søn, der i Forvejen havde Grevskabet Christianssæde. Han var født 1710 og hed som Faderen Christian Ditlev Reventlow. Han har haft Udnævnelse som Assessor i Højesteret, men den meste Tid af sit Liv tilbragte han som Privatmand fjernt fra Hovedstaden paa sine Godser. Han var først gift med Johanne Sophie Frederikke Bothmer, der var født 1718 som Datter af den tyske Greve, F. J. Bothmer, der var brunsvig-lyneborgsk (d. v. s. hannoveransk) Gesandt i København; hendes Moder tilhørte den mecklenburgske Slægt Holstein. I dette Ægteskab fødtes (i København) fire Børn: 1) Frederikke Louise, født 21. August 1746; 2) Christian Ditlev Frederik*) født 11. Marts 1748; 3) Conrad,

*) Statsmandens egentlige historiske Navn blev Christian D. Reventlow.

født 26. Juli 1749; 4) Johan Ludvig, født 28. April 1751. Tidlig blev disse Børn forældreløse; deres Moder døde 17. April 1754. Den lille Christian Ditlev var da kun 6 Aar gammel. 1762 giftede Faderen sig paany med Komtesse Charlotte Amalie Holstein-Ledreborg; dette Ægteskab blev barnløst. Der var altsaa tre Sønner til at dele Faderens Besiddelser, da han døde 30. Marts 1775. Christian Ditlev Frederik overtog da Christianssæde, Conrad Grevskabet Reventlow, Johan Ludvig Brahetrolleborg.

Med den største Taknemmelighed og Ærbødighed mindes den ældste af disse Sønner, der selv skulde faa en saa stor offentlig Virksomhed og vinde saa stor historisk Berømmelse, hvad hans Fader havde været og virket i sine mere private og ukendte Forhold. Paa sin 68-aarige Fødselsdag skrev Chr. D. Fr. Reventlow i sin Dagbog: »I Gaar var det min gode Faders Geburtsdag, en lykkelig Mands. Ikke har han opnaaet saa meget som jeg, af Mennesker, som ikke kender hans Værk, kan hans Navn let forglemmes, men lige ophøjet for Guds Øjne er han vist over de fleste, er han ogsaa over mig ved hans Kærlighed til Gud og Mennesker. Han sad lig Maria ved Herrens Fødder, medens mangan Martha gør sig det meget travlt. Hans Visdom var ikke Verdens Visdom.«

10. Marts 1827, da han selv var ved at fylde 79 og ikke havde mange Maaneder tilbage at leve i, skrev han i sin Dagbog: »For 117 Aar siden fødtes paa denne Dag min kærlige gode Fader til Lykke for alle hans Efterkommere og hans Bønder og Underhavende, dem han fandt den største Fornøjelse i at kunne glæde. Det gjorde han uden Bram, og han stod, om jeg saa maa udtrykke mig, med sine Tanker bestandig for Guds Trone. Han havde en Sjæl som Marias. Alt det gode, han gjorde, det gjorde han i Stilhed, men af sit hele Hjertes Fylde. Hans Aand hvile paa os alle, og hans Velsignelse følge hans Efterkommere og Underhavende, at ingen maa forlade Guds Veje, men alle i Oprigtighed tjene Gud, enhver i sit Kald . . . . .«

I sin Fader har altsaa Chr. D. Fr. Reventlow Livet igennem kunnet se et Forbillede paa den gode Godsejer, der omend i Stilhed og uden at træde langt frem i det offentliges

Tjeneste udrettede det bedste, han evnede, under Ansvarsfølelse overfor baade Gud og Mennesker.

I et Brev, Chr. D. Fr. Reventlow som ganske ung Aar 1772 har skrevet til sin Forlovede, Frederikke Sophie von Beulwitz, karakteriserer han udførligt sin Fader og andre nære paarørende, og ved samme Lejlighed giver han et Indblik i, at Faderens Livsvilkaar ikke altid har været blide, og at det ikke altid har været et helt idyllisk eller hyggeligt Hjem, han trods sin store Velstand var i Stand til at byde sine Børn.

»Min Fader«, skriver Reventlow, »har haft den Lykke at have en meget god Fader, der elskede ham meget, og som fra hans Ungdom har bibragt ham Kærlighed til Dyd og Religion (det er altsaa Generalen fra den store nordiske Krig, hvorom her er Tale). Hans Moder var ikke saa god, hendes Gerrighed var umættelig. Det var hende, der regerede i Hjemmet, og ikke hans Fader. Hun anvendte intet paa hans Opdragelse, skønt hun var den rigeste Kvinde i Danmark. Han blev meget forsømt, og skønt han ved egen Flid søgte at bøde paa Manglen af en god Opdragelse, saa bragte han det dog ikke saa vidt, som han ellers med en saa rigtig og naturlig god Forstand kunde have gjort. Hans Moder, der elskede sin ældste Søn mere end ham, unddrog ham ved sit Testamente den største Del af, hvad der ellers med Rette skulde have tilkommet ham, og hans Broder øgede ved at gaa alle Slags Krogveje den Uret, der var tilføjet ham. Han vilde maaske nok have kunnet tiltvinge sig noget, men vilde hellere lide Uret end have Strid. Han levede meget lykkelig med min salige Moder. Hendes Død slog ham meget ned, endog saa meget, at han trak sig tilbage fra alle Forretninger. Omsorgen for sit Hus overlod han til to Personer, der ikke var hans Tillid værdige. De søgte at gøre min Fader stadig mere fremmed for sine egne Sager og berigede sig paa den skændigste Maade. Det var imidlertid det mindst onde, de gjorde, for de søgte, for stadig uforstyrret at kunne berige sig, at stifte Uenighed mellem Forældre og Børn og til sidst, da min Fader giftede sig, mellem min Fader og min Moder. I den Tid var vort hele Hjem saa ulykkeligt, som det nu er

lykkelig. I en lang Række Aar havde de vundet min Faders Tillid saa meget, at han troede, de var uundværlige for ham. Gudskelov er de Folk nu borte. Deres egen store Ondskab har styrtet dem. Nu er min Fader den bedste Ægtemand og den bedste Fader. Han elsker os alle med udpræget Æmhed. Han er meget lykkelig og nyder navnlig den Lykke, som bestaar i en god Samvittighed. Jeg tror ikke, han nogensinde har handlet uretfærdigt med Forsæt. Mere retskaffen og redelig kan ingen Mand være. Han har undertiden forudfattede Meninger; jeg ved imidlertid ingen, som han ikke gerne vilde have ladet fare, saafremt han var blevet overbevist om det modsatte, en Egenskab, der særlig hos gamle Folk er meget sjælden. Han er undertiden adspredt og siger ofte i Tanker, hvad han ellers ikke vilde have sagt. Overhovedet tager han det ikke saa nøje med Ordene. Han har fra Naturen af en meget solid Sundhed og lader det holde haardt, før han tilstaar, at han fejler noget, og Medicin tager han ikke gerne. Naar noget bedrøver ham, saa skjuler han sin Smerte for ikke at bedrøve andre sammen med sig. Han er hverken gerrig eller ødsel og tilfreds, naar han har, hvad han kan klare sig med; for Gæld nærer han stor Frygt. Mod de fattige er han særdeles velgørende. Han behøver som alle gamle Folk Tid til at fatte en Beslutning. Han har undertiden i sit Blik noget haardt, men derom skal De ikke bryde Dem, hans Hjerte er altid ømt . . . . .«

Det var altsaa ikke saaledes med Reventlows varme Følelser overfor sin Fader, at de først lod sig konstatere hos ham i den ældre Alder, da det blot var Minder, de kunde samle sig om. Ogsaa som den ganske unge Søn, medens Faderen endnu levede, har han tænkt og følt paa samme Maade, og han har ikke saa skarpt som Søsteren Louise Stolberg fæstet sig ved de svagere Sider hos Faderen, der dog synes at have været meget fremtrædende. I Udtalelser, der hidrører fra den »gode« Greves begavede Datter, finder vi fuldt bekræftet, at han virkelig var en god Mand, med Rette æret og elsket af sine Børn og af enhver, der kom ham paa nærmere Hold; men samtidig tilsløres det her ikke paa nogen Maade, at han led af en udpræget Ubehjælpssomhed over-

for Livets praktiske Krav, at han ikke var noget tankeklart Hoved med Evne til at hævde sin Personlighed. Hans Hovedegenskab var en altfavnende Velvilje over for Omgivelserne, hans Ansigt lyste af Kærlighed og Godhed, han uddelte Penge til højre og venstre af fyldte Lommer blot for at se glade Ansigter omkring sig, men noget rigtigt Arbejde udførte han ikke. Dagen gik for ham med at spadsere, beskære Træer, læse i Bibelen, dyrke lidt Latin og Musik, alt paa en lidet energisk Maade. De særlige Vanskeligheder med at opretholde den tilbørlige Husorden, som ogsaa Sønnen taler om, karakteriserer Datteren uden Forbehold saaledes, at hendes Fader lod sig bestjæle og bedrage af hvemsomhelst uden at kunne eller ville sætte sig til Modværge. Hendes Skildring er præget af en slaaende Psykologi, som stikker af mod den Pietet, der gaar gennem Broderens Karakteristik; hun tegner for os en Skikkelse, der har tilhørt en ligesom passiv Generation af en stor Slægt, og hvis Ejendommeligheder ogsaa har haft Berøring med den Tid, hvori han levede — en Tid, der ikke kaldte paa Fremdriften og Initiativet, saaledes som den følgende Tid skulde gøre det. Vi skal i det følgende se Vidnesbyrd om, hvor fjernt den »gode« gamle Greve stod Tanken om de Fremskridt, som skulde gøre hans Søns Navn saa stort i Danmarks Historie.

Til det smukke, kærlige Billede, Reventlow overfor sin Forlovede tegner af Faderen, slutter sig en særdeles sympatetisk Skildring af hans »Moder«, d. v. s. den Stifmoder, han nogle Aar efter sin egen Moders Død havde faaet ved Faderens andet Giftermaal. Efter alt, hvad Reventlow selv fortæller, er da denne Kvinde heller ikke kommet ind i Familieekresen som en besværlig fremmed, men snarest som en Frelse for Hjemmet, hvad der skyldtes hendes Indflydelse paa de utro Tjenere, hvorom der skrives i Brevet, hun nedbrød den skæbnsvangre Magt, de en Tid havde haft. Reventlow omtaler, hvorledes Stifmoderens Fader — altsaa Kong Christian VI's Minister — havde givet hende en meget alvorlig Opdragelse; først efter at være blevet voksen fik hun Lov til at komme i store Selskaber og ved Hoffet, og i Teatret fik hun aldrig Lov til at komme. Reventlow kender ingen

Kvinde, der mere trofast end hun opfylder alle sine Forpligtelser; ved sin kærlige, retlinede Optræden fik hun Overtaget over de Folk, der havde misbrugt hans Faders Tillid: »Gennem hende blev vort Hjem lykkeligt som intet andet Hjem, jeg kender«. Hun er et kærligt og omsorgsfuldt Menneske, blot, hævder Reventlow, med den ene Fejl, der ligger i, at hun ikke tager tilstrækkeligt Hensyn til sit Helbred, der ikke er det stærkeste.

Det fremgaar tydeligt nok af denne Karakteristik, at Reventlows Stifmoder var udgaaet fra et pietistisk Hjem og paa heldig Maade var kommet til at bære Præg deraf. Pietismen som religiøs Aandsretning og som Kilde til Udvikling af større Alvor og Pligtfølelse har været stærkt udbredt indenfor fornemme Krese i første Halvdel af det 18. Aarhundrede. Som bekendt prægede den helt Christian VI's Hof, og pietistisk af Sindelag var da ogsaa Kongens ledende Minister paa den indre Styrelses Omraade, J. L. Holstein-Ledreborg. Denne Mand er blevet prist af Ludvig Holberg som en sjældent beundringsværdig Karakter, den samme i Storm og Stilhed, i Regn og Solskin, talende lidet og tænkende desto mere, sanddru, ordholdende og paa bedste Maade respektindgydende. Hans dygtige og samvittighedsfulde Egenskaber synes ogsaa at være gaaet i Arv til hans Datter, der er blevet en saa god Stifmoder for Børnene i det Reventlowske Hjem.

Lidt mere forbeholden er den Anerkendelse, Reventlow i det omhandlede Brev giver sin Søster, Frederikke Louise, som ganske ung er blevet gift med »en Mand, der paa Rejser havde antaget franske Sæder« (der sigtes til en Kammerherre Chr. Fr. v. Gramm, som allerede var død 1768). Helt sikker er Reventlow ikke paa, at hendes Liv i den store Verden med de mange Adspredelser ikke har skadet hende; men han tør dog forsikre, at hun har et meget godt Hjerte og en god Forstand. Sin Karakteristik af denne Søster, der senere skulde blive gift med Grev Christian Stolberg og vinde Ry som en af sin Tids mest begavede og aandfulde Kvinder, slutter Reventlow med disse Ord: »De vil ogsaa komme til at holde meget af hende, men dog endnu meget mere af min Moder!«

Sin Broder Conrad, der er blevet uddannet som Søofficer, omtaler Reventlow overfor sin Forlovede uforbeholdent som en ung Mand, der har voldt Familien Sorg og Bryderi. Han har haft det Uheld skønt kun udstyret med smaa Evner tidligt at blive overladt til sig selv. Han er en letsindig og svag Natur, og paa sine Sørejser er han meget ofte havnet i daarligt Selskab. Paa hans sidste Rejse til Algier har hans Sæder og Sundhed taget megen Skade. Hans Fader har maattet betale en anselig Sum i Spillegæld og været nødt til at føre en Proces mod nogle Jøder, som han har givet et Gældsbevis uden dog at faa nogen Penge af dem! Siden han er kommet tilbage, han han imidlertid opført sig pænt, og han har nu et Aars Tid boet hos Familien og været borte fra sine Kammerater. »Jeg haaber bestemt«, slutter denne Beskrivelse, »at han vil blive ved med at være god og ikke gøre sig uværdig til Deres Kærlighed.«

Den unge Grev Conrad er her uden særlige Omsvøb fremstillet som Familiens sorte Faar. Til Gengæld kan Reventlow give sin Forlovede den mest rosende Karakteristik af sin yngste Broder: »Min Broder Ludvig kender De. Da vi altid er sammen, saa tænker vi altid paa samme Maade om de fleste Ting. Han er imidlertid meget bedre end jeg og i Besiddelse af meget større Flid og Energi. En lille Fejl har han, som jeg ikke har, nemlig at han undertiden er meget egensindig i Smaating, men hans Egensind varer ikke over fireogtyve Timer. Han vil engang blive en meget brugbar Mand, thi han har et meget godt Hjerte, Flid og Dygtighed. I Selskab med fremmede Folk er han forlegen og taler kun lidt. Han er Deres Venskab og Kærlighed værdig . . . . .«

Fra de tidligste Aar var der en nær og inderlig Tilknytning mellem Christian Ditlev Frederik og Johan Ludvig Reventlow. Som der skulde blive meget, der kom til at forbinde de to senere hen i Livet under deres Manddoms Gerning og hele Stræben, var der lige fra først af et stort Fællesskab mellem dem i Interesser og Anlæg, og de har ogsaa været fælles om den Undervisning og Uddannelse, de i den unge Alder modtog.

2. Uddannelse og personlige Forudsætninger.

Den unge Christian og den unge Ludvig Reventlow fik en Opdragelse og Uddannelse, der var meget typisk og karakteristisk for den Tid og den Stand, de tilhørte. I en højadelig Familie blev der, omend Forholdet mellem Forældre og Børn kunde være det allerbedste, ikke lagt Vægt paa, hvad en Fader eller en Moder selv kunde udrette som Opdrager; men Børnene blev tidligt overladt saa vidt muligt til fremmede, for Sønnernes Vedkommende til en Hovmester, der ikke blot skulde lede deres Undervisning i Kundskabsfag, men ogsaa havde Ansvar for at opdrage dem menneskeligt og moralsk paa den Maade, der anstod sig og var mest passende for deres fremtidige Kald og Stilling.

Dette kunde i og for sig være en udmærket Ordning, hvis man til Opgaven fandt den rette Mand, en Personlighed af tilstrækkelig Dygtighed og med virkelig Ansvarsfølelse. En god Lærer kan overfor ganske unge ofte opnaa en gavnlig Autoritet, og netop fordi han er den fremmede og mere uhildede, vil han maaske bedre end Forældrene have Betingelser for at være den vejledende og retledende i mange Livsforhold. Ganske særlig har det for en ung Adelsmand i de Tider kunnet være nyttigt og heldbringende at komme under saa stærk Indflydelse af en begavet og kundskabsrig Borgerlig med bredere Erfaringer og Forstaaelse, end det var muligt at vinde gennem Livet indenfor de fornemmes egen Kres. Selvfølgelig kunde det dog medføre en betydelig Risiko, at Forældre saaledes gav Afkald paa den personlige Kontrol med deres egne Børns Opdragelse; det kunde ikke undgaas, at der blev Tilfælde, hvor den, man betroede det omfattende pædagogiske Tillidshverv, var mindre vel egnet til at varetage det. Ganske givet havde det altid sine Skyggesider, at Børnene, selvom de levede i Hjemmet, fra deres tidlige Aar var væsentlig henvist til Lærere og Lærereinder, medens de maatte holde sig i ærbødig Afstand fra Forældrene, som de kunde opvarte med Hilsener Morgen og Aften, men i øvrig ikke havde stort at gøre med til daglig.

Af nogle Optegnelser, Reventlow har gjort paa sine gamle

Dage, fremgaar det, at Forholdene, trods den store gensidige Kærlighed mellem Fader og Børn, har ligget saaledes i hans Hjem, og at han ikke var i Stand til at mindes dette uden en vis Bitterhed. »De første Aar af min Ungdom var fattige paa Glæde«, skriver han i denne Forbindelse, og skønt han og Broderen, som han udtrykker sig, »forblev ufordærvede og bevarede et fromt religiøst Sind«, var de Forhold, de levede i, dog længe ikke saa heldige for dem.

1762, lige efter Faderens andet Giftermaal, blev de to Drengene sendt til Altona, hvor de en Tid besøgte et Gymnasium (med Undervisning af væsentlig anden Art end de almindelige Latinskoler i Datiden), men i øvrig var overladt til en Hovmester, som uden al Tvivl var en højst uheldig Person med Anlæg, der efter Beskrivelsen ser ud til at have været sygeligt abnorme, i hvert Fald af en meget uhyggelig Beskaffenhed. Vilkaarligt, lunefuldt og raat pryglede han sine to Elever og forstod dog til enhver Tid at faa dem til at tro, at de havde fortjent hans Afstraffelser, og at disse kun sigtede til deres eget sande Bedste. Trods hans Brutalitæt har Drengene i nogen Grad været denne Tugtemester oprigtig hengivne! Chr. Reventlow kunde godt have slaet igen, naar han blev mishandlet, da han efterhaanden var blevet større og stærkere end Læreren; han følte sig ogsaa efter sin egen Beretning fristet dertil, men gjorde det dog ikke — da han mente at have fortjent Pryglene.

Saa mærkelig en Magt havde den raffinerede og brutale Mand over sine Elever, at Chr. Reventlow ikke blot tog hans Parti, da han kom i Konflikt med Faderen om sine Lønforhold, men stod paa Nippet til efter hans samvittighedsløse Raad at lade sig hverve til preussisk Tjeneste i Frederik den Stores Syvaarskrig. Det var Hovmesterens Hævn, at han saaledes vilde føre Sønnen for bestandig bort fra Forældrene; han har forstaaet at udnytte den Begejstring, der fandtes i Tidens Ungdom for den tapre Preusserkonges, og desuden søgte han at faa det unge Menneske til at tro, at han vilde blive forgivet af Stifmoderen, hvis han vendte tilbage til Danmark. Heldigvis er der blevet skredet ind i Tide mod det, der her var ved at foregaa (»Gud ved, hvad

der vilde være blevet af mig, hvis jeg var undveget til Preussen«, siger Reventlow i sin Beretning herom med en vis naturlig Gysen). Under Ledsagelse af en paalidelig Oberst blev de to Brødre i 1764, efter halvtredje Aars Ophold i Altona, ført til København, og herefter skulde et nyt og bedre Afsnit af deres Tilværelse tage sin Begyndelse.

Det kan tilføjes, at det gennem Reventlows hele lange Liv for hans usammensatte, ligefremme Opfattelse af Forhold og Mennesker forblev en stor Gaade, hvorledes det egentlig havde været fat med denne mærkelige Hovmester, som havde villet gøre ham til preussisk Soldat. Da han 1825 nedskriver Beretningen om ham, ved han endnu ikke rigtig, om han skal tro, at Manden har handlet ud fra »Hypokondri«, eller om han har været et for Alvor slet og underfundigt Menneske, det sidste vil han i Virkeligheden nødig antage, da han trods alt mindes Manden med en vis Paaskønnelse, der for hans Bevidsthed særlig knytter sig til et Indtryk af ham som religiøs Personlighed: »Han udtalte sig altid i religiøs Aand, og hans Undervisning i Kristendom var, som den skulde være«. Den gamle Reventlow slutter sine Betragtninger over sin — ikke navngivne — Hovmester i Altona med de Ord: »Gud vil dømme denne Mand paa rette Maade — jeg selv kan det ikke!«

At den lollandske Greve havde sendt sine unge Sønner til Skolegang i den holstenske By Altona, vidner om, hvor naturligt det indenfor Familien Reventlow følte, at dens unge Medlemmer fik en Opdragelse paa Tysk og af tyske Lærere (ogsaa den omtalte uheldige Hovmester har været Tysker). Som en ren Selvfølge fastholdt mange i Slægten Forfædrenes tyske Talesprog i indbyrdes Omgang; man mente ikke dermed at komme i nogensomhelst upassende Modsætning til de danske Omgivelser. Det var det 18. Aarhundredes Tankegang, der gjorde sig gældende; det internationale havde endnu en stærk Magt overfor det nationale, og særlig i aristokratiske Krese var man ikke tilbøjelig til at anerkende nogen Pligt til at gennemføre en sproglig og kulturel Tilpasning efter den brede Befolkning i det Land, hvor man boede, og hvor man i øvrig ønskede at tjene de

offentlige Interesser som gode Patrioter. At være »Patriot« dengang var noget andet end at være »national« i senere Tid. Hertil kom det Forhold, at den danske Stat endnu ikke var blevet nogen egentlig Nationalstat, fordi den, rent bortset fra det stærkt fordanskede Norge, omfattede Hertugdømmerne med deres for en stor Del tysktalende Befolkning. Tyskheden havde for saa vidt en Slags Hjemstavnret i Riget; en By som Altona kunde opfattes som dansk, selvom dens Befolkning talte Tysk.

Det er ganske vist en forkert Anskuelse, at det danske Sprog i det 18. Aarhundrede skulde have været nedsunket til at være blot et Almuesprog; det hævdede bestandig sin Stilling indenfor Retsvæsen og Administration, og med Ludvig Holberg i Spidsen har fremragende Forfattere under bevidst national Stræben sørget for at opretholde og udvikle det indenfor Litteraturen. Rigtigt er det imidlertid, at Tyskheden dog var meget fremtrædende, og hertil bidrog det ikke mindst, at de fra Tyskland indvandrede fornemme Slægter, med Kongefamilien i Spidsen, i saa høj Grad fastholdt deres tyske Sprogane, deres personlige og kulturelle Forbindelser sydpaa. Af den store Mængde Breve og andre Papirer, der er efterladt fra den Reventlowske Familiekræ i Tidsrummet fra omkring 1770 til 1827, er de fleste skrevet paa Tysk, en Del paa Fransk, der var den fornemme Verdens virkelig internationale Sprog, medens forholdsvis meget lidt af det hele foreligger paa Dansk — deriblandt, betegnende nok, Størstedelen af nogle Dagbogoptegnelser, som er foretaget af Chr. D. Reventlow i Tiden efter 1800. Ogsaa som Privatmand har Reventlow følt det stadig mere naturligt at benytte det Lands Sprog, hvor han var født, det Sprog, han ogsaa overvejende kom til at bruge under sin omfattende Embedsgerning.

Efter det temmelig mislykkede Ophold i Altona er der kommet en Periode, da de to Brødre Reventlow fik en dansk Undervisning. I September 1764 blev de Elever paa Sorø Akademi, og her var Undervisningssproget Dansk.

»Akademiet« i Sorø var dengang ikke, som nu, en Gymnasieskole, men et virkeligt »Akademi«, det vil sige en Lærestanstalt med Universitetsundervisning. Det var indrettet paa en for sin Tid yderst »moderne« Maade for at svare til et

Behov, der ikke blev tilfredsstillet gennem de gamle akademiske Anstalter. Sorø Akademi var et »ridderligt« Akademi, beregnet paa fornemme Folks Sønner, der vilde forberede sig til Statsmandsgerning og høje Embedsstillinger. Medens Universitetet i København endnu overvejende var en Præsteskole, præget af Oldtidskundskab og døde Sprog, blev der i Sorø lagt Vægt paa at føre Eleverne frem til Kundskab om den levende Nutidsverden, dens Statsforhold og dens Sprog. Der var et praktisk politisk Præg over Undervisningen, og det maa antages, at den har haft en virkelig Betydning for de unge Reventlowers Udvikling og Uddannelse. De studerede her i tre Aar.

Det var den danske Enevældes Tankegang, der farvede Videnskabeligheden ved Sorø Akademi, og derved blev Paa-virkningen, som udgik fra denne Skole for Adelsmænd, ikke, hvad man kalder aristokratisk. Fra Katedrene i Sorø er der blevet forkyndt den Lære, at Kongedømmet i 1660 havde vundet sin store Sejr over Adelen for desto bedre at kunne tjene Almuens Tarv, og at den store Fremtidsopgave laa i en Frigørelse af den undertrykte Bondestand. Den ivrigste til at anslaa disse Toner var Professor Jens Schielderup Sneedorff, der virkede som en Slags statsvidenskabelig Lærer fra 1751 til 1761 (og 1764 er afgaaet ved Døden). Han var der altsaa ikke mere, da Brødrene Reventlow kom dertil, og de synes indenfor Akademiets Lærerkres at have haft deres nærmeste Tilknytning til Professor Andreas Schytte, der har skrevet om Statsforhold i meget mere konservativ Aand og heller ikke var nogen Ven af større Frihed for Bønderne.

Det bedste, Brødrene Reventlow fik ud af deres Ophold ved Sorø Akademi, var sandsynligvis ved Siden af Belæringen om dansk Sprog og Kultur, at de fik Lejlighed til at gro aandelig sammen med den Mand, der nu var blevet ansat som deres Hovmester, og som endelig viste sig at være den rette til denne Plads, en Lærer, der passede for dem som de for ham.

Manden var en tysk Præstesøn og Læge ved Navn Carl Wendt, født 1731 i Sorau i Nederlausitz (i det daværende

Kurfyrstendømme Sachsen). Faderen, der stammede fra Holsten, havde i sin Tid studeret ved Københavns Universitet og, inden han drog til Tyskland, haft Lærerstillinger i Danmark, først som Pagehovmester hos Frederik IV's Broder Prins Carl paa Vemmetofte, derefter som Inspektør ved Vajsenhuset. Dette forklarer, at Sønnen, efter 1752 at have taget sin medicinske Doktorgrad, 1753 paa Opfordring af den tyskfødte tidligere Minister C. A. Plessen har nedsat sig i København som Læge.

Lægens Gerning var ikke dengang saa anselig, som den senere skulde blive, og fastholdt ikke i samme Grad sine Dyrkere. 1755 lod Wendt sig engagere til Hovmester for to unge Mennesker af Familien Plessen; sammen med dem har han en Tid opholdt sig ved Sorø Akademi; senere fulgte han med dem paa en Udenlandsrejse, under hvilken den ene af dem døde; med den overlevende, Chr. Ludvig Scheel von Plessen, der senere skulde komme til at deltage i Arbejdet med Landboreformerne, vendte han i Foraaret 1764, efter et langt Ophold udenlands, tilbage til Danmark. Hans Hverv i Familien Plessens Tjeneste var nu tilendebragt, og han tog derefter Ansættelse som Hovmester for de unge Reventlower, hvad der kom til at betyde, at han for Livstid knyttede sig selv og sin Skæbne paa det nøjeste til denne Slægt. Da hans Huslærergerning var afsluttet, førtes han i Kraft af denne Tilknytning over i Centraladministrationen, hvor han skulde naa frem til høje og indflydelsesrige Stillinger indenfor Finansvæsenet; han døde 1815, 84 Aar gammel, som Gehejmekonferensraad og Overpræsident i Kiel. Det var ikke blot Prinselærere, der dengang kunde komme i en saa tæt Forbindelse med den politiske Magts Sfære, at der af deres pædagogiske Virksomhed kunde udvikle sig en Løbebane for dem som Statsmænd; noget tilsvarende kunde omend i mindre Stil ved Lejlighed falde i dens Lod, der som Lærer blev knyttet til en adelig Elev, som senere skulde stige til stor Magt og høj Stilling i Staten.

Om Arten af hele den Paavirkning, der udgik fra Wendt, og som maa antages at have præget den unge Reventlow mere end nogen anden personlig Indflydelse, har vi et meget

karakteristisk Vidnesbyrd i et Brev, Læreren har skrevet til sin unge Lærling paa den sidste Dag af Aaret 1768. Det er en Slags Nytaarshilsen, og Wendt begynder med at sige, at det hver eneste Dag i Aaret er hans ivrigste Ønske, at Reventlow maa nyde Lykke, og at han maa udvikle sig til en stadig mere gudfrygtig og for sig selv og sin Næste stadig mere nyttig Mand. Reventlow er, udvikler Wendt, nu i den Alder, da han kan og skal have Ansvar for sig selv. Hans Venner har altsaa ikke Ret til andet end at give ham gode Raad, som han saa selv maa afgøre, om han vil følge eller ej. Og det første Raad, Wendt da vil give ham, er, at han skal lægge Vægt paa Fliden.

»Blandt de Egenskaber, som gør Menneskene nyttige for Samfundet, har Arbejdsomheden ubestrideligt en af de første Pladser«, fastslaaer Wendt med en uimodsigelig Skolemestersætning. Og han vender sig til Eleven med dette indtrængende Spørgsmaal: »Skulde De, min kære Greve, ikke ogsaa behøve at vokse lidt i denne Dyd?« Reventlows Flid bør vokse med hans Aar. Og Wendt har lagt Mærke til, at han ikke let finder paa at bruge Timer, der bliver tilovers, til sit private Arbejde, at han gerne søger Afveksling, hvad der tyder paa, at Tiden ofte bliver ham lang i hans Arbejdsværelse, og at han ofte udskyder Arbejde, han skal forrette, til sidste Øjeblik. Det tilraades ham, at han benytter enhver Lejlighed til at udvide sine Kundskaber i de Videnskaber, der særlig har hans Interesse, og til Læsning af forskellig Art. Der findes jo i Litteraturen smukt skrevne Historier, som man ogsaa somme Tider kan læse for Sprogets Skyld, moralske Afhandlinger, Digte og andet. »Overhovedet er Læsning af gode Bøger en herlig Næring for Sjælen og et Middel til at give den den Ro og stille Munterhed, som andre Fornøjelser aldrig vil skaffe den.« Man bliver derved ogsaa oplagt til alvorlig Eftertanke over sig selv og finder mere Behag i alvorlige Beskæftigelser; men her vil det ogsaa være en kraftig Opmuntring, hvis man daglig prøver sig selv med Hensyn til, hvad man har udrettet af nyttigt for sig selv eller andre: dette udelukker ikke Omgang med andre, og Glæden herved kan være meget uskyldig — »kun at vi aldrig

maa glemme det Hovedformaal, der altid gaar ved Siden af den Fornøjelse, som den selskabelige Omgang forskaffer os, nemlig samtidig at forbedre os selv og vore Venner og endnu mindre give dem Lejlighed til at styrkes i deres Fejl«.

Hvad den unge Reventlow efter Wendts Skøn paa det alvorligste bør lægge sig efter, er Øvelsen i skriftligt at udtrykke sine Tanker anskueligt, bestemt, tydeligt og klart. I alle Dele af Regeringsvæsenet og selv for Størstedelen indenfor Landvæsenet besørages alt ved skriftlig Forhandling, og den, der er født til at beklæde høje Stillinger og til at forvalte en anselig Formue overfor Gud, skulde han forsømme noget, der kunde gøre ham dygtig dertil? Man bør undgaa, at man i saadanne Forhold kommer i Afhængighed til sine undergivne; et fornuftigt Menneske maa søge i alle Ting at se med egne Øjne, at gribe med egne Hænder for saa lidt som muligt at blive afhængig af andres Troskab eller Utroskab, Flid eller Forsømmelighed. »I en ordentlig Mands Skrivebord har hvert Papir sin anviste Plads, betalte og ubetalte Regninger, besvarede og ubesvarede Breve; har han mere udstrakte Forretninger, saa har han rubricerede Skuffer til hver Slags Papirer«. Dette vil ogsaa være det rette Eksempel for alle hans Tjenere, det er overhovedet Herrens Eksempel, der indvirker afgørende paa Tjenestefolkene, og derfor maa Reventlow ogsaa vogte sig for at have Kævlerier med sin Broder paa en saadan Maade, at deres Tjener bliver opmærksom paa visse Ufuldkomnheder ved dem og saaledes faar sin Ærbødighed for dem forringet!

Wendt lægger endelig Reventlow paa Sinde at vise Ordenssans i Optegnelser vedrørende Indtægter og Udgifter; han skal vogte sig for Lysten til at gøre Indkøb, »thi vi er af Gud sat til Husholdere over vor Formue«; der paahviler os altsaa den Pligt at anvende den til de nyttigste Formaal og ved hver ikke helt nødvendig Udgift at spørge os selv, om vi ikke kunde gøre noget bedre dermed. »Bærer vi os ikke ad paa den Maade, saa vil vi være Ødelande, om vi saa ikke fortærede mere end Halvdelen af vore Indkomster.«

Der har været Grund til her at citere saa udførligt, hvad

der ved hin Lejlighed var Indholdet af den ansvarsbevidste Ungdomsopdragers skriftlige Formaningstale til den unge Greve. Vi ser Hovmesteren Wendt for os som den alvorlige, nærmest gravalvorlige Tysker, han har været, en Mand ligesom uden et Smil paa Læben, men fyldt med megen Iver for at bibringe sin højadelige Lærling Livsidealer af god og jævn — netop udpræget borgerlig Beskaffenhed: Flid, Ordenssans, Sparsommelighed, Planmæssighed og Maalbevidsthed i alle Forhold. Der er ikke Tale om nogen Stræben mod det særlig store eller det særlig høje, men blot om Tilskyndelse i Retning af en naturlig Samfundsfølelse forbundet med nøjeste Erkendelse af sine egne Interesser. Det er Manden fra det borgerlige Lag, der prædiker sund, lidt puritansk farvet Fornuft for den unge Adelsmand, — og paa lignende Maade, som Wendt har talt til Reventlow, har mange andre borgerlige Huslærere paa den Tid talt til deres adelige Elever. Det attende Aarhundrede var nok i fremtrædende Grad et Adelskulturens Aarhundrede, men borgerlig Aand og Tankegang øvede en voksende Indflydelse; det skete dels direkte gennem Embedsmænd indenfor Statsstyrelsen, dels indirekte gennem en Paavirkning af Tankegangen hos adelige Magthavere, en Paavirkning, der aldrig har kunnet faa mere Eftertryk, end naar det var en begavet og energisk Huslærer, der fik Lov til at sætte sit Stempel paa en ung og modtagelig Elev.

Reventlow har været meget villig til at tage mod alt, hvad hans gode Lærer søgte at bibringe ham. Han var ikke en ung Mand, der vendte sig bort i Uvilje og Kedsomhed, naar man vilde moralisere for ham. Han har været en opmærksom Tilhører ved Moralprædikener og ogsaa ærligt søgt at praktisere, hvad der for hans Ører lød som noget rigtigt og godt. I et af de Breve, han som forlovet ung Mand har skrevet til sin Kæreste, forklarer han, hvorledes det efterhaanden lykkedes ham at blive mere sparsommelig; tidligere var han slem til at bortødsle sine Penge gennem mange smaa Udgifter, men nu har han lært at se paa, hvad der er nyttigt, og altsaa forbedret sig i denne Henseende. Der var Muldjord i Reventlows Bryst for den Sæd, der blev saet af hans

Lærer, og paa det inderligste og hjerteligste kom han til at føle sig knyttet til ham. I det før citerede Brev, hvor han skildrer sine Familieforhold, hedder det som sidste Bemærkning i Omtalen af Faderen og Stifmoderen: »Endnu maa jeg sige til mine Forældres Ros, at de fuldkomment forstaa at skatte vor Ven Wendts Værd, de har ingen kærere Ven.«

Wendt har jo i sin Stilling hos Familien Reventlow været ligesom dens pædagogiske Redningsmand; man kunde, paa Baggrund af den yderst uheldige Forgænger, han havde haft, tilskrive ham, at det overhovedet tog en heldig og lovende Vending med Sønnernes Udvikling og Opdragelse. Hvad vi hører om Familiens Forhold, lader os i det hele forstaa, at der er sket to afgørende Vendepunkter til det bedre fra en meget forsumpet Tilstand, som den gode, men svage Fader ikke har kunnet magte paa egen Haand, nemlig først da den pietistiske Minister J. L. Holsteins strengt opdragne Datter traadte til som energisk Hustru, og dernæst da den dygtige Præstesøn Wendt overtog Pladsen som Leder af Sønnernes Uddannelse. Der kom nu Orden og Plan i Tingene; det gik atter opad under lyse Forventninger til Fremtiden og det næste Slægtled. Det er ikke saa mærkeligt, at de to fremmede, der med saa heldig Haand var kommet til at gribe ind, de unges Stifmoder og deres Lærer, fandt hinanden i et særlig nært Venskab; efter Grevens Død kom deres Venskab endda til at forme sig paa en saadan Maade, at Folkesnakken vilde opfatte det som et meget intimt. Uden Antydning af nogen Mistanke i denne Retning talte Chr. D. Reventlow i sin modne Alder om »min Moder og Wendt« som Mennesker, han altid skyldte et særligt Hensyn, og hvis Raad han gerne vilde lytte til. Egentlig var de to ham i Forældres Sted, de har betydet langt mere for ham end hans kødelige Forældre, ikke blot den Moder, han mistede saa tidlig, men ogsaa den noget uvirksomme Fader. Og navnlig er da Wendt blevet som en aandelig Fader for ham.

De to Brødre studerede, som allerede nævnt, tre Aar i Sorø, og dermed var for saa vidt deres »danske« Uddannelse afsluttet. Da de derefter 1767 drog til Tyskland for at studere videre ved Universitetet i Leipzig, fulgte ogsaa Wendt med som deres selvskrevne Ledsager.

Universitetet i Leipzig nød dengang stor Anseelse som en af de førende Læreanstalter i Tyskland, og de unge Reventlower har haft godt Udbytte af deres Studier. Deres Formaal var ikke at tage nogen bestemt Eksamen, men mere i Almindelighed at udvide deres Kundskaber og høre dygtige Mænds Forelæsninger. Til sit Livs Ende mindedes Chr. D. Reventlow med særlig Taknemmelighed tre af Universitetslærerne: J. L. Ernesti, Chr. F. Gellert og Chr. Garve.

Den førstnævnte var en meget fremragende Teolog, der indenfor Bibelforskningen staar som Banebryder for de kritiske og historiske Metoder, uden at dette dog førte ham bort fra kristelig Tro og Livsanskuelse. Reventlow har vel næppe hørt hans Forelæsninger over Bibelkundskab, men snarere dem, han holdt over klassisk Litteratur, Veltalenhed og Historie. Da den unge Digter Goethe hørte Ernesti, blev han skuffet og fandt ikke, at han var nogen livlig Lærer. For en ung Mand som Reventlow, der ikke var digterisk anlagt og efter hele sin Aandsretning ikke kunde have saa meget mod lidt Tørhed, har hans Foredragsform været tilfredsstillende. Stærk Opbyggelse maa han have følt ved at høre Gellert, der holdt »moralske Forelæsninger« i samme Aand, hvori en Mand som Wendt skrev moraliserende Breve.

Gellert udviklede systematisk og anskueligt for de studerende, ved hvilke Midler de skulde naa frem til den afgørende Livsværdi, som »Dyden« var. Hans første Regel lød: »Anstreng dig for at vinde en tydelig, grundig og fuldstændig Erkendelse af dine Pligter«. Naar denne Erkendelse var naaet, gjaldt det om at fastholde den og anvende den paa sit eget Hjerte og Liv, og i denne Henseende rummede Gellerts Lære, der ogsaa støttede sig til religiøse Betragtninger, mange fornuftige Raad med Hensyn til Selverkendelse, Selvbeherskelse, Omgang med gode Mennesker, Læsning af gode Bøger. Omhyggeligt blev der fremstillet, hvad der var det gode retskafne og ærekære Menneskes Pligter i alle Livsforhold, og Værdien for de unge Tilhørere af alt det, der paa denne Maade blev udviklet, kan naturligvis ikke maales efter, at man nu om Stunder vil finde de anstillede Betragtninger lovlige sødladne og delvis enten for selvfølgelige eller

for skruede; de kan alligevel have gjort en nyttig Virkning. Det var dog i Hovedsagen sunde borgerlige Ord, der lød fra Gellerts Kateder — ganske som naar Wendt talte eller skrev til den unge Reventlow.

Gellert var en i Samtiden meget beundret og meget anset Mand. Han dyrkedes som en Slags Lærer for hele den tyske Nation, meget udbredt var hans moraliserende Fabler (kendt paa Dansk er særlig Historien om »en Bondeknøs, som hedte Hans«) og hans Salmer (hvoraf flere er overført til Dansk og endnu findes i vor Salmebog). Naar han betegnedes som Tysklands Hovmester, tænkte man dog vel særlig paa den Indflydelse, han øvede som Universitetslærer og ved sin dertil knyttede Forfattervirksomhed, hvorved hans »moraliske Forelæsninger« kunde naa ud til vide Krese. Fra de fjerneste Lande i Europa sendte samvittighedsfulde Fædres Sønner til Leipzig, for at de kunde opbygges og opdrages gennem Gellerts formanende Ord og hans personlige Eksempel. Til hans Elever i 1750-erne hørte A. P. Bernstorff, der har udtalt sig om ham med den største Begejstring og senere med levende Interesse vedblev at dyrke hans Skrifter.

For Danmark har Gellert haft ikke ringe Betydning; der har været en vis Humor og Jævnhed hos ham, som virkede tiltrækkende paa danske Sind. Ikke blot har flere af hans Skrifter været oversat til Dansk, men han har som Lærer haft mange danske Elever, og det var ikke unge halvtyske Adelsmænd allesammen. For Eksempel har den senere Biskop N. E. Balle været hans Lærling og sandsynligvis været stærkt paavirket af ham, hvad der i saa Fald ikke er blevet uden væsentlig Betydning for det danske Folks moraliske og religiøse Oplæring gennem en lang Periode af det 19. Aarhundrede. Det var Balle, der skrev den bekendte »Lærebog« eller Kathekismus, hvis Grundtanke var, at Menneskene ikke var saa gode, som de burde være, men med Guds Hjælp dog kunde opnaa at blive væsentlig bedre, hvis de selv vilde, og den Tone svarer godt nok til, hvad han kan have lært hos Gellert.

Det vakte hos Samtiden nogen Kritik, at den store Leipzig lærer altid med en vis særlig Interesse tog sig af de for-

nemme og rige Danske, der søgte til ham; man fandt, at han mere beskæftigede sig med dem end med de andre studerende. Selv har han engang i et Brev udtrykt sin store Tilfredshed med de danske »Kavalierer«. Brødrene Reventlow er kommet til at staa Gellert personligt nær, men et helt kammeratligt Forhold synes at være opstaaet mellem Chr. Reventlow og den kun 6 Aar ældre Matematiker og Filosof Christian Garve, der var Docent ved Universitetet. Med Garve øvede Reventlow sig daglig i Fægtning, og at han ogsaa paavirkedes af ham som Personlighed, derom vidner det tilstrækkeligt, at han senere i Livet havde hans Navn med paa en Huskeseddel, som han gemte i sit Rejseetui; den rummede en Fortegnelse over levende og afdøde »gode«, og Garve var her nævnt blandt de afdøde.

Chr. Garve var, som saa mange skrivende Mænd af sit Slægtled, levende optaget af Stats- og Samfundsforhold, og ejendommeligt for ham var, at han stærkt lod sig paavirke af de frihedsvenlige Tanker, der paa denne Tid var ved at udbrede sig fra England til Fastlandet. Af særlig Interesse for Forholdet mellem ham og Reventlow er det, at han ogsaa var stærkt interesseret i Bondestandens Vilkaar. Han har 1786 udgivet et Skrift »om Bøndernes Karakter og deres Forhold til Godsejerne og til Regeringen«; han viser sig her som en varm Ven af Forbedring i Bøndernes almindelige Samfundsstilling, men navnlig fremhæver han det Ansvar, Godsejerne har over for de Mennesker, der bebor deres Godser. Skriftet er altsaa udgivet, flere Aar efter at Garve har haft Lejlighed til at omgaa Reventlow, men han har den Gang hyldet de samme Meninger og drøftet dem med sin unge Ven fra Danmark. Og vi tør med Reventlows første Biograf, A. F. B e r g s ø e, antage, »at Garves Anskuelse over Bondestandens Forfatning var ikke hos Reventlow den Sæd, der faldt paa Klippen og blev bortvejret af Vindene«.

Naar der er Tale om det 18. Aarhundredes Tankegang og Aandsform, vil man ofte fremhæve den Skepsis og Ironi, der særlig satte Præg paa Salonliv og en Del af Litteraturen i Frankrig, og som heller ikke er ukendt for Aarhundredets

dansk-norske Litteratur. Der var imidlertid ikke blevet skabt og forberedt saa store Ting, hvis ikke det væsentligste hos de fleste af den Tids førende Mennesker var blevet en alvorlig Tro og Overbevisningen om, at der er betydningsfulde Fremskridt at opnaa gennem ærlig Stræben paa alle Livets Omraader; jo længere man naaede frem i Aarhundredet, desto stærkere kom denne Overbevisning til at slaa igennem; det var netop i dets sidste Halvdel, at Fremskridts-troen rigtig gjorde sig gældende og derved skabte en aandelig Forudsætning for gennemgribende Ændringer i det europæiske Samfundsliv. Derved er der ogsaa hos store Dele af Tidens Ungdom blevet en saa frugtbar Jordbund for alle Tanker om en alvorlig og bevidst moralsk Livsførelse: det var værd at blive en god Mand, for der var saa meget at udrette derved. Der har hos de unge, vel ofte jævnsides med temmelig grove Sæder, været en naiv Trang til at blive stillet over for sunde og smukke Livsidealer, og saaledes forklares det, at Ungdomslærerne kunde have den store Tilbøjelighed til at kramme ud med moralske Betragtninger i Bøger, Breve og Forelæsninger. Det moraliserende har ikke været i Stand til at kede den Gang saa meget som i senere Tider, omend det tør antages, at der i de for Tiden saa typiske Udbrud af moralsk Følsomhed og en tilsyneladende hjertelig Idealisme ofte har ligget blot en vis stilistisk Form eller udvendig »Jargon«; det var ogsaa ligefrem en Mode paa den Tid at udtrykke sig saaledes, og det forholdt sig altsaa da med Alvoren som nu om Stunder med Ironien; den skulde ikke altid tages lige efter Bogstaven, men der kunde skjule sig helt andre Tanker og Følelser bagved. Dette maa tages i Betragtning ved enhver kritisk Læsning af Breve, Memoirer og andre skriftlige Udgydelser fra Datiden, men kan paa den anden Side ikke være ene afgørende for deres Fortolkning.

Af den unge Chr. D. Reventlow faar vi det Indtryk, at han altid var virkelig og oprigtig indstillet paa at høre efter Formaninger og gerne lagde sig dem paa Sinde. Han var en Mand, der gerne ønskede at drage Nytte for Livet gennem vise Raad og erfaren Vejledning. Han synes at have haft

en lykkelig Evne til at komme i frugtbar personlig Berøring med sine Lærere. Han har lært nok saa meget ved Omgang med Mennesker som ved Læsning i Bøger. I sine Optegnelser paa de gamle Dage dvælede han ved Mindet om de betydelige Mennesker, han havde truffet paa sin Livsvej, ikke ved Indholdet af Bøger, han havde læst. Nogen videre belæst Mand synes han aldrig at være blevet, og hans teoretiske Kundskaber har, bortset fra Forstvæsen, næppe været omfattende. Den Uddannelse, han fik, kan dog siges at have været passende og formaalstjenlig. Den var, efter de bedste Mønstre indenfor fornemme Slægter i Datiden, ikke mindst anlagt paa, at han skulde lære en god Del af Verden at kende gennem Selvsyn.

Efter halvandet Aars Studier i Leipzig kom han sammen med sin Broder paa den store Udenlandsrejse, der blev anset for det allermost nødvendige Led i unge Adelsmænds Forberedelse til deres kommende Livsgerning, det være sig enten som Godsejere eller som Statsmænd. Rejsen blev tiltraadt ved Paasketid 1769 og gik over Tyskland, Schweiz, Frankrig og England. Overalt i disse Lande var det muligt at faa et værdifuldt Indtryk af andre Samfundsforhold end de hjemlige. Naturligvis var Wendt med paa Rejsen som den ansvarlige Tilrettelægger og Vejleder, vel nok den mest udprægede Tillidspost, der kunde blive betroet en adelig Families Hovmester.

Der skal i Slægtens Eje foreligge en Rejsedagbog, som er ført paa Dansk af Johan Ludvig Reventlow, men desværre har den ikke kunnet benyttes ved Udarbejdelsen af nærværende Fremstilling. Der er kun Grund til at antage, at Brødrene Reventlows Rejse forløb paa lignende Maade, som vi kender det fra de Rejser, der i unge Aar blev foretaget af de berømte Bernstorffer, først den ældre (Johan Hartvig Ernst Bernstorff) og senere den yngre (Andreas Peder Bernstorff), der i øvrig ogsaa hver for sig var ledsaget af en Broder. Den ældre Bernstorffs Udenlandsrejse fandt Sted omkring 1730, altsaa ca. 40 Aar før de unge Reventlower tiltraadte deres, men meget væsentligt er Rejselivets Vilkaar ikke blevet ændret i dette Tidsrum (det forholder sig ander-

ledes med det tilsvarende i det 19. Aarhundrede!), og heller ikke det Formaal, der var for unge Adelsmænds Studeringer, og de Metoder, de betjente sig af, har forandret sig meget. Man rejste besværligt ad daarlige Landeveje, men netop fordi man maatte drage saa langsomt af Sted, har man været tilskyndet til at dvæle mange Steder, hvor man kom frem, og man har lidt efter lidt kunnet suge Indtryk af de Lande, man kom igennem. Adelige unge Herrer med deres Hovmester havde overalt Adgang til at komme i Forbindelse med de bedste Krese, deres Anbefalingsskrivelser aabnede Portene for dem og skaffede dem Lejlighed til virkelig at faa noget at se og høre. Om Brødrene Reventlow berettes der saaledes, at de blev modtaget med megen Opmærksomhed ved Hertugen af Savoyens Hof.

Det er Historikeren A g e F r i i s, der i sit store Værk om »Bernstorfferne og Danmark« har givet en meget oplysende Skildring af, hvorledes den ældre Bernstorffs og hans Broders Udenlandsrejse forløb. Stærkt fremhæves Betydningen af, at de var ledsaget af deres Hovmester, en meget dygtig Mand ved Navn J. G. Keyssler. Han forstod at holde dem i Aande under Rejsen og stadig at vise dem hen til Ting, som var værd at se. I de mange Stunder, da der var Tid nok til Samtaler, under de langsomme Kørsler og under Ophold paa Værtshuse, drøftede Læreren med sine Elever indgaaende alt, hvad der var oplevet: »Som han ledede deres Interesser, vaagede han over deres Omgang. Hvor han traf andre Rejsende, der opførte sig anstændigt og fornuftigt, sluttede han sig gerne til dem, men hvor han iagttog det modsatte, sørgede han for, at selv de fornemste Bekendtskaber hurtigt løb ud i Sandet. Samlivet mellem ham og de to unge forløb uden Brydninger og blev paa denne Rejse til et smukt Venskab mellem modne Ynglinge og en ældre fortrolig Raadgiver«. — Hvad der her er fortalt om Brødrene Bernstorff og deres Hovmester, vil sikkert saa nogenlunde passe ogsaa paa det Forhold, der har været mellem Wendt og de unge Reventlower paa deres Rejse.

Der var meget at lære paa en Udenlandsrejse i de Tider, snarest mere end nu om Stunder. Det var dengang ikke i

nær saa høj Grad muligt at holde sig underrettet om udenlandske Forhold gennem Bøger og Blade. Saa meget mere Grund var der da til at tage ud og se paa Verden, hvis man vilde have et virkeligt Indtryk af dens Forhold. For Mænd, der var født til store Besiddelser og kunde komme til at beklæde høje Statsstillinger, gjaldt det om, at de ved Selvsyn kunde danne sig et Indtryk af økonomiske og politiske Forhold i andre Lande.

Der kan ikke være Tvivl om, at Udenlandsrejsen for Chr. D. Reventlow har sat Frugt i blivende Indtryk for Livet, og ikke mindst var det Indtrykkene fra Landbrugs- og Landboforhold, der fik Betydning.

Den rette Forestilling om, hvad det i de Tider kunde betyde for en landbrugsinteresseret Mand fra Danmark at besøge England, danner man sig maaske allerbedst ved at tænke paa, hvad der i vore Dage har været at lære for en Englænder ved at se det danske Landbrug.

Danmark har i vor Tid været det europæiske Foregangsland paa Landbrugets Omraade; men i det 18. Aarhundrede var det England, der indtog denne Stilling, medens Danmark stod tilbage. Den Landbrugsudvikling, der i det hele fandt Sted i Løbet af det 18. Aarhundrede, var alt i alt ogsaa for Englands Vedkommende af beskedent Omfang i Sammenligning med, hvad der skulde ske i denne Henseende gennem det 19. Aarhundrede. Efter Tidens Forhold har imidlertid det engelske Landbrug i Tiden efter 1720 gennemgaaet en enestaaende Udvikling i rationelle Driftsmetoder, med Forøgelse og Forbedring af Kvægavlen, almindelig Udbredelse af Kløverdyrkning, bedre og mere gennemtænkt Behandling af Jordsmonnet under Saaning, Pløjning og Harvning. Der er i denne Tid paa engelsk Grund opstaaet en systematisk arbejdende Landbrugsvidenskab og Forsøgsvirksomhed. Foregangsmand var her en Landbruger ved Navn Jethro Tull (født 1674), der fik flere Efterfølgere. Karakteristisk er det, at netop 1770, omtrent samtidig med Reventlowernes Besøg derovre, har den for Landbrugets Sag i alle Retninger meget ivrige Skribent Arthur Young udgivet et Skrift, der hed: »Et Kursus i eksperimentel Ager-

dyrkning«. Alene Titlen vidner om den Aand, der besjælede det engelske Landbrugs Mænd.

Naturligvis havde den hele Udvikling en Forudsætning i gode Afsætningsmuligheder for Landbrugsprodukter, men det var selve de mange Nyforsøg, der særlig bidrog til at gøre Landbruget til en Modesag for ikke mindst de fornemme og rige, der ikke behøvede at dyrke denne Interesse af økonomiske Grunde. Om Robert Walpole, der var Regeringschef fra 1721 til 1742, fortælles det, at han aabnede Brevene fra sin Avlsforvalter før Korrespondancen om Statsager. »Der var«, siger en engelsk økonomisk Historiker, »næppe nogen højfornem Herre saa lidt som nogen Landadelsmand, der ikke hengav sig til Jorddyrkning, ikke blot i den Forstand, at han havde et Hjem og en Gaard, som han styrede ved Hjælp af sin Forvalter, men som den, der selv førte Tilsyn med sin Mark og gjorde Forsøg i Landhusholdning«. Tidligere Slægtled af Godsejere havde under Samvær fordrevet Tiden ved at snakke om Heste og Hunde, nu var de Emner, man drøftede, Jorden og dens bedst mulige Pasning, alle Slags Hjælpemidler ved Landbruget, Kvæg, Faar og Svineavl.

Det er denne Atmosfære af agrarisk Iver og Begejstring for Jordbrug, de unge Reventlower er blevet ført ind i, da de gæstede England og ogsaa fik Lejlighed til at besøge Landmænd og se paa deres Bedrifter. Der kan ikke være Tvivl om, at de herved fik helt andre og for deres fremtidige Virksomhed mere frugtbare Indtryk end i Frankrig. Det franske Landbrug stod tilbage for det engelske, men ogsaa i Frankrig har den rejsende mødt en levende Interesse for landbrugsmæssig Virksomhed og for Fremskridt paa dette Omraade, en Interesse, der siden Aarhundredets Midte havde givet sig Udtryk i en livlig Skriven om allehaande Landbrugsforhold. Spottefuglen Voltaire har herom engang bemærket: »Man skrev nyttige Bøger om Landbruget, og Alverden læste dem — undtagen Landbrugerne«.

Den stærke Udvikling i England havde en betydningsfuld og skæbnesvanger social Side. Samtidig med Opsving i de praktiske Landbrugsmetoder og i Sammenhæng hermed var

det, at de store Bedrifter, gennem Nedlæggelse af de smaa og Sammenlægning af deres Jord, vandt ubetinget Overhaand. Den gamle engelske Bøndestand forsvandt næsten helt fra Englands Jord, og England blev det Herregaardsland, det er i Dag, præget af et Godssystem, hvor store Forpagtere var traadt i Stedet for smaa, selvstændige Bønder. Den politiske Forudsætning for denne Udvikling i Samfundsforholdene var, at Parlamentet, hvori Godsejerstanden havde Overvægt, ophævede enhver Lovbestemmelse, der kunde tjene til Opretholdelse af den Klasse Landbrugere, der paa Grund af sin økonomiske Svaghed ikke var i Stand til helt at følge med Fremskridtet. Socialt og nationalt set var det naturligvis et meget betænkeligt Resultat, at Landet saaledes i Virkeligheden affolkedes for Bønder.

Der er ingen Grund til at antage, at den unge Chr. D. Reventlow under sit Ophold i England har været særlig interesseret i at iagttage Skyggesiderne ved den Samfundsordning, der her fandtes. Han er derimod som senere saa mange andre Danske, en Grundtvig f. Eks., blevet betaget af Friskheden og Fremgangen i hele det Liv, der mødte ham, og han har faaet et Indtryk af, hvad almindelig borgerlig Frihed betød for en Befolknings Velfærd og Velstand. De Sammenligninger, han kunde drage med Forholdene hjemme i Danmark, har i det hele været til Gunst for England; men hans Indsats i de danske Landboreformer kom til at vidne om, at han dog ikke kom til at se paa den engelske Lovgivning og de engelske Forhold som noget ubetinget Mønster til Efterligning.

Chr. D. Reventlow var først og fremmest en praktisk anlagt Natur, og ogsaa inden sin Rejse i Vesteuropa har han faaet sin Paavirkning mere ved direkte Omgang med Mennesker og Iagttagelse af Ting og Tilstande end ved boglige Studier. Han er ikke blevet doktrinær Tilhænger af den nationaløkonomiske Skole, Fysiokratismen, der dengang udfoldede sig saa stærkt i Frankrig, og hvis Samfundsideal egentlig var det, man stadig mere virkeliggjorde i England, nemlig den fulde Frihed i alle Ejendomsforhold og Jordens Sammenlægning til store, økonomisk fordelagtige Bedrifter.

Endnu mindre viser han sig senere som en Lærling af de fritænkere og over for det nedarvede Kongedømme stærkt kritiske Retninger, der var saa fremherskende i Datidens franske Aandsliv. Dertil var han for meget baade en Kirkens og en Enevældens Mand.

Den yderliggaaende Fritænkter Voltaire med hans skarpe, hensynsløse Angreb paa Kristendommen og al religiøs Følelse omend samtidig paa mange Misbrug og Misforhold i Samfundet har kun været i Stand til at frastøde en Mand som Reventlow, hvis han da nogensinde har været stillet over for hans »filosofiske« Skrifter, der var saa udbredte i Datiden. Den lærde Gransker og politiske Tænkter Montesquieu med hans Sans for det lovmæssige i den historiske Udvikling og hans Ideer om det fordelagtige ved en Deling inden for Statslivet mellem den lovgivende, den dømmende og den udøvende Myndighed har næppe heller indvirket paa den praktisk anlagte Christian Ditlev, der ikke her har kunnet finde noget, som han havde Brug for i sin Livsgerning; det er ikke om ham, men om den mere litterært anlagte Broder Johan Ludvig, det 1791 kan berettes, at han ved en bestemt Lejlighed var optaget af at læse i Montesquieu. Angaaende den store Friheds- og Lighedsdyrker J. J. Rousseau, der tilraabte Tiden et opsigtsvækkende: tilbage til Naturen, ved vi, at han var baade dyrket og omstridt i Kresen af dansk-tyske Aristokrater ved det danske Hof i Slutningen af det 18. Aarhundrede; i et Brev fra 1791 fortæller Grevinde Charlotte Schimmelmänn, at A. P. Bernstorff kalder Rousseau for en »Skurk«, men denne Skurk er, siger hun, »næsten hendes Helgen«.

I Reventlows Begejstring for Bonden blev der Træk, som minder om den Rousseauske Aandsretning; men han var for nøgtern til at dyrke den sværmerisk anlagte Digterfilosof som en »Helgen«. Reventlow tænkte sig ganske vist paa sine ældre Dage, at der var ædle og deltagende Aander, som fra det hinsidige fulgte hans Færd her paa Jorden; til dem, der saaledes var hans personlige »Helgener« henregnede han imidlertid kun Sjæle, han personlig havde lært at kende som f. Eks. hans afdøde Lærere fra Leipzig, en Ernesti, en

Gellert. Sidstnævnte har af alle dem, han mødte ude i det fremmede, eller hvis Bøger han kom til at læse, været den, hvis Livssyn paavirkede ham allerstærkest. Reventlow var selv af Afstamning en Germaner, og i sit Livssyn blev han en Germanernes Lærling, medens han altid stod paa Afstand af de franske Ideer, der overført i Praksis skulde udarte til Metoderne under den store Revolution. Til Paavirkningen fra tyske Professorers Idealisme er imidlertid, som et andet værdifuldt Udbytte af hans Studier og Rejser, kommet det stærke Indtryk af, hvad der ovre i England havde udviklet sig paa det praktiske Livs Omraader.

Brødrene havde, inden de rejste fra England, et længere Ophold i Universitetsbyen Oxford. I September 1770 drog de til Holland og Belgien, og endelig naaede de over Düsseldorf og Hamburg i Slutningen af November tilbage til det fædrene Hjem paa Lolland. Her var Gensynets Glæde stor, og der indlededes i Familiens Liv et lykkeligt Tidsafsnit, præget af det harmoniske, utvungne Samliv mellem de kærlige Forældre, de modne, vel uddannede Sønner og den kloge, trofaste Hovmester Wendt. I Sommeren 1771 ledsagede den sidstnævnte Christian Ditlev og Johan Ludvig paa en ny, kortvarig Rejse, der gik til Norge og Sverige. Formaålet var at supplere den store Rejses Indtryk gennem Studier i Bjergværksdrift, og man dvælede navnlig ved Kongsberg Sølvværk, som dengang befandt sig i sin højeste Blomstring. Der var ved Aarhundredets Midte blevet klaget højlydt over, at et Besøg eller Ophold i Norge ikke var gjort til noget Led i Uddannelsen af vordende danske Statsmænd, der derimod villigt drog ud for at bese de store fremmede Lande; da der paa denne Tid endnu ikke fandtes nogen Nordmand paa fremtrædende Plads inden for Rigernes fælles Centralstyrelse, manglede det derfor denne paa Mænd, der var i Stand til at bedømme norske Forhold ud fra Selvsyn. For Reventlows Vedkommende blev der altsaa sørget for, at han fik et vist personligt Indtryk af det Land, der i lige saa stor Udstrækning blev regeret fra København, som selve Danmark blev det.

Efter Hjemkomsten fra Norge tog Chr. D. Reventlow fast

Bopæl paa Christianssæde, hvor han under Faderens Ledelse satte sig ind i Godsadministration og vel hurtigt viste sig som den, der havde et langt fastere og mere praktisk Greb i denne Henseende, end Faderen nogensinde havde haft. I August 1772 fejrede han sin Forlovelse med Frederikke Sophie v. Beulwitz, som han havde lært at kende under sine Studieaar i Sorø, hvor hendes Moder levede som Enke; hendes Fader, der var død 1757, havde været Amtmand her fra 1743 til 1745. Reventlow blev ved Valget af sin tilkommende Brud inden for Kresen af tyske Familier i Danmark. Slægten v. Beulwitz var sydtysk, hørte hjemme i Würtemberg, herfra var Reventlows Svigerfader blevet indkaldt til Danmark, hvor han som mange andre Tyskere kom til at beklæde høje Embedsstillinger. Efter at Frk. v. Beulwitz 1768 havde mistet sin Moder, levede hun som Stiftsdame i Vallø; i Forlovelsestiden er der til dette Sted ofte sendt Breve fra den forelskede Yngling paa Lolland og naturligvis ogsaa Breve tilbage i omvendt Retning.

Forbindelsen mellem Chr. D. Reventlow og Sophie v. Beulwitz var i hvert Fald for hans Vedkommende et udpræget »Inklinationsparti«, ikke et af de Fornuftpartier, der ellers i høj Grad hørte Tiden til. I den bevarede Brevveksling mellem de to giver Reventlow et trods al mulig Paavirkning fra Tidens følsomme Modestil utvivlsoomt ægte, ofte meget stærkt Udtryk for sine Følelser; det svækker ikke den kraftige Form, at han efter standsmæssig Sædvane har tiltalt sin Forlovede ikke med det fortrolige »du«, men med det høflige »De«.

Han skriver kort efter Forlovelsen, i et Brev af 8. September 1772: »Jeg elsker Dem, Elskede, Veninde, hvorved jeg saa maa kalde Dem, for Fremtiden min anden Sjæl, jeg elsker Dem saa meget, som det er den ene Skabning tilladt at elske den anden.« Og han forsikrer, at han nu aldrig kunde blive fuldstændig lykkelig uden den, der har forbundet sin Skæbne med hans. »I Begyndelsen«, tilføjer han, »var jeg drukken af Glæde over min Lykke, men nu er min Glæde roligere, og Bevidstheden om min Lykke udbreder Munterhed over hele min Sjæl«. Daglig læser han et Brev, han

har faaet fra hende, og hvori der var skrevet følgende Ord: »Jeg gentager for Dem, min dyrebare Greve, at jeg anser det for Forsynets største Gave at blive elsket af Dem og at eje Deres Hjerte« (saaledes, utvivlsomt lidt mere i den formelle og konventionelle Stil udtrykte Frk. v. Beulwitz sine Følelser over for Grev Reventlow). Ved anden Lejlighed har Reventlow betroet sin Kæreste, at hendes Breve kan forstyrre hans Andagt under Gudstjenesten, fordi han stadig maa tænke paa hende; et Par Søndage har han endog læst Breve fra hende under Salmesangen, hvad han dog ikke vil gøre mere.

I det foregaaende er meddelt udførlige Uddrag af det lange Brev, hvori Reventlow indgaaende skildrer sine Familieforhold for den udkaarne. Brevet giver et smukt Vidnesbyrd om den hjertelige Samfølelse, der nu prægede Hjemmet paa Christianssæde og den Reventlowske Familiekreis. Det tvungne, afmaalte Forhold mellem Forældre og Børn, der havde præget Reventlows Barndom og gjort Minderne derfra mindre lyse, var nu helt forsvundet og er blevet afløst af et meget nærmere, fortroligt Forhold. Man forstaar, at det ikke mindst er den gode Stifmoder, den pietistiske Statsminister Holsteins fornuftigt opdragne Datter, som Hjemmets voksne Børn har kunnet knytte sig til i Kærlighed og Tillid. Reventlows Ungdomstid er, i Modsætning til Barndommen, blevet en meget lykkelig Tid, hvad han selv i høj Grad paaskønnede. Han skriver i November 1773 til sin Forlovede, at han har været lykkelig i ni Aar — nemlig lige siden han forlod Altona, og hans Skæbne dermed ændrede sig. I det samme Brev udtrykker han sin Glæde ved Tanken paa det forestaaende Bryllup og beder Frk. v. Beulwitz om at kalde ham sin kære Brudgom, for det vil han saa gerne høre: »De er min kære Brud, min Skytsengel. Jeg er Deres ømme Brudgom.«

Den 24. Juni 1774 fandt Brylluppet Sted. Det holdtes i Brudgommens Hjem, og Vielsen skete i Skørringe Kirke, der var Christianssædes Sognekirke; der har ikke været andre Bryllupsgæster end de nærmeste paarørende paa begge Sider — naturligvis var ogsaa Wendt med i Følget —, men en

levende Deltagelse fik Godsets Befolkning Lejlighed til at vise.

Hvad der saaledes foregik, har Reventlows begavede Søster, Fru Louise Gramm (den senere Grevinde Stolberg), paa den nydeligste Maade skildret i en Beretning om det hele, som hun har sendt sin senere Svigerinde, Grevinde Henriette Bernstorff, f. Stolberg (gift med A. P. Bernstorff). »Ved den første Æreport (paa Vejen til Kirke)«, fortæller hun, »forefandt vi alle Godsets Ungkarle til Hest, ca. 100 i Tallet, smukt klædte i hvidt, med et Bælte af Løv om Livet, en Blomsterguirlande om Skuldrene og en Krans om Hovedet, røde Baand om Arme og Knæ. Saa snart de saa min Broder komme, opstillede de sig i Rækker paa fire Mand i meget god Orden foran Vognen. Ved den anden Æreport ventedes vi af omtrent 100 unge Piger, klædte efter landlig Skik. Jeg vil forsøge at give dig en Beskrivelse af dem. De reder deres Haar tilbage, samler det oven paa Hovedet i en Slags Krans, som de dækker med Baand og Guldresser, kort og godt med hvad de har, og nedenunder Fletningerne anbringer de en Række Kornblomster og andre Markblomster. Hertil havde jeg føjet et hvidt Tørklæde, endvidere røde Ærmer; de smukkeste klædte bar grønt Liv, de andre spraglede, dertil røde Nederdele, hvide Forklæder, fastbundne med røde Baand, hvide Tørklæder, paa Armen en lille Kurv, dækket med grønne Blade og fuld af Blomster. De lod de to første Vogne køre forbi, og da Bruden kom, ordnede de sig, ligesom Ungkarlene, fire i hver Række, og gik foran Vognen, idet de strøede Blomster paa Vejen. Da vi naaede Kirken, dannede Ungkarlene Espalier udenfor Kirkegaarden, de unge Piger indenfor, og disse strøede Blomster foran Bruden. — Jeg vil ikke fortælle dig noget af Prædikenen, den var maadelig. Da vi var kommet til Kirkegaarden, modtoges vi af de unge Piger, der strøede Blomster i Mængde foran de nygifte, idet de tilraabte dem: »Gud velsigne dig, Gud give dig Lykke!« Min Fader fulgte efter med Frøken von Beulwitz¹⁾); han græd og takkede med høj Røst. Da min Broder

¹⁾ Brudens Søster.

havde hjulpet sin Hustru ind i Vognen, gik han hen, hvor Ungkarlene stod opstillede. Saa snart de fik Øje paa ham, raabte de: »Gud velsigne dig! Vær god som din Fader!« Min Fader og Broder var meget bevægede, og hvem var ikke det! Vi kørte hjem i samme Rækkefølge. De unge Piger forlod os, hvor de havde modtaget os. Bruden lod Vognen holde for at takke dem; de trængte sig om Vognen og vilde alle give hende Haanden . . . . .« — »Min Broders Hustru«, tilføjer Fru Gramm, »er ikke smuk, men hun saa saa interessant ud, hun var saa bevæget, der laa en saa from Alvor paa hendes Pande, at jeg tror, hun vilde have tabt ved at bytte Ansigtstræk. Aldrig har jeg været Vidne til et Bryllup, der i højere Grad bar Præget af en religiøs Handling . . . .«

En saadan Stemning kunde der altsaa være over et Herregaardsbryllup i Stavnsbaandstiden; Idyllen, der udspillede sig, og som vi saa anskueligt ser den malet af en begavet Dames Pen, kan næppe anses for meget typisk eller karakteristisk med Hensyn til de almindelige Tilstande. Den er derimod et Vidnesbyrd om det særlig gode Forhold mellem Herskab og undergivne, der har raadet paa de Reventlowske Besiddelser. Den ældre Reventlow havde gjort sig fortjent til sit Tillægsnavn som den »gode« Greve, og for saa vidt havde han skabt en Tradition, som Sønnerne kunde føre videre. Bønderne paa Christianssæde Gods havde al mulig Grund til at ønske, at den ældste Søn skulde blive »god som sin Fader; han kom i denne Henseende ikke til at skuffe dem, og hans »Godhed« skulde i Modsætning til Faderens blive af Betydning for hele Landets Bondebefolkning, og den skulde træde i et planmæssigt Fremskridts Tjeneste.

Reventlow og hans Hustru tog som nygift Par Ophold paa Aalstrup i Landet Sogn; denne Gaard, der hørte under Grevskabet og var beliggende ikke saa langt fra Christianssæde, var blevet istandsat under Reventlows egen Ledelse. Det har dog kun været en Del af Aaret, han kunde opholde sig her; allerede 1773 havde han begyndt at gøre Tjeneste som Embedsmand i de københavnske Regeringskollegier og var dermed nødsaget til i længere Perioder ad Gangen, omend ikke helt til Stadighed, at opholde sig i Hovedstaden. Til

stor Sorg for Familiekresen afgik Faderen 30. Marts 1775 ved Døden, og nu foregik den Arvedeling, der allerede tidligere er omtalt: Christian Ditlev overtog Familiens lollandske Grevskab, medens Brødrene Conrad og Johan Ludvig fik henholdsvis Grevskabet i Slesvig og Baroniet Brahetrolleborg paa Fyn. 27 Aar gammel stod nu den unge Reventlow overfor sin egentlige Livsgerning som den, der paa een Gang var en af Rigets største Godsejere og havde betraadt den for ham aabne Bane til de højeste Embedsposter i Staten.

Reventlow var for de Opgaver, der ventede ham, rustet paa en udmærket Maade med gode Kundskaber uden egentlig Lærdom, en sund praktisk Forstand, en virkelig selvstændig Begavelse, hvor det gjaldt om at tage Stilling til Ideer om Samfundsforhold, en genial Evne til at se og erkende, hvad der laa i Tidens Krav og Muligheder. Hans hele Uddannelse havde tjent til at give ham et videre Blik end det, der kunde findes hos de fleste af dem, han under sin Livsgerning samarbejdede med. Fremfor alt havde han i Kraft af sin medfødte Natur og Udvikling erhvervet sig et Livssyn, der lod ham føle det som en selvfølgelig Pligt at sætte alle sine Evner ind til Gavn for det Samfund og den Stat, han tilhørte, og der er Grund til at fremhæve, at denne stærkt moralsk betonedes Livsindstilling var underbygget med en kraftig religiøs Tro.

Reventlow kom til at leve sit Liv, samtidig med at den Bevægelse, der kaldes »Rationalismen« vandt Magten indenfor den danske Kirke og kom til at præge den almindelige Form for Religiøsitet. Rationalismen vilde udskille alt det mirakuløse og for Tanken uforstaaelige af Kristendommen og forenkle Troen til blot en Tro paa Gud, Dyd og Udødelighed. Med den foregaaende Tids Pietisme mødtes Rationalismen i den Opfattelse, at det gjaldt om at vise Troen i Gerninger, at føre sine kristelige Livsidealer ud i Livets Praksis, og ud fra dette Synspunkt bliver det muligt at konstatere saavel megen »Pietisme« som megen »Rationalisme« i alt det, Reventlow skulde naa at udrette for det danske Folk.

Med den pietistiske Vækkelse, det 18. Aarhundredes Indre

Mission, har Reventlow haft direkte Berøring gennem sin Opdragelse og Hjemmet, der i denne Henseende har lignet mange andre adelige Hjem i Danmark. Den udmærkede Stifmoder, der atter bragte Orden i Familiens Forhold, var jo udgaaet fra pietistiske Krese, og selv om Reventlow mest har været paavirket af sine Lærere, er det dog sandsynligt, at ogsaa det Vidnesbyrd, hun har givet ved sin alvorlige pligtopfyldende Færd, blev af varig Betydning for ham. Det er meget karakteristisk, at han, hvor han i det tidligere citerede Brev om sine Familieforhold omtaler den strenge Opdragelse, Stifmoderen havde faaet, udtrykkelig tilføjer, at den har hans fulde Bifald; han tror, siger han, at en Times Adspredelse, særlig naar det drejer sig om lærrende og luksuriøse Fornøjelser, kan gøre mere Skade, end det er muligt at oprette ved mange Ugers Undervisning. Den unge Reventlow var Kirkegænger, næppe Teatergænger. Skal man i øvrig bestemme hans Form for Religiositet, er det let nok at paavise det meget tydelige rationalistiske Islæt, men egentlig, bevidst Rationalist i kirkelig, dogmatisk Forstand er han dog aldrig blevet. Han troede varmt paa Dyden, paa det gode, som Mennesker kunde og skulde stille sig som Formaal her i Livet, men han troede ikke, som de rigtige Rationalister, paa en Frelse alene gennem Dyd. 1822 har han ved sin Kones Ligfærd udtalt: »Hun var dydig uden Brammen, ydmyg af Hjerter og grundede alene sit Haab til et saligt Liv efter Døden paa den os ved Christi erhvervede Naade«. I en saadan Udtalelse er der afgjort mere »pietistisk« end »rationalistisk« Tone.

Reventlows religiøse Tænkemaade kan vist bestemmes som liggende paa Overgangen fra Pietisme til Rationalisme og er stærkest udpræget paa de Punkter, hvor de to Retninger var beslægtede. Den har i det væsentlige svaret til, hvad der var betegnet som den sande Kristendom af hans Ungdoms Lærer Gellert i Leipzig. Gellert lærte en stærk følelsesbetonet Tro paa Gud og hans Verdensstyrelse; kraftigt viste han hen til, at der er et praktisk Formaal og en praktisk Forpligtelse i det at være en Kristen. Gellert har skrevet nogle »Betragtninger over Religionen«, der blev oversat paa

Dansk 1765. Det siges her om »Religionens Hensigt«, at den »bestaar deri, at den skal rense vore falske Begreber, forbedre vore Hjerters Tilbøjeligheder, bringe dem i Orden og underkaste dem saa vel som vore Handlinger Fornuftens og Dydens Love, ja gøre os enige med os selv, Gud lig, og dermed vel tilfredse«. Gellert protesterer mod den Tankegang, at Religionen blot skal gøre Tjeneste som en Trøst for Menneskene, saaledes at jeg blot skal stole paa, at Gud dog formedelst Forløseren vil gøre mig salig, »uagtet jeg er og bliver et Skarn«. Det er i hans Øje en alt for let Maade at klare sig det religiøse Spørgsmaal paa. Den sande Kristen bør stræbe efter Fuldkommenhed, søge sin Ro »i Pligternes Iagttagelse, i ædle Hensigter og Tilbøjeligheder, i nyttige Gerninger og ikke i forgængelige og ubetydelige Ting«. Gør man det, vil man ikke blot forberede sig paa den rette Maade til det kommende Liv, men ogsaa naa frem til den sande Lykke i dette Liv, da de skadelige og farlige Forlystelser, som Religionen forbyder os, dog intet er mod de sande og store Glæder, som den aabner for os. »En Fornøjelse, i hvilken jeg ikke uden Skræk kan betragte Døden, er for Fornuften ingen Fornøjelse«, siger Gellert, og hans sidste Anbefaling for den religiøse Livsanskuelse gaar ud paa, at den kan hjælpe Mennesker til at overvinde Dødens Bitterhed og uden enhver Skræk at imødesee det jordiske Livs Afslutning.

Tanken om Døden og et Liv efter dette har ligget Reventlow alvorligt paa Sinde fra hans Ungdom og har til hans Dages Ende skabt den kraftige Grundtone i hans religiøse Tænke- og Følemaade. Til sin Forlovede skrev han som 24-aarig Mand i 1772: »Den Tanke, at vi skal dø, er saa sund, at den ikke ofte nok kan gentages. Ja, elskede, vi vil blive nødt til engang igen at skilles, men kun for kort Tid. Den Tanke, at vi atter skal møde hisset i større Lykke, vil være en Trøst for den, der gaar bort, og for den, der bliver tilbage«. Med disse Ord fra Forlovelsestiden er det værd at sammenholde, hvad Reventlow har skrevet i sin Dagbog 1826: »Den 25. Juli for 4 Aar siden tog Gud min elskede Hustru bort fra Jorden til sig, og han styrkede mig,

saa at jeg bar mit Tab med Hengivelse i hans Vilje, og hende og mine mange forudgangne Venner lod han levende foresvæve mig og styrke mit Ønske om kun at leve for Gud, om her i Livet stadig mere og mere at forene mig med ham. De stærkeste jordiske Baand er sønderrevet for mig, men endnu er der nok af Baand, som kan opmuntre mig til at bruge den Tid, jeg har tilbage, med glad Sind til Guds Ære« — og her slaar saa Dagbogsoptegnelserns Ord over i Bønnens Henvendelse først til den »salige« Hustru og de »salige« Venner om at følge ham med deres Forbøn, dernæst til Gud selv om at velsigne ham og alle hans og den hele Jord, lade sine hellige Aander omsvæve, styrke og opmuntre ham, give ham Naade til i den sidste Stund at bede: »Herre, lad nu din Tjener fare i Fred . . . . .«

Det hinsidige var for Reventlow ikke noget taaget og fjerntliggende, men noget nærliggende og næsten haandgribeligt. Han har, som hans intime Oplysninger fra de gamle Dage viser, alvorligt troet paa at være »omsvævet« og omgivet af de Sjæle, der havde staaet ham nær i Livet, men var gaaet forud for ham ind i Evigheden. Denne Tro paa at eje et personligt Forhold til den hinsidige Verden og dens Kræfter har ikke gjort ham til en Sværmer, men ved den Tryghedsfølelse, den skænkede ham, har den i høj Grad styrket hans Evne og Vilje til at udrette noget godt og nyttigt under Livet her paa Jorden, til at arbejde, mens det var Dag, og gribe saa virksomt som muligt ind i denne Verdens Forhold. Som for saa mange af de bedste i hans Samtid fik for ham Livet her og dets Opgaver netop det store Indhold og den høje Betydning ved at opfattes som Forberedelsen til et andet og bedre Liv, hvorom en kærlig Gud og Fader havde givet sine troende Børn naadig Forjættelse.

Det, der særlig skilte Reventlows Form for Guds frygt fra den egentlige pietistiske Retning, var dens Indhold af umiddelbar Livsglæde og frejdig Fortrøstning; hans Kristendom var en glad Kristendom, og den var heller ikke opstaaet ved nogen pludselig »Omvendelse«, men var groet organisk frem som svarende til hans medfødte Natur og dybtliggende personlige Trang, — og som den naturlige Støtte for en

sund menneskelig og borgerlig Kaldsbevidsthed. Reventlow gik ofte ind i sit Lønkammer for at bede til Gud, men han har aldrig glemt, at han tjente Verdens Skaber allerbedst ved at gøre et Arbejde i Verden.

3. Danske Landboforhold i Stavnsbaandstiden.

Den begyndende Reformbevægelse og de første Reformlove.

Den retslige Ordning af den danske Bondestands Vilkaar, som baade Samtid og Eftertid har kaldt for Stavnsbaandet, blev grundlagt af Kong Christian VI ved en Forordning af 4. Februar 1733. Ifølge den skulde der for et vist Antal Tønder Hartkorn indenfor alt Bøndergods, Krongodset indbefattet, stilles en Soldat til Tjeneste i en Landmilits, en Soldat, der skulde være enten Karl, Husmand eller Indsieder, men som iøvrigt vedkommende Godsejer frit kunde udvælge paa Grundlag af en Liste, han fik Ret og Pligt til at føre over alt det unge Mandskab, der fandtes paa hans Gods i Alderen fra 14 til 36 Aar. En Soldat, der vilde fæste Gaard, skulde løsgives mod, at den Godsejer, paa hvis Gods han fæstede, stillede en anden Mand i hans Sted. Tjenestetiden som Soldat blev 6—8 Aar (men er snart blevet forlænget, saa at den kunde være normalt indtil 12 Aar). Ingen Bondekarl maatte begive sig fra det Gods, hvor han var født, saa længe Husbonden kunde skaffe ham Arbejdstjeneste, medmindre han var 36 Aar eller havde udtjent sin Tid som »Landsoldat«.

I den sidste Bestemmelse laa Stavnsbaandet, ved hvis Indførelse Statsmagtens Ønske om at have en national Hær har mødt med et Krav fra Godsejerklassen om sikret Magt over Bønderne. Med Hensyn til den Soldatertjeneste, der krævedes af de dertil af deres Godsejer udtagne Karle, maa det bemærkes, at den ikke førte dem bort fra Hjemstavnen til noget Garnisonsophold, den bestod væsentlig i nogen Ekscersits paa Helligdage, hvortil kom nogle kortvarige aarlige

Manøvrer, der efterhaanden udvikledes lidt og endte med at blive Hovedsagen. En Landsoldat kunde altsaa til daglig passe sit Arbejde ved Landbruget. Hvad angaar Stavnsbaandet skulde det snart blive udvidet væsentlig ud over sin oprindelige Skikkelse. 1735 er det blevet fastslaaet, at det skulde træde i Kraft med det fyldte 14. Aar, men 1742 blev Begyndelsen sat ved det 9. Aar og Afslutningen samtidig flyttet fra det 36. til det 40. Aar. 1764 blev Begyndelsen sat ved det 4. Aar. Forskellige Bestemmelser fra 1739 og 1741 giver Godsejeren Ret til at aflevere de i Militsen udtjente »Landsoldater« til Tjeneste i den hvervede Hær, hvis de ikke var villige til at fæste Gaarde. En Forordning af 1. Juli 1746 bestemte, at ingen Landsoldat og heller ikke nogen udtjent maatte nedsætte sig andre Steder end paa det Gods, hvorfra han var udskrevet, og hvor han fra nu af ogsaa skulde være forpligtet til at antage Gaard.

Stavnsbaandet blev praktisk talt et livsvarigt Baand paa den mandlige Bondebefolkning (se i øvrig nedenfor S. 128 ff.); ved den Maade, hvorpaa det gjorde Landbrugsarbejdet til et stedbundet *T v a n g s a r b e j d e*, kom det til at svare i det væsentlige til det tidligere (fra Tiden før 1500 stammende) Vornedskab, der havde medført, at en Mandsperson af Bondestand altid, hvis det forlangtes af ham, skulde være pligtig til at have Ophold og navnlig overtage Gaard paa det Gods, hvor han hørte hjemme. Der var imidlertid den Forskel, at Vornedskabet kun havde været gældende Ret paa Sjælland med tilhørende Øer samt den lolland-falsterske Øgruppe, men ikke paa Fyn eller i Jylland. Derimod gjaldt Stavnsbaandet for hele Landet. Det var ogsaa modsat Vornedskabet knyttet til en Militærordning. Vornedskabet var netop blevet ophævet 21. Februar 1702 af Kong Frederik IV lige et Aars Tid efter samme Konges Indførelse af en Landmilit, hvorved en forholdsvis ret betydelig Del af Landets Bønderkarle skulde udskrives til »Landsoldater«. Denne Landmilitordning forudsatte blot, at de Karle, der tjente som Soldater (men ikke andre), skulde blive paa det Gods, hvor de hørte hjemme, i de seks Aar, Soldatertjenesten varede. Naar den blev ophævet af Christian VI 30. Oktober

1730, kort efter hans Tronbestigelse, var det for at imødekomme højlydte Klager over, at den var en alt for tungt trykkende Byrde for Landbruget. Men naar der allerede i 1733 blev skredet til Indførelse af en ny Landmilitz og denne Gang i Forbindelse med et hele den mandlige Bondeungdom omfattende Stavnsbaand, var det atter for at imødekomme Klager over de bestaaende Forhold og gøre noget alvorligt til Hjælp for Landbruget jævnsides med en Varetagelse af Statsmagtens Interesser med Hensyn til Soldaterudskrivning.

Baggrunden for Stavnsbaandets Indførelse er de uhyre vanskelige og kritiske Forhold, det var for det danske Landbrug i første Halvdel af det 18. Aarhundrede og da særlig i Christian VI's Regeringstid fra 1730 til 1746. I Femaaret 1730—34 var Prisen pr. Tønde af de almindelige Kornsorter, Rug, Byg og Havre, sunket til næsten Halvdelen af den Værdi, de havde haft i Slutningen af det 17. Aarhundrede. Stigningen fra dette Lavpunkt kom til at foregaa langsomt, og dens Betydning modvirkedes en Tid ved andre ulykkelige Forhold. For de dyriske Produkter, Smør, Flæsk og Kød, havde der ikke været noget tilsvarende Prislefald, men Kvægavlen ramtes af en Katastrofe, da Kvægpesten 1745 kom ind i Landet. Denne Pest hærgede derefter indtil 1752 og paany fra 1762, og den bortrev store Mængder af Kvæget til uopretteligt Tab for Ejerne. Først fra ca. 1750 mærkedes det, at Tiderne atter gik fremad paa Grund af de forøgede Priser paa Landbrugets Varer; der skabtes dermed ogsaa nye Forudsætninger for Landbolovgivning.

En væsentlig Forudsætning var i Aarhundredets første Halvdel, at det kunde synes vanskeligt under de raadende trykkede Konjunkturer at fastholde den fornødne Arbejdskraft ved Landbruget. Herom drejede Godsejernes Klager sig, især efter at Landmilitzen 1730 var blevet ophævet; havde man tidligere været ked af, at der fandtes en Militz, var man nu misfornøjet med, at man ikke engang mere havde det Hold paa nogle af sine Folk; der jamredes over, at de unge Karle i alt for høj Grad drog bort fra de Egne, hvor de fandt Arbejdet strengt, og en jysk Godsejer foreslog i den Anledning endog at indføre Livegenskab. Saa vidt

vilde Regeringen ikke strække sig, men Stavnsbaandsforordningen af 1733 har det Hovedformaal at imødekomme Gods-ejerne og sikre Godsejerne Folk. Det er en Kriselov, for saa vidt som den skal tjene til at raade Bod paa Landbrugets Tilstand under en haard Krise, det er en Klasselov, for saa vidt som den vil hjælpe Godsejerne ved at lægge Baand og Byrder paa Bønderne. I ganske samme Aand og med tilsvarende Hensigter gennemføres de senere Udvidelser af Stavnsbaandet.

Der kan ikke være Tvivl om, at Stavnsbaandet virkelig er blevet ført ud i Livets Praksis og er kommet til at betyde den tilsigtede Afskaffelse af Bondestandens Flytningsfrihed. Derimod kan der naturligvis nok være Tvivl om, hvorvidt dette, økonomisk set, virkelig betød nogen Fordel for det daværende Landbrug og saaledes kunde tjene til at mildne Følgerne af en Landbrugskrise. Nationaløkonomen V. Falbe-Hansen, der ved Stavnsbaandsjubilæet 1888 udgav et meget fremragende Skrift om Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne, var tilbøjelig til at mene, at Stavnsbaandet vel har været til Skade for Bønderne, for Landalmuen, men til Gavn for Landbruget, fordi det under overordentlig vanskelige Konjunkturer hindrede Gaardene i at blive øde og Jordkulturen i at forfalde. Med utvivlsom Ret har Falbe-Hansen fremhævet, at det ud fra Tidens Tænkemaade ikke har kunnet anses for nogen unaturlig Foranstaltning, da man dengang saa mere paa Landets og Statens end paa den arbejdende Befolknings Interesse, og da man ikke følte nogen Forpligtelse til at respektere den enkelte Mands personlige Frihed: »man vilde fremme Landets Rigdom ved Regulering fra oven, og man vilde indordne det økonomiske Liv og Virksomhed i faste Rammer, anvise hver enkelt sin bestemte, blivende Plads og tvinge ham til at arbejde i den«.

Dog er hele Stavnsbaandets Væsen langt fra udtømt ved den Betragtning, vi saaledes møder hos Falbe-Hansen og ogsaa andre Forfattere, altsaa den, at det var en for sin Tid yderst karakteristisk Statsregulering af Arbejdsforhold. Det maa tilføjes, at naar Statsmagten netop fandt paa denne Form for Regulering, var det, fordi den blev henvist dertil

ved de daværende Samfundsforholds Natur. Den absolut afgørende Forudsætning for Stavnsbaandet var, at Landet var ligesom inddelt i Storgodser, fordi det var Godsejerne (hvortil Kongen hørte for Krongodsets Vedkommende), der ejede næsten al Landets Jord, medens Bønderne, med blot faa Undtagelser, kun var Fæstere. Uden Fæstevæsenet som Grundlag var der aldrig blevet noget Stavnsbaand i den Skikkelse, der blev. I Kraft af Fæsteforholdet var Bønderne paa Forhaand i betydelig Grad at betragte som Godsejernes undergivne, og Statsmagten har dengang ikke siddet inde med Evne eller Kraft til at ændre noget væsentligt herved. Det hele Embedsvæsen var endnu saa forholdsvis svagt udviklet, at Regeringen paa vigtige offentlige Omraader (Skatteopkrævning, Skiftevæsen, i mange Tilfælde Udnævnelser indenfor Kirke og Retsvæsen) havde Godsejerne som Medlemmed mellem sig og den store Landbefolkning. I Praksis var der her under det »enevældige« Styre bevaret Forhold, der mindede stærkt om en af middelalderligt »Lensvæsen« præget Samfundstilstand, og disse Forhold viser, at Kongemagten i Virkeligheden endnu stod temmeligt svagt overfor den Samfundsklasse, der ejede Størstedelen af Jorden. Ved Stavnsbaandets Indførelse skete der det, at Godsejerne i højere Grad end før blev anerkendt som Herrer overfor Befolkningen paa deres Godsomraader — men megen Magt har de haft i Forvejen. Den Ret, de her fik til at hindre uønskede Bortflytninger, synes flere af dem i den foregaaende Tid at have tiltaget sig paa Trods af Loven ved egen Vold og Magt. Som Statsregulering betragtet er Stavnsbaandet af den ejendommelige Karakter, at det mere vidner om Svagheit end om Styrke hos den »regulerende« Statsmagt; mere end som nogen vilkaarlig Nyregulering vil der derfor være Grund til at se det som Fuldendelsen af den Samfundsordning, der bundede i de daværende Besiddelsesforhold indenfor Landbruget og desuden var betinget ved en endnu mangelfuld Udvikling af selve det enevældige Regeringssystem.

Der kan ikke være Tvivl om, at den danske Enevælde lige fra sin Tilblivelse var præget af Ønsket om at gøre noget godt for Landets store Bondebefolkning og styrke dens rets-

lige Stilling; herom vidner megen Lovgivning og ikke mindst en Foranstaltning som Vornedskabets Ophævelse. Ogsaa i Christian VI's Regering gjorde der sig en bondevenlig Stemning gældende, men som Tiderne og Forholdene var, ansaa man det dog først og fremmest for nødvendigt at tage Hensyn til Godsejerne. Derfor skred man, trods Tøven og Betæneligheder, til at indføre Stavnsbaandet.

Under Stavnsbaandet maatte Fæstebønderne paa et Gods mere opfatte sig som deres Godsherres end som Kongens Undersaatter, mere som Godsets end som Landets Børn. Godsejeren paa sin Side havde Aarsag til at betragte sig i nogen Grad som Vasal eller Vicekonge paa sit Omraade. Han havde ganske vist efter de gældende Love ikke Ret til at gøre med sit Gods, hvad han vilde, eller handle overfor sine Bønder, som han havde Lyst. Det var saaledes forbudt ham at udvide sin Hovedgaards Areal ved Nedbrydelse af Bøndergaarde, og han var pligtig til at lade ethvert Fæsteforhold gælde for Fæsteren og hans Enkes Livstid. En anden Sag er det, om de paagældende Bestemmelser i Christian V's Danske Lov under Stavnsbaandets Vilkaar altid er blevet efterkommet i Praksis; den senere Reformlovgivning forudsætter i Virkeligheden, at der skete hyppige Overtrædelser. Om Bønders almindelige borgerlige Retsstilling gjaldt det, at han ikke ved Stavnsbaandet var gjort til nogen Slave. Med den Begrænsning, som var trukket for hans Ret til at søge Bolig og Næring, stod han som en i Principet selvstændig Statsborger med alle de Rettigheder, der tilkom ham som Søn, Mand og Fader, som Deltager i Landsbyens fælles Drift og Styrelse, som Fæster overfor Herremanden ifølge de Betingelser, der fulgte af hans Kontrakt eller efter Lov og Sædvane.

I sidstnævnte Henseende var det en væsentlig Mangel, at der ikke i den gældende Lovgivning var foreskrevet noget om Bestemmelse eller Begrænsning af det Hoveri, der kunde kræves af en Fæstebonde. Medens Landgilden (Fæsterens aarlige Afgift, mest ansat i Naturalier) var en fast Ydelse, der ikke vilkaarligt kunde forhøjes (end ikke efter den almin-

delige Opfattelse ved et Fæsterskifte), var Hoveriet i Tidens Løb blevet vilkaarligt og ubestemt; Bonden stod næsten retsløs paa dette Omraade, for saa vidt som hans Fæstebrev her i Reglen kun rummede meget vage — og dog vidtgaende — Udtryk for hans Forpligtelser (som naar det f. Eks. kan hedde, at han skal forrette Hoveri og Rejser »lige med de andre Naboer der i Byen, naar han dertil bliver tilsagt, saaledes at ingen med Billighed har derover at klage«). Forholdet opfattedes af Godsejerne saaledes, at de havde Lov til at kræve det Arbejde, de havde Brug for, og der lød i Tiden mange Klager over utaalelige Krav i denne Retning. Det er dog en Misforstaaelse, at nogensinde alle danske Bønder har været hoveripligtige, og ogsaa i Stavnsbaandstiden var ikke saa faa fri for denne Byrde, men paa mange andre tyngede den haardt. Det synes at have været ret almindeligt, at en Gaardmand maatte sende sin Karl »til Hove« de fire Dage om Ugen, sin Pige de to Dage og endda tilmed i de to Dage stille Heste og Vogne til Herremandens Raadighed.

Hvorledes Forholdene var paa et Gods, og hvilke Livsvilkaar dets Bønder fik, beroede i Stavnsbaandstiden for en meget væsentlig Del paa vedkommende Godsejers Karakter, Tænkemaade og Forstand. Vi har i det foregaaende set, at Chr. D. Fr. Reventlows Fader blev prist som den gode Greve, og hvor smukt hans Bønders Taknemmelighed kunde give sig Udtryk overfor ham og hans Familie. Der har været mange andre gode og velmenende Godsejere i Landet, »Naadigherrer«, der i det daglige optraadte paa en virkelig »naadig« Maade overfor deres undergivne og derved ogsaa handlede i deres egen velforstaaede Interesse, da det naturligvis ikke kunde gavne nogen Godsejer, at hans Fæstere var forarmede eller undertrykte. Det vil sikkert være meget uretfærdigt at opfatte det 18. Aarhundredes danske Godsejerstand som gennemgaaende en Klasse af Bondeplagere; men der var i Standen brutale og mindre hensynsfulde Elementer, og dem har Efterverdenen, som det er let forklarligt, hørt mest om. Deres Adfærd gav jo Anledning til Klager, Processer og megen Omtale, undertiden omend kun sjældent til oprørse eller endog blodige Handlinger fra de plagede Bøn-

ders Side (der kendes eet Eksempel paa, at en tyrannisk Godsejer blev slaaet ihjel af sine egne Folk).

Under Konflikter mellem en Godsejer og hans Bønder ses det atter og atter, at de sidstnævnte viser et fast Sammenhold, særlig hvor det drejer sig om Bønder boende i den samme Landsby, og dette hænger tydeligt nok atter sammen med, at den daværende Driftsform for Bondejord, Jordfællesskabet i Landsbyerne, havde den samfundsmæssige Betydning at knytte et fast Baand mellem en Landsbys Indbyggere og gøre det naturligt for dem at optræde som en samlet Flok udadtil.

Jordfællesskabet var i det hele en meget betydningsfuld Faktor i det daværende Samfunds- og Erhvervsforhold. Med Hensyn til Karakteren af det maa fremhæves, at det kun berørte Driftsforholdene, ikke Ejendomsretten; Gaardene i samme By kunde meget vel tilhøre forskellige Ejere (og deres Bondesønner saaledes være stavnsbundne til forskellige Godser). Alle Gaarde og Huse laa samlet i Landsbyen, og uden for hver Gaard laa en Toft som det eneste lille Stykke Jord, den havde for sig selv. For hele det øvrige Omraade af Landsbyens Jord gjaldt Fællesskabet, og hvor — som i Størstedelen af Landet — Trevangsbruget raadede, var Formen da, at de dyrkede Marker var delt i tre Vange, som skiftevis og i Rækkefølge blev Rugmark, Bygmark og Græsmark (det sidste i Reglen uden at der blev saaet Græsfrø). Rugmarken og Bygmarken var atter inddelt i forskellige Agerskifter eller Aase, og inden for alle disse havde Gaardene i Byen hver sin Lod i en efter Verdenshjørnerne bestemt Orden (Solskiftet), der svarede til Gaardens Plads i Landsbyen. Paa den Maade blev den enkelte Gaards Tiliggende splittet i mange spredte Stykker. Den Bymark, der laa hen til Græs, benyttedes derimod som en Fæled, hvor hele Byens Kvæg græssede i samlet Flok under Bevogtning af Byhyrden, en Slags kommunal Embedsmand, der lønnedes af alle Gaardmændene i Forening. Paa denne Maade brugtes ogsaa Overdrevet, den store Del af Landsbyens Omraade, der var udyrket og laa som en Ring omkring de dyrkede Vange. Naar Høsten var overstaaet, »opgaves Ævred«,

d. v. s. at Byhyrden nu havde Lov til at drive sit Kvæg ind over Rugmarkens og Bygmarkens Stubbe. Husmændenes Ret indenfor Fællesskabet indskrænkede sig til, at de hver for sig havde Ret til Græsning af en Ko. Der kunde godt bestaa et Fællesskab mellem flere Landsbyer og da særlig om Brugen af Overdrev.

Jordfællesskabet, der paa Grund af Naturforholdene ikke i sin sædvanlige Udstrækning fandtes paa Bornholm og i Vestjylland, havde den meget alvorlige Skyggeside, at det lagde en næsten absolut Hindring i Vejen for Landbrugets Udvikling. Den enkelte Mands Initiativ forsvandt alene af praktiske Grunde (da det bl. a. var nødvendigt at »opgive Ævred« samtidig) og desuden ved hele den Form for Samfundsliv, Fællesskabet førte med sig, og som i sig selv udgjorde dets mest tiltalende Side. Den gamle Landsby var som en lille Republik med Oldermænden som Præsident. Naar der skulde saas eller høstes, tudede Oldermænden i sit Horn, og Bymændene samledes for i Forening at drage ud paa Marken og skønne over, hvornaar deres fælles Arbejde skulde tage sin Begyndelse. Var der Uenighed, stemte man om det, og Flertallets Vilje blev den afgørende. Paa lignende Maade gik det til ved alle fælles Foretagender. Fællesskabet gav Sammenhold og desuden som Laugsvæsenet i Købstæderne en vis Tryghed for den enkelte; men saa lidt som Laugsvæsenet var Jordfællesskabet til Fordel for den Ungdom, der søgte sig en Plads i Tilværelsen; der var i den enkelte Landsby kun et vist Antal Gaarde, hvis Tal sjældent forøgedes under Fællesskabet og Fæstevæsenet — de to Institutioner, der med alle deres Følger har præget Landboforholdene i den Tid, hvorom her er Tale, og tjent til hver paa sin Maade at gøre Bonden ufri og uselvstændig.

Skulde der være Tale om at reformere Fæstevæsenet eller foretage Ændringer ved det Stavnsbaand, der saa nøje knyttede sig hertil, rejste der sig straks det vanskelige sociale Spørgsmaal om det indbyrdes Forhold mellem Godsejerstand og Bondestand. Anderledes forholdt det sig med Jordfællesskabet, som det var muligt at drøfte alene ud fra rent praktiske, landbrugsmæssige Synspunkter.

I den »Plan« for Landets Regering, som Frederik V's Overhofmarskal og Yndling A. G. Moltke forelagde Kongen ved hans Tronbestigelse 1746, erklærede han, at Landbruget i Danmark syntes ham at være meget forsømt, og at Jorden ganske sikkert kunde komme til at bære dobbelt saa megen Afgrøde, hvis den blev bearbejdet, saadan som det var Skik i andre Lande og særlig Holsten. Jorden var i sig selv fortræffelig; det kom blot an paa, om den blev rigtig behandlet og behørigt bragt under Plov, og det vilde efter Moltkes Skøn være hensigtsmæssigt, at en Kommission blev nedsat for at tilse, at ikke alene det hidtil dyrkede Land blev bedre bearbejdet, men ogsaa, at de ligesom i et Vildnis henliggende saakaldte Overdrev kunde komme under Dyrkning. Her er altsaa allerede Tale om Nedsættelse af en Slags Landbokommission; men i Motiveringen er der ikke Spørgsmaal om Stavnsbaandet eller overhovedet om Bondestandens Samfundsstilling, kun om en Forbedring af selve Landbruget, og det varede nogle Aar, før man fandt Tiden inde til at gøre praktiske Forsøg fra Regeringens Side i denne Retning.

1755 lod A. G. Moltke paa Kongens Fødselsdag 31. Marts udstede en Opfordring til alle og enhver om at udarbejde og indsende Afhandlinger angaaende »alle de Sager, der kan være tjenlige til at opretholde Landets Flor«. Hermed var der givet en fri Bane for offentlig Drøftelse af Forbedringer og Fremskridt, og der fremkaldtes herved opsigtvækkende Indlæg om Bøndernes Forhold til Herremændene; men en særlig Opmærksomhed vendtes straks mod Jordfællesskabet. De Afhandlinger, der fandtes værdige dertil, blev offentliggjort i et »økonomisk Magazin, der redigeredes af den dygtige Erik Pontoppidan, som ikke blot var Pietismens ledende Teolog herhjemme, men ogsaa en Foregangsmand ved sin Sans for Fremskridt og gavnlige Forandringer i Samfundslivet. Den allerførste Afhandling i dette »Magazin« har netop som Emne Skadeligheden ved Fællesskab.

1757 blev der, sikkert paa Moltkes Initiativ, nedsat en Kommission, hvori han selv sammen med tre andre fremtrædende Medlemmer af Frederik V's Regering fik Sæde; dens Formaal var at virke »til Landvæsenets Fremtarv og Nytte«,

og Hovedopgaven var at gennemføre en Udskiftning af de for flere Landsbyer fælles Overdrev og tillige at faa den enkelte Lodsejers (ikke den enkelte Fæsters) Jorder udskilt for sig. Kommissionens Virksomhed resulterede 1758—60 i tre Forordninger, der hver for sig i de forskellige Landsdele gav Paabud om Udskiftning og Indhegning »først by og siden lodsejervis«, saafremt blot een By eller Ejerne af det meste af Byens Hartkorn fandt det for godt. Det henstilledes, at alle vedkommende i Fordragelighed gennemførte de Mageskifter, som kunde rydde Hindringer af Vejen for en Gennemførelse af Lovens Bestemmelser. Det fremtræder omend lidt vagt som Formaalet med denne Lovgivning, at det skulde være muligt overalt at samle ikke blot den enkelte Bys Mark-Tilliggende, men ogsaa den enkelte Lodsejers Jorder indenfor et Hegn og adskilt fra andres Besiddelser, medens der ikke er Tale om at skille de enkelte Bondelodder paa samme Gods og i samme By fra hverandre. Det har været ret vanskeligt at faa gennemført de Paabud, der er blevet givet; Kommissionen, der ogsaa havde den Opgave at føre Tilsyn hermed, synes i nogen Grad at have manglet den faste Haand; men et meget karakteristisk Vidnesbyrd om dens Syn paa Forholdene er en Forordning af 15. Maj 1761 om, at ingen Herregaard herefter ved Køb eller Salg eller paa nogen anden Maade maatte skilles fra sit Bøndergods. Denne Lov er et Udtryk for, at man i det Fremskridtsarbejde, der var indledet, ønskede at bygge paa den bestaaende Deling af Landet i Godser og saa vidt muligt opretholde dem. For saa vidt knyttede den sig her til Stavnsbaandets Forudsætninger, og at man overhovedet fra først af ikke tænkte sig Stavnsbaandet som nogen Hindring for det landbrugsmæssige Fremskridt, hvis Nødvendighed man indsaa, derom vidner det, at der, som tidligere omtalt, endnu i 1764 blev gennemført en Skærpelse af Stavnsbaandet.

Der har da ogsaa, som Forholdene artede sig rundt om i Landet, været nogen Grund til at antage, at praktiske Forandringer til det bedre netop foregik paa den heldigste Maade under Ledelse af en Godsejer, der indsaa, at de var saavel i hans egen som i hans Bønders Interesse, og som raa-

dede over nogen Kapital, han vilde sætte ind til dette Formaal. Som en Godsejer af denne Art fremtraadte A. G. Moltke selv under Administrationen af sit Gods Bregentved, som Kongen havde foræret ham, og som var blevet ophøjet til Lensgrevskab.

Moltke har selv i 1776 givet en Indberetning om de Forbedringer, han gennemførte paa sit Gods efter at have overtaget det i 1746. Ikke mindst interessant er hans Skildring af den Tilstand, der raadede, forinden der blev taget fat paa Ændringer. Hovedgaarden befandt sig — hedder det i Beretningen — 1746 »i den sædvanlige Forfatning paa Sjælland«. Dens Mark var kun inddelt i 3 til 4 Sædemarker, en Inddelingsmaade, der gjorde Skifterne for store at behandle og for faa til at skaffe Jorden den nødvendige Hvile og endnu mindre »den ved Erfarenhed stadfæstede nyttige Omveksling med Sædekornet«. Spredt overalt paa Sædemarkerne fandtes Træer, Kratskov og Sten, der lagde Hindringer i Vejen for Pløjningen og gjorde store Strækninger af Land ubrugelige. Marker og Enge var fulde af Sumpe og Moser, der gjorde Jorden sur og ufrugtbar. Man forstod sig ikke dengang paa at fremelske Græsvækst i Engene, hvorved Høavlingen og Kreaturholdet led stort Afbræk, skønt dog »Sædlandets Frugtbarhed skal vedligeholdes og forøges ved den af de underholdende (d. v. s. de underholdte) Kreaturer tilvirkede Gødning«. »Sidst« — hedder det — »var Landmanden bekymret for rent Sædekorn«.

Det Billede, der her er tegnet af Landbrugets Tilstand paa en sjællandsk Herregaard, kan vistnok siges at være meget typisk. For Nutidsøjne vilde det danske Landskab paa den Tid have taget sig temmelig lidt opdyrket ud, og det tør vist tilføjes, at paa den anden Side Oldtidsøjne vilde have haft forholdsvis let ved at genkende det. Landbruget har endnu ved Midten af det 18. Aarhundrede befundet sig paa et saadant Stade, at det med Hensyn til Metoder og Intensitet har staaet nærmere ved Forholdene i Tiden omkring Kristi Fødsel end ved dem, der senere skulde udvikle sig. Der kan ikke være Tvivl om, at gennem de følgende 180 Aar skulde Arbejdet med den danske Jord vinde langt større teknisk Frem-

gang, end det havde haft gennem de foregaaende 1800 Aar. Blandt dem, der indledede det afgørende Fremstød fra de gamle Tilstande, var A. G. Moltke en af de allerførste. Som sin vigtigste Hjælper havde han ikke en dansk Mand, men en holstensk Forvalter, hvad der atter hang sammen med, at det var i Holsten, man kunde søge det nærmeste Forbillede for et bedre Agerbrug (omend det var England, der stod som det store, fjerne Forbillede). Det var »den holstenske Agerdyrkningsmetode«, man indførte paa Moltkes sjællandske Herregaarde, og Hovedtrækkene ved den var følgende: Efter forudgaaende Opmaaling blev Markerne inddelt i 11 Sædekobler, som omgaves med dobbelte Grøfter og med levende Gærder af ung Hassel og hvid Tjørn. Af disse Kobler blev 5 aarlig besaaet, saaledes at det ene bar Hvede, det andet Byg, det tredje Rug, det fjerde og femte Havre, medens det sjette derimod laa brak, og de fem øvrige hvilede, idet de brugtes til Græsgang. Paa denne Maade kunde det enkelte Kobbelt gennemgaa en 11-aarig Omveksling. Sædemarkerne var alle blevet jævnet gennem Udryddelse af Træer og Buske og ved, at Sten var blevet fjernet for at anvendes til Stengærder, Grundvolde under nye Bygninger og andet. Ogsaa i Engene var der foretaget Rydningsarbejder, der var rejst Gærder, og ved Grøfteanlæg havde man sørget for Vandets Afledning, hvorigennem Jordsmonnet hindredes i at blive surt. Moser var ved Gennemgravning og Udtørring blevet forvandlet til de frugtbareste Enge, og andre er blevet forvandlet til Fiskedamme. Sædekorn af Hvede og Rug anskaffedes navnlig fra Holsten og Sædehavre undertiden fra England. Fandtes der i den aarlige Brakmark sandede Jordstykker, blev der her saadet Boghvede, der som oftest gav en fordelagtig Høst. Om de nye Indretningers Nytte og Formaalstjenlighed kunde der ikke være Tvivl. Skønt Udsæden paa den Tid, da Beretningen blev skrevet, kun var 200 Tdr. større end tidligere, saa var dog Afgrøden steget med 4000 Tdr., derimellem 2000 Tdr. Hvede, hvoraf saa godt som intet blev avlet under den gamle Driftstilstand. Høavlingen var ligeledes blevet forøget, og Græsset var i sig selv finere og højere end tidligere. Desuagt-

tet gik det nu hurtigere og lettere for Bonden at indhøste den større Mængde nu end det ringere Kvantum tidligere, fordi han nu ikke mere paa Engene blev opholdt i sit Arbejde ved Buske, Sten, Sumpe og Moser, som forhen overalt var ham i Vejen.

Hvad der skete ved disse »Forbedringer« paa Bregentved var altsaa blandt andet, at i bogstaveligste Forstand den Grund er blevet ryddet, hvorpaa det senere skulde blive muligt at opbygge en bedre Landbrugsdrift. Et saadant Rydningsarbejde har været tiltrængt i alle Egne af Landet, og overalt har det været saaledes, at det var i Godsejernes egen velforstaede Interesse, at der blev taget fat paa et rent praktisk Reformarbejde i Retning af at skabe bedre Vilkaar for Landbruget; der behøvedes i denne Henseende slet ikke at være noget Motiv, udsprunget af Følelse eller Forstaaelse for Bøndernes sociale Kaar. A. G. Moltke arbejdede for at udbrede de »holstenske« Metoder i de Landsbyer, der hørte til hans Gods, og for Udskiftning af Overdrev i Overensstemmelse med den Lovgivning, han selv paa dette Omraade var med til at skabe; men tillige gennemførte han forskellige humane Foranstaltninger, og der kan vel ikke være Tvivl om, at han i det hele var interesseret i sine Bønders Velfærd; men den afgørende »Landboreform« enten paa det enkelte Gods eller i Landet som Helhed tog dog først sin Begyndelse, naar der handledes ud fra den Forudsætning, at det først fornødne var en Omdannelse af Bøndernes samfundsmæssige Stilling indenfor Landbrugserhvervet og overfor Godsejerstanden.

Allerede i Frederik V's Tid var det paa Tryk blevet drøftet, om der ikke var Grund til at skride til Ophævelse af Stavnsbaandet og til en Omordning af det hele Godsvæsen, saaledes at der skabtes en langt sikrere Retsstilling for Bondstanden i alle Henseender. Saadanne Tanker er ikke blot med stor Kraft og med Tilslutning fra Redaktøren, Erik Pontoppidan, blevet fremført i det »økonomiske Magazin«, særlig af den bondefødte Niels Schelde 1761, men er ogsaa blevet forkyndt af Tidens førende Skribent, Jens Schielderup Sneedorff (død 1764). Hvad der havde sin Betydning for

at skabe en almen Reformbevægelse, var ved Siden af de teoretiske Diskussioner det praktiske Reformforsøg, som er blevet gjort af visse Godsejere.

I Holsten var der allerede i første Halvdel af det 18. Aarhundrede paa visse Godser skabt helt nye Forhold for Bønderne i social Henseende. I Danmark blev det Enkedronning Sophie Magdalenes Forvalter for Godset Hørsholm, Grev Chr. G. Stolberg, der gik i Spidsen ved at gennemføre en Hoveriafløsning og Arvefæsteordning paa dette lille Omraade (1759—61). Derefter (fra 1763) fulgte Københavns Magistrat med en ganske tilsvarende Reform paa sit Gods og paa Statsmanden J. H. E. Bernstorff og hans Brodersøn A. P. Bernstorff paa deres Gods i Nærheden af København, hvor de ogsaa gennemførte Landsbyfællesskabets Ophævelse gennem Udskiftning mellem de enkelte Bønder, en betydeligt mere vidtgaaende Reform end den Ophævelse af Fællesskabet mellem forskellige Byer og Godsejere, der hidtil havde været det begrænsede Maal for Regeringens Bestræbelser. Resultatet af disse Godsreformer var i enhver Henseende vellykket — de skabte ikke blot bedre og lettere Kaar for Bønderne, men betalte sig i Virkeligheden ogsaa for Herskaberne, fordi Bønderne fik bedre Mulighed for at svare til deres nye Forpligtelser end til dem, de før havde haft.

Efter Christian VII's Tronbestigelse 1766 var det, der (i Oktober 1767) for første Gang blev nedsat en Landvæsenskommission med den Instruks, at den skulde undersøge alt, som kunde være tjenligt til at forbedre og fremme Landvæsenet i Danmark og »især for at lette saa vidt muligt Bondestandens Vilkaar«. Dermed var det rent sociale Spørgsmaal stillet i Forgrunden, men uden at der endnu blev taget Sigte paa selve Stavnsbaandets Ophævelse. Det skyldtes Kongens udenlandske Raadgivere, Franskmanden Saint-Germain og Schweizeren Reverdil, at denne Kommission blev nedsat; men det var den ledende juridiske Embedsmand indenfor Regeringen, »Generalprokurøren« Henrik Stampe, der havde skrevet Instruksen, og som ud fra en dyb Forstaaelse af de danske Landboforholds historiske og retslige Karakter kom til at lede dette første Kommissions-

arbejde for Gennemførelse af egentlige Landboreformer til Gavn for Bondestanden som Samfundsklasse.

Saa tidlig som i 1757 har Stampe i et Brev udtalt: »Da jeg er af den Mening, at Ejendomsret har en utrolig stor Virkning hos en Bonde eller Jordbruger, og tror, at den Bonde, som, medens han er Fæstebonde, næppe er istand til at betale sin aarlige Landgilde, derimod, naar han først er blevet Ejendomsbonde, bliver ej alene istand til aarlig at indbetale langt mere, men og desuden at samle Penge, saa har jeg ofte tænkt over, hvorledes man i Danmark skulde begynde det for efterhaanden at faa alt flere og flere Ejendomsbønder«. Det var i god Overensstemmelse hermed, naar et af Resultaterne af det Kommissionsarbejde, han ledede, blev Forordningen af 13. Maj 1769 om Selvejerbønder, der betyder et principielt meget betydningsfuldt Skifte i den danske Landbolovgivning. Ved denne Forordning ophævedes nemlig Forbudet i den før nævnte Forordning af 1761 mod Bortsalg af Bøndergods fra Herregaarde, og tværtimod blev det nu fastslaaet som det attraaværdige Maal, at der skulde være saa mange Selvejere som muligt; det blev derfor paalagt Amtmændene at beskytte de i deres Amter værende Selvejerbønder mod al Slags Fornærmelse og Forurettelse. Det hedder som Begrundelse i selve Lovens Indledning:

»At da Vi med allernaadigst Velbehag har erfaret, at paa de over Vores Ryttergods holdte Auktioner har adskillige Fæstebønder med fuld Ejendomsret tilforhandlet sig deres i Fæste havende Gaarde og er saaledes blevet virkelige Selvejere eller Ejendomsbønder, og det er Vores allernaadigste Intuition og Vilje, at disse og andre Selvejerbønder beskyttes og haandhæves, saaledes at andre og flere Fæstebønder ligeledes kunde faa Mod og Lyst til at stræbe efter ligeledes at erhverve Ejendomsret, hvilket Vi allernaadigst eragter at være til Landets Bedste og Fordel, da det ikke vel kan fejle, at jo Jorden maa overhovedet blive bedre behandlet, naar den, som dyrker den, ved og er forvisset om, at den Tid, Flid og Kræfter, han anvender paa Gaardens og Grundens Forbedring, kommer ham selv og hans Børn eller Ar-

vinger efter ham til Nytte, end naar han i den Henseende lever i Uvished . . . saa ville Vi allernaadigst o. s. v.«

Herved er udtrykt den Tanke om Værdien af en selvstændig og selvejende Bondestand, der bestandig skulde træde frem under Landboreformerne, den store Idé, hvis Virkelig-gørelse skulde blive Hovedresultatet af 150 Aars Udvikling indenfor Landbrugets Ejendomsforhold i Danmark. Forordningen om Selvejerbønder af 1769 var en Lov, der paa betydningsfuld Maade angav en Retningslinje for Fremtiden.

Som Resultatet af Arbejdet i den Stampedes Kommission, der i øvrig fra 1768 var omdannet til et »Generallandvæsenskollegium, udstedtes ogsaa, 6. Maj 1769, en Forordning om Hoveriets Bestemmelse, 6. Juni 1769 en Forordning angaaende Straffens nærmere Bestemmelse for dem, som har nedlagt eller nedlægger Bøndergaarde, 28. Juli 1769 en Forordning, der fæstslog det som enhver Lodsejers ubetingede Ret at lade sin Andel i et Fællesskab udfinde, fastsætte og indhegne og desuden satte en bestemt Frist for Udskiftningen af Overdrev, idet der dog endnu stadig kun var Tale om Ophævelse af Fællesskab mellem Byer og Jordejere, ikke mellem de enkelte Jordbrugere. I det hele betegner de Stampedes Landbolove af 1769, skønt de direkte ikke har skabt megen Forandring, et epokegørende Omslag i Regjeringens Landbopolitik; det nye er, at de tager Sigte paa at skabe en saa selvstændig Bondestand som muligt, og de kommer derved i klar Modsætning til den Landbopolitik, der havde skabt Stavnsbaandet, og som netop byggede paa, at Bondestanden var uselvstændig og underordnet Gods-ejerne. Derfor pegede denne Lovgivning da ogsaa i Virkeligheden fremad mod Stavnsbaandets Løsning, skønt den slet ikke direkte sigtede hertil, og det var netop i Erkendelse heraf, at Stampe ogsaa gik med til at lade Stavnsbaandssagen hvile indtil videre og slet ikke ønskede dette Spørgsmaal fremdraget endnu.

Blandt Landvæsenskollegiets Medlemmer var A. G. Moltke og ogsaa andre Godsejere, men den store Del af Godsejerstanden var ikke dets Virksomhed gunstig stemt. Da man gennem Cirkulærer skaffede sig Oplysninger om, hvor-

ledes Stemningen blandt Godsejerne var overfor forskellige Spørgsmaal om Reformen i de bestaaende Landboforhold, viste der sig næsten Enstemmighed om, at Hoveriet ikke kunde undværes, og aldeles overvejende var der Enighed om, at heller ikke Indførelse af Arvefæstet vilde være til Gavn for enten Bønder eller Godsejere; man havde ingen Tillid til, at Bønderne kunde klare sig selv og staa paa egne Ben. En Statsembedsmand som Henrik Stampe kom herved i karakteristisk Modsætning til de raadende Anskuelser i Godsejerstanden, men vi faar ogsaa et Indtryk af, hvor lidt den Virksomhed, Chr. D. Reventlow kom til at udfolde, kunde knytte sig til nogen tidligere Stemning indenfor hans egne Standsfællers Kres.

Det kan ogsaa konstateres, netop i Forbindelse med Resultaterne af Landvæsenskollegiets Rundspørge, at Chr. D. Reventlows Fader ganske vist har kunnet være sine Sønner et Forbillede med Hensyn til almindelig human Tænke- og Følemaade, men ikke i Tro paa Muligheden af dybtgaaende Ændringer i den bestaaende Samfundstilstand.

I en Skrivelse til Kollegiet af 25. Juli 1768 har han nemlig erklæret, at Hoveriet ikke kunde undværes og lige saa lidt paa nogen Maade fastsættes til visse Dage, at det ikke var muligt at ændre noget ved Tiendens Ydelse »i Kærven« (bogstaveligt med hvert tiende Neg paa Marken), og at det heller ikke var tilraadeligt at tænke paa Indførelse af nogen Form for Arvefæste. Det var den almindelige konservative Tankegang, der her fandt Udtryk. Men efter alt hvad der ellers foreligger om »den gode Greve«, tror man ham dog godt, naar han samtidig afgiver Forsikring om, at Bønderne paa Christianssæde og Brahetrolleborg Godser ikke er tynget ved urimelige Krav, men bliver behandlet med meget Hensyn. Hoveriet letter han dem paa forskellige Maader, og hvis de høje Herrer i Regeringen har Interesse af at se en Genpart af de Jordebøger, hvorefter Landgilden oppebæres, da skal de gerne blive dem sendt, hvorved de vil erfare, at den Landgilde, der svares, er taalelig for enhver. Naar en Fæster dør, overtager Enken og Børnene Fæstegaarden, og i det hele er Forholdene saaledes, at Selvejrbønder har til-

budt at sælge deres Gaarde til Reventlow for at blive Fæstebønder paa samme Vilkaar som de andre, ogsaa hvad angaar Hoveripligt.

Det er i Virkeligheden muligt, at den ældre Reventlow paa Christianssæde saa nogenlunde har betegnet Idealet af en Godsejer under Forhold, hvor der endnu ikke var enten Mod eller Kraft til at tænke sig Muligheden eller Nytten af indgribende Reformers. Det var i sidstnævnte Henseende, denne Reventlow endnu udpræget har tilhørt en haabløs Slægt. Han fandt, at Fattigdommen hos de lollandske Bønder særlig skyldtes Kvægpesten og andre Forhold, som mere var af naturbestemt Karakter og ikke vedkom det bestaaende Godsvæsen. Betegnende er ogsaa en Bemærkning om, at han paa sine Godser har paabegyndt en Indskrænkning af Fællelesskabet i Overensstemmelse med de udstedte Forordninger, men Foretagendet er stødt paa saa mange Fortrædeligheder og utallige Vanskeligheder, at »Lysten er forgaaet« ham til at gennemføre det.

Det er ikke af sin Fader, Chr. D. Reventlow har lært at tro paa det velsignelsesrige ved at tilstræbe en Omdannelse af Bondestandens Retsstilling og det bestaaende Godsvæsen. Men de Mænd, der med Henrik Stampe i Spidsen opnaaede at faa udstedt de omtalte Landbolove af 1769, var Foregangsmandene for det store Reformværk, der senere skulde blive gennemført under Chr. D. Reventlows Førerskab.

Landbolovene af 1769 betød nye Indgreb i Landbrugets Ejendomsforhold af en saadan Karakter, at de ogsaa for Samtiden maatte synes at udtrykke en vis ny Retningslinje, og det er forstaaeligt, at de kunde vække Uro i Godsejerskredse. Der var adskillige yngre Godsejere, der i Modsætning til den gamle Greve paa Christianssæde meget vel forstod, at Forholdene ikke kunde blive ved med at være, som de var. De indsaa, at alene Landbrugets og dermed deres egne økonomiske Interesser krævede en Forandring, og desuden, at der var ved at skabes en Tidsaad, som vilde gøre det umuligt at opretholde det Baand, der var lagt paa Bondestandens personlige Frihed. De ængstedes over Regeringens nye Foranstaltninger, fordi de her saa en Trusel mod deres Ejen-

domsret, men de vilde finde det en efter Omstændighederne passende Løsning, hvis man simpelthen skred til Ophævelse af Stavnsbaandet og saa i øvrig lod enhver Godsejer handle, som han vilde, med sin Ejendom. De ønskede altsaa ikke en Fortsættelse af den Bondebeskyttelse, der allerede laa i vigtige Bestemmelser indenfor den ældre Lovgivning om Fæstevæsen og Ejendomsforhold, men blot en Bondefrigørelse, der som en Slags naturlig Konsekvens skulde have, at enhver særlig Beskyttelse af Bønderne bortfaldt.

I denne Aand udtalte sig allerede 1760 gennem en fælles Erklæring en lille Gruppe jyske Godsejere omkring Varde med A. C. Teilmann til Nørholm og Lunderup i Spidsen, og 1771 gav nogle Godsejere i Sydfyn Forslag til Regeringen i samme Retning. En af Fynboerne var Abraham Lehn til Hvidkilde, der kraftigt fremhævede, at det var Mønsteret fra England med dets helt fri Jordbesiddelsesforhold, der skulde følges: man skulde blot ophæve alle Love og Forordninger, der ligesom stillede Bønderne i en anden Klasse end andre Folk, og give Herremanden frie Hænder overfor al sin Jord, undtagen naturligvis Bøndergodset, »da var Bonden Farmer som i England«, og da vilde alt paa Frihedens Grund ordne sig til det bedste. Vi staar i Virkeligheden overfor et Udslag af den stærke økonomiske Frihedstrang, der var begyndt at gøre sig gældende rundt om i Europa, en dansk »Fysiokratisme«; det var netop, som allerede ovenfor berørt, ogsaa ejendommeligt for den særlige økonomiske Skole, som Datidens franske Fysiokrater udgjorde, at de saa et Ideal i fuldstændigt frie Jordbesiddelsesforhold som de engelske, i Forhold, der kunde muliggøre Stordriftens uhindrede Udbredelse gennem den frie Bane for overlegen Dygtighed og Kapitalkraft.

Ganske modsat den fysiokratiske Tankegang var den Aand, der bar de Stampedes Landbolove af 1769; her var Maalet ogsaa en Frigørelse, men i Pagt med en Beskyttelse som det nødvendige Middel. Det afgørende Spørgsmaal, som den store Landbokommission senere skulde tage Stilling til, var netop, hvilken af de to Veje man skulde fortsætte, om en Stavnsbaandsløsning i sig selv var tilstrækkelig, eller om

Landets og Folkets Velfærd tillige krævede Opretholdelse og videre Udvikling af den Lovgivning, der skulde sikre, at Bondejorden under taalelige Vilkaar blev bevaret paa Bondehaand. Chr. D. Reventlow kom til at staa overfor Spørgsmaalet med den Forudsætning, der laa i, at han paa een Gang af Selvsyn kendte de engelske Forhold og som Godsejer var af personlig Erfaring fortrolig med Virkningerne af den overleverede Ret indenfor Landboforholdene i Danmark.

Den nye Forordning om Hoveriets Bestemmelse, der udstedtes under Struensee (20. Februar 1771), synes nærmest at være bygget paa den Forudsætning, at der kun tiltrængtes en Statsindgriben paa dette Omraade, saalænge Stavnsbaandet bestod, og Fæsteren saaledes var en ufri Mand i sit Kontraktforhold til Herremanden. Efter Struensees Fald 1772 udstedtes under den reaktionære Guldbergske Regering Forordningen af 12. August 1773, der ophævede alle foregaaende Bestemmelser om Hoveriet og samtidig lod hver Egns Skik og Brug være afgørende for denne Arbejdsbyrdes Størrelse. Aaret efter, ved Forordning af 14. September 1774, fik Stavnsbaandet en sidste Skærpelse, hvormed Godsejerne fik udvidet deres Forpligtelse til at stille Soldater, men samtidig ved udtrykkelige Bestemmelser deres Ret til at bruge Soldatertjenesten som Tvangsmiddel ved Bortfæstning af Gaarde.

Netop paa denne Tid, da paabegyndte Reformbestræbelser syntes at være afbrudt, og da den hele Stavnsbaandsordning blev drevet til større Yderlighed end nogensinde, var det, Chr. D. Reventlow begyndte sin Virksomhed som Embedsmand og selvstændig Herremand.

---

4. Reventlow som Godsejer indtil 1786.

Inden Reventlow naaede saa vidt, at han kunde begynde sin store Reformgerning som Statsmand, havde han for sit eget Grevskab gennemført Forandringer, han med Stolthed og Tilfredshed kunde pege hen paa. Netop fra 1786 forelig-

ger (i Tidsskriftet »Minerva«) en offentliggjort Skildring, der maa skyldes en Reventlow nærstaaende Mand og højst sandsynligt kan være nærmest dikteret af ham selv; denne Beretning er netop præget af de nævnte Følelser, er i øvrig fremkommet, fordi der andetsteds var blevet skrevet noget mindre fordelagtigt om Tilstanden paa den reformvenlige Statsmands egne Besiddelser. Han har da villet feje for sin Dør og ligesom underbygge sin moralske Adkomst til at være offentlig Reformator ved at pege paa det, han havde formaaet at udrette som Privatmand.

Reventlows Overtagelse af det fædrene Grevskab 1775 kom til at betyde et Brud med den resignerede og konservative Vedhængen ved det gamle og tilvante, der trods alle velmenende Hensigter havde været det mest fremtrædende Træk ved hans Faders Godsstyrelse.

Af Grevskabet Christianssædes Gaarde var dengang Pederstrup, Skelstofte og Lungholm bortforpagtede, medens Christianssæde, Dansted og Aalstrup blev drevet uden Forpagtere. Af Bøndergodset var Aalstrup, Skelstofte og en Del af Pederstrup i saa god Stand, at faa Godser paa Lolland skal have kunnet staa ved Siden af dem; det øvrige var for en Del kun jævnt godt, og med nogle Byer stod det meget ringe til. Ikke alene var der overalt Fællesskab mellem alle Beboerne i en og samme By, men ogsaa mellem den ene By og den anden, saa at ofte een By havde Agre paa en anden Bys Marker. Foruden at Agrene derved laa adspredt paa mange forskellige, langt fra hinanden liggende Steder, havde Bønderne desuden ofte ulige Mængder Jord i hver Mark; hele Dyrkningsmaaden var yderst uordentlig, og hertil kom de store Overdrev, som slet ikke blev dyrket, men stadig laa hen til Græsning; af Mangel paa Afløb stod der desuden Vand paa mange Agre, fordi Markerne var saa flade som overalt paa Lolland. Et Areal paa mere end 2700 Tønder Land laa saaledes til fælles Græsning for alle Christianssædes, Aalstrups og Dansteds Bønders Kreaturer.

Den lille Gaard Dansted havde Reventlows Fader købt for 4000 Rdl.; dertil havde han selv siden købt noget over 100 Td. Hartkorn, mest øde Bøndergods, for 3700 Rdl. Dansted Gods'

Marker blev tidligere kun brugt til Græsning for en Del Ungkvæg; denne Gaard var den første, hvor Reventlow omlagde Driften; han fik den delt i otte Kobler, og 1786 var Dyrknin-gen saa godt fremskreden, at der kunde svares 1000 Rdl. i Forpagtningsafgift af den — altsaa en meget kraftig Forrentning af den samlede Købesum. De øvrige Gaarde var alle inddelt efter den almindelige Skik paa Lolland, nemlig i Kobler til uophørligt at bære Hvede, Rug og Ærter. Jorderne havde derfor slet ingen Hvile faaet, men alle disse Marker og Overdrev blev nu af Reventlow inddelt paa en saadan Maade, at Herregaardsjorderne indbragte 5000 Rdl. mere end før. Til Forbedringerne var naturligvis medgaaet Omkostninger, der endda forøgedes ved Istandsættelse af Hovedgaardens Avlsbygninger, hvoraf en Del var meget forfaldne. Ved Danstød maatte alle Bygninger opføres af nyt, ved Pederstrup ligeledes adskillige, saaledes et nyt stort Mejeri. Alle de Mursten, der var brugt til disse Nyopførelser, var imidlertid blevet fabrikeret paa et af Reventlow selv anlagt Teglværk, der gik særdeles godt og regnedes 1786 at give en Nettofortjeneste paa 500 Rdl. aarlig.

Da Lungholm Gods var saa indviklet i Fællesskab med Højbygaards, at det var nødvendigt for den ene af disse Gaardes Ejere at udløse den anden, om der for Alvor skulde tænkes paa nogen økonomisk Forbedring, solgte Greven det til Baron Lehn for 38,700 Rdl. Godset var i meget ringe Forfatning og med meget slet stillede Beboere; det afkastede derfor kun en meget lille ren Indtægt.

Om Skovene paa Grevskabet hedder det i denne Beretning fra 1786, at de var betydelige, skønt de før ikke havde kastet saa meget af sig. Greven havde ladet dem inddele og taksere og foretaget en Tælling af Træerne, saaledes at der nu kunde paabegyndes en forstmæssig Indretning, efter hvilken der vilde blive en ren aarlig Indtægt paa i det mindste 4000 Rdl. foruden den aarlige Udvisning af Brændet til Gaardene og Godserne, og Indtægterne vilde blive endnu større, naar der først kom rigtig Gang i den nye Indretning. Skovenes Areal udgjorde 3 til 4000 Tdr. Land. Af de fleste Skove, hvor Bønderne havde Græsningen, var en Femtedel

indtaget til systematisk Pleje og nye Plantninger, og med Bønderne var truffet den Overenskomst, at naar denne Femtedel var behandlet, kom Turen til en anden Femtedel og saadan fremdeles, til den hele Skov var begroet med ung Skov. Til Erstatning for, hvad Bønderne herved tabte i Græsning, nød de større Udvisning af Brændsel og andre Fordele (se om de videre Skovforbedringer nedenfor S. 159 ff.).

1786 som tidligere fandtes der paa Pederstrup et Stutteri, der nød megen Anseelse for sine gode Heste; men Racen var nu forbedret, og Hestene faldt større ud end tidligere. Foruden de omtalte Bygninger havde Greven ladet istandsætte Skørringe Kirke, som var en af de ringeste, men efter sin Størrelse var meget smuk. To afbrændte Skolehuse var nu opført i rummeligere og mere hensigtsmæssig Skikkelse, end de tidligere havde haft. Og endelig var saa Greven ogsaa gaaet i Gang med at forbedre Bøndergaardenes Forfatning. Han udskiftede adskillige Byer efter at have foretaget en planmæssig Opmaaling af alle Jorder og efter først at have udskiftet Byerne fra hinanden, hvilket i Almindelighed var fornødent, førend den specielle Udskiftning kunde foretages. Det var nødvendigt, paa Grund af det Fællesskab, der tidligere havde raadet i saa omfattende Udstrækning, overalt at forandre Markskellene mellem de forskellige Byer. I hver enkelt Bys Marker gennemførtes den nye Inddelingsmaade, og som Følge af alt det, der maatte ændres, fik Markerne et helt andet Udseende end tidligere. Naturligvis kunde Ændringerne ikke gennemføres uden store Byrder ogsaa for Bønderne, men Byrderne har været til at bære, fordi man havde den store Udsigt til, at de engang vilde komme til at svare Regning.

Paa hele Christianssædes Godsomraade havde der tidligere kun været 8 Gaarde, som hver havde deres Jord for sig; nu var derimod 73 udskiftet fra alt Fællesskab, af dem var 22 tillige udflyttet og 6 rejst af Grundmur. Desforuden havde Bønderne faaet meget Bygningstømmer gratis. Med Husmændene flyttedes der om, saaledes at hver By fik et forholdsmæssigt Antal, og der blev lagt Jordlodder til deres Huse.

Om, hvorledes Reventlow gik frem ved Landgildens Omordning, hedder det ordret i Beretningen fra 1786: »Da Landgildens Betaling, hvilken her, som paa de fleste Godser, er anslagen i Kornvarer, er formedelst Avlens og Prisernes afvekslende Forskellighed en af de meget trykkende Afgifter for Landmanden, saa har Greven været betænkt paa at lette sine Bønder for det besværlige i denne Byrde. Han har nemlig anslaaet de Kornvarer, der i Landgilde skulde erlægges, til visse fastsatte billige Priser, hvorved den Trykkelse undgaas, som ellers Bonden nødvendigen maa føle, ved i dyre Aaringer at betale med et lige Kvantum Sædevarer undertiden den dobbelte Værdi, mod hvad der betales i lette Aar, da Godsherren taber ved at modtage det Kvantum, som han i dyre Aar alt for meget vinder ved. Da det imidlertid er Bonden oftest lettere at betale Korn end rede Penge, saa modtager Greven endnu Afgiftens Betaling i Kornvarer, men beregner Bønderne disse til Fordel efter de gangbare Priser, hvorhos han tillige modtager Beløbet i de Slags Kornvarer, som Bønderne helst selv vil og kan levere«.

Det vil heraf ses, at det var efter et Princip helt modsat den moderne »Grundskyld«, Reventlow fandt det rimeligt at opkræve Landgilde. Han har fundet det uretfærdigt, at Bønderne i de »dyre«, d. v. s. de for Landbruget gode Aar med høje Kornpriser skulde være pligtige til at svare det samme Kvantum Korn som i daarlige Aar, og han har derfor fastsat Landgilden paa en Maade, der lod Bønderne faa al Fordelen ved Prisernes Stigning under gunstige Konjunkturer, saaledes at den forholdsmæssige Værdi af det, de skulde svare, gik ned, naar Produktpriserne gik op. Det er netop et Princip som dette, der i Nutiden fra alle Sider vilde betragtes som meget lidt naturligt og retfærdigt.

Med Hensyn til Hoveriet oplyser den citerede Beretning, at Tærskningen er afskaffet, imod at der betales 2 M. 6 Sk. derfor af hver Tønde Hartkorn. Fra al Harvning, Kornrensning og Brændesavning er Bønderne ligeledes befriede, uden at de her betaler nogen Godtgørelse eller Betaling. Desuden er der en Del Bønder, som helt er befriet for Hoveri med Undtagelse af Hegns- og Høstarbejde, og

det paagældende Arbejde bestrides i deres Sted af enten Herskabet eller Forpagterne.

Om det Resultat, disse omfattende Forandringer har afødt, hedder det i Beretningen: »Det er enhver, som kender noget til disse Godsers og deres Bønders forrige og deres nuværende Forfatning klart, at ligesom Herregaardene overalt har vundet, saa er Bøndergaardene enten i det mindste i lige saa god Stand, som de forhen var, eller, hvilket gælder om en stor Del af dem, allerede mærkeligen forbedrede; saaledes er Husbygningen overalt i Grevens Besiddelser øjensynligen, formedelst den megen af ham givne Byggehjælp, meget forbedret.« Det tilføjes, at saafremt de foretagne Indretninger endnu ikke overalt har ført til den tilsigtede Virkning, nemlig Forbedring af Bøndernes Tilstand og almindelig Velstand, da bør det tages i Betragtning, at det var Hovedgaardene, der først blev forandret, saaledes at de paa Bøndergodset foretagne Forbedringer endnu er forholdsvis ny, og at de fleste af de Aar, i hvilke Greven har haft Gaardene, har været daarlige. Greven har i øvrig ogsaa paabegyndt at sætte Skolevæsenet paa en bedre Fod, og til Bønderne har han uddelt Kløver- og Hørfrø, som har haft de bedste Virkninger. »Han har ogsaa ladet nogle Jordemødre oplære i deres Videnskab, hvilke er nu fordelte paa Godserne, hvor de af ham lønnes for hvert Barn, de er behjælpelige til at fødes, og nyder hver frit Hus og Brændeudvisning. Maaske Greven i Begyndelsen ikke havde behøvet at anskaffe saa mange Heste til Bønderne, da han derved har givet dem for megen Anledning til at stole paa Hjælp; men dette har han i de senere Aar meget indskrænket.«

Chr. D. Reventlow var en Filantrop, der ønskede at gøre det bedst muligt for Befolkningen paa sit Gods, men han led ikke under sin Faders Svaghed i Retning af at strø Gaver planløst omkring sig, han var en planmæssigt arbejdende Natur, helt igennem anlagt for at tænke og regne rationelt. Det fremgaar af Beretningen fra 1786, at han kunde indlede de store gennemgribende Forandringer af sit eget Gods' Forhold paa en Maade, der betalte sig for ham selv

og lige fra først af har haft den Opmuntring, der laa heri. Netop ved at læse om Forholdene paa Christianssæde faar vi et levende Indtryk af, hvorledes den hele Reformbevægelse er væsentlig støttet og i en afgørende Grad betinget af, at dens Frugter økonomisk var i Stand til at svare Regning. Som Drivkraft for Reformerne virkede ikke alene humane og socialpolitiske, men ogsaa privat- og samfundsøkonomiske Hensyn. Det gjaldt, naar der var Tale om at reformere paa det enkelte Gods, og det gjaldt om den Reformlovgivning, der efter 1786 skulde blive gennemført for Landet som Helhed.

---

5. Reventlow som Embedsmand.

Hans Stilling ved Regeringsskiftet 1784.

I et Brev til sin Lærer Wendt har Reventlow 1773 udviklet, hvor svært det maatte blive for ham at forene en københavnsk Embedsmands Gerning med Stillingen som Landmand og Godsejer. Wendt har varmt ønsket, at hans dygtige Lærling skulde sætte sig Statsmandens Kald som det store Maal; Reventlow har, forsikrer han nu selv, til Hensigt at gøre sin Pligt, men det er, hævder han overfor Wendt, et Spørgsmaal, om en Mand af Stand i Danmark kan under Landets nuværende Tilstand paa een Gang være Landmand og beklæde et vigtigt Embede, der fører til, at han maa opholde sig borte fra sit Gods. Som Embedsmand i Centralstyrelsen som »Kameralist«, har han i Virkeligheden ikke Brug for alle de specielle Erfaringer fra det enkelte Gods; meget nyttigere for ham i denne Stilling vilde omfattende Læsning og Rejser gennem Landet være. Hvis Reventlow skal indtræde i Statstjenesten, vil han anse det for sin Pligt at forberede sig til efterhaanden at beklæde de vigtigste Stillinger. Han maa sætte sig ind i Historien, Statsforfatningen, dansk Ret, de politiske og økonomiske Videnskaber, Handelsvæsen, men saa vil der ikke være Tid til at passé Landvæsenet, og han vil altid leve i Uvished om,

hvor længe han i ethvert givet Tilfælde kan samle sig om sit Arbejde i denne Henseende. Reventlow kan ikke være enig med Wendt i den Opfattelse, at naar han blot først i nogle Aar har været beskæftiget med sine Godsers Styrelse, vil hans egen personlige Indsats ikke mere være saa nødvendig for denne Opgave. Han fastholder i dette Brev bestemt overfor sin gamle Hovmester, at det ikke vil blive muligt for ham at forene de to Stillinger som lollandsk Godsejer og københavnsk Embedsmand. Men han slutter dog Brevet med at erklære sig for rede til at følge sine Forældres Ønske — og det gik netop ud paa, at han skulde overtage et Embede i Regeringskollegierne. Det har han derfor trods sine store Betænkeligheder ogsaa gjort.

1774 begyndte Reventlow da sin Embedskarriere som Deputeret i Kommercekollegiet, blev 1776 tillige Deputeret i Bjergværkskollegiet (der naturligvis gav sig af med de norske Forhold paa det Omraade, Kollegiets Navn angiver). 1781 forlod han disse Stillinger og blev Deputeret i Søkommissariatet og Medlem af Overskattedirektionen; 13. April 1782 gik han fra Søkommissariatet over som Deputeret til Generaltoldkammeret og blev tillige Medlem af Overbankdirektionen, hvilken sidstnævnte Stilling han maatte fratræde allerede 1783 paa Grund af Uoverensstemmelse med Regeringens faktiske Leder paa denne Tid, Ove Høegh-Guldberg. Det var altsaa en Række anselige Stillinger indenfor Centraladministrationen, der saaledes hurtigt efter hinanden blev overdraget til den unge Greve, som fik at gøre bl. a. med Sager vedrørende Handel og Toldvæsen. Et Kollegium dengang svarede jo til et Ministerium nuomstunder, blot med den Forskel, at det netop var et »Kollegium«, et Raad af flere sidestillede, ikke nogen Enkeltmand, der havde Ansvaret for de Afgørelser og Indstillinger, der blev foretaget. Hvor meget de enkelte »Deputerede« eller Medlemmer i et Kollegium hver for sig har betydet for dets Virksomhed i det hele eller ved Behandlingen af den ene eller anden af de Sager, der laa for, lader sig ofte meget vanskeligt afgøre. Naar Reventlow blev »første« Deputeret i Generaltoldkammeret, betød det dog,

at han faktisk blev den første Mand i Toldvæsenets Styrelse, en Slags Departementschef eller Minister for Toldvæsen, og denne Stilling var naturligvis krævende.

Det maa ubetinget have frembudt en stor Vanskelighed at forene Arbejdet i de københavnske Regeringskontorer med Varetagelsen af de store Opgaver, Reventlow, som vi har set, fra første Færd stillede sig som Godsejer paa Lolland. Man maa huske, hvor primitivt og smaat det stod til med Befordringsmidlerne i Datiden; en Rejse fra København til Christianssæde var lang og besværlig, og den kunde ikke foretages alt for ofte. Det har ikke altid været let for Reventlow at løsrive sig fra et Ophold i den landlige Idyl for at vende tilbage til Hovedstaden og Regeringskontorerne. 17. September 1780 skriver han saaledes fra Pederstrup til sin Søster: »Igaar har Wendt begyndt at rykke i mig for at faa mig tilbage til København. Gode Land, at jeg skal forlade dig, det nager mig. Kains Søn byggede den første By, det føler jeg . . .« Og han tilføjer en lille Skildring af Glæden ved at være paa Landet og blandt sine undergivne.

Den uomgængelige Forudsætning for, at Reventlow kunde have Bopæl i København og dog faa passet sit Gods' Sager hjemme paa Lolland, saaledes som han ønskede det, har været, at han havde paalidelige Folk i sin Tjeneste. Den Frygt, han selv havde næret for, at Embedsvirksomhed skulde umuliggøre for ham at passe de private Sager, er i hvert Fald blevet gjort til Skamme. Reventlow opnaaede at blive paa een Gang den store Embedsmand og Statsmand og for sin Tid et Mønster paa dansk Godsejer.

Med stor Energi passede han altid sine Embedsforretninger. Det berettes, hvorledes han som Leder i Generaltoldkammeret indfandt sig tidlig om Morgenen paa Toldboden for at bese, hvad der foregik, og da han fik Lejlighed til at iagttage, at Skippere og andre maatte vente paa at blive klareret, fik han udvirket en nærmere Bestemmelse af Ekspeditionstiden ved Københavns Toldbod til Gavn for Toldvæsenets Kunder, der paa den anden Side under Mulkt blev forpligtet til at yde Embedsmændene alle fornødne

Oplysninger. Reventlows interesserede Virke maa det ogsaa tilskrives, naar der blev indført forskellige nye Bestemmelser om Strandingsvæsen med det Formaal at give større Sikkerhed for Skibsfarten og bedre Muligheder for Eksporten. Nogen mere indgribende Omdannelse af Handelsforhold kunde Reventlow dog ikke gennemføre, da hans Anskuelse ikke stemmede med dem, der hyldedes af Guldberg og hans nærmeste Kres. Det var Merkantilismens haarde Beskyttelsessystem, der endnu sad i Højsædet og ikke kunde rokkes, medens Reventlow var paavirket af de friere handels- og toldpolitiske Grundsætninger, der udgjorde et vigtigt Led i de nye Ideer om større samfundsmæssig Frihed, som nu begyndte at gøre sig gældende rundt om i Europa. En større og mere vidtrækkende Indsats paa dette som paa andre Omraader kunde imidlertid først blive mulig for ham efter det Systemskifte, der i 1784 skulde fjerne Guldberg fra Magten og indsætte en Regering af helt anden Aand.

Paa det Omraade, hvor hans allerstærkeste Interesser laa, Landvæsenets Forhold, havde han slet ikke Lejlighed til at virke i sin Egenskab af Embedsmand, saalænge Guldberg var ved Roret. Først i den følgende Tid kom han ind i Rentekammeret, der var »Landbrugsministerium«. Han maatte da her foreløbig nøjes med det, han kunde udrette som privat Godsejer, men det havde ganske vist ogsaa sin særlige Betydning som Forberedelse til Reventlows senere Statsmandsgerning overfor Landboforholdene. Christianssæde var, efter Reventlows Overtagelse, en praktisk Forsøgsmark for Fremskridtstanker, som under Guldbergs Styre kun for en mindre Del prægede Regeringens Bestræbelser.

I det Guldbergske Tisdrum — men altsaa uden Reventlows Medvirkning — gennemførtes dog den Lovgivning om Fællesskabets Ophævelse, der blev den egentlige grundlæggende i denne Henseende (Forordninger af 13. Maj 1776 og 23. April 1781). Saa vigtig en Landboreform end Fællesskabets Afskaffelse var, laa den dog udenfor de Spørgsmaal, hvor der stod Strid om de socialpolitiske Principper;

den opfattedes som værende af rent praktisk Art og kom derfor heller ikke i Strid med den almindelige Konservatisme, der prægede den Guldbergske Regerings Landbopolitik.

Det var den mærkelige Egenskab ved Ove Høegh-Guldberg som Statsmand, at han ved sin Fødsel tilhørte den fattige Borgerklasse og dog ledede Landets Styrelse i Retning af at befæste Godsejerklassens sociale Overmagt. Trods sine stærke borgerlige og nationale Instinkter, med al sin dybe Ærefrygt for Konge og Kongehus blev han dog, praktisk talt, en Støtte for den »aristokratiske« Samfundsordning, som fandt Udtryk i Godsejernes hævdvundne Privilegier og deres Magt over Bønderne. Det var ganske vist Statshensynet, der her var det afgørende for ham; det var hans bedste Overbevisning, at en Frigørelse af Bondestanden nødvendigvis vilde komme til at ryste Staten i dens Grundvolde; men netop hele denne Synsmaade vidner jo om hans Mangel paa Fantasi og Fremsyn; det tørre og pedantiske ved hans Personlighed var det, der gjorde ham, skønt begejstret Tilhænger af den kongelige Enevælde, blind for, hvilke samfundsmæssige Opgaver det særlig var Enevældens historiske Kald at faa løst.

Guldberg var af Stilling Kongens Kabinetssekretær og det Styre, han satte Præg paa, altsaa et »Kabinetsstyre«, d. v. s. et snævert Diktatur, hvor der ikke blev taget behørigt Hensyn til de egentlige Ministre, Medlemmerne af Statsraadet, eller til Kollegierne, selvom den Sagkundskab og Arbejdskraft, de sidste rummede, ingenlunde blev skudt saa stærkt til Side nu som i Struensees kortvarige Magtperiode 1770—72. Guldberg mente, at han dog i hvert Fald var den rette Mand til saa vidt muligt paa egen Haand, i Føling med Enkedronning Juliane Marie og hendes Søn Arveprins Frederik, at raade for de store Linjer og afgørende Principer indenfor ethvert Omraade af Statens øverste Styrelse.

I Aaret 1783 har den da som Udenrigsminister afgaaede A. P. Bernstorff i et Brev til Chr. D. Reventlow karakteriseret det Guldbergske System som »sand Despotisme« af den Art, der ikke sjældent var forbundet med hæderlige Hensigter, men aldrig var noget rigtigt og retfærdigt.

Bernstorff finder det højst uheldigt, at Guldberg vil anse Kabinetsordrer for nødvendige til Opretholdelse af Soveræniteten, fortæller Reventlow om de Sammenstød, han selv har haft med Guldberg, hvis herskende Fejl han karakteriserer som Egenkærlighed: »Han tror at sidde i Sandhedens og Visdommens Skød«. Bernstorff raader Reventlow til at affinde sig med Forholdene og med Guldbergs Person, som de nu engang er. »Der er«, siger han, »ingen Plan mulig, indtil Gud vil lade den Morgenrøde bryde frem, som lover Befrielse for de gode, Lydighed mod, hvad der er Ret, og bedre Kaar for de undertrykte.« Med disse Ord har A. P. Bernstorff kastet et forhaabningsfuldt Blik frem mod det Systemskifte, det i det følgende Aar skulde lykkes at gennemføre — det, som kom til at betyde Guldbergs Fald, men for baade Bernstorff og Reventlow Sejr og Oprejsning og den aabne Bane til at udrette noget stort og betydningsfuldt i Staten. Bernstorff, Reventlow og hele deres Kres stod i en fælles bitter Modsætning til Guldberg, som derfor ogsaa mange Steder i deres efterladte Brevvekslinger karakteriseres ved kraftige Skældsord, Udtryk som »Snogen«, »Slangen«, »Ulven i Faareklæder«, »Banditten med Kniven skjult under Bæltet«, »Skolemestertyrannen«.

I Aarene fra 1773 til 1780 havde A. P. Bernstorff været Danmarks Udenrigsminister og i denne Stilling gjort lige saa smuk Fyldest som i sin Tid hans Farbroder J. H. E. Bernstorff (i Aarene fra 1751 til 1770). Med Ove Høegh-Guldberg lykkedes det ham aldrig at komme i noget godt Samarbejde eller behageligt Forhold i det hele. Der var en stor umiddelbar Modsætning mellem den borgerlige Opkomling Guldberg og Bernstorff, der tilhørte en gammel førende Adelsslægt og i høj Grad følte sig som Adelsmand. Hertil kom saa det nationale Punkt, dette, at Bernstorff som Følge af sin egen udenlandske Herkomst ikke kunde have nogen Sympati for den Side af Guldbergs Styrelse, der gik ud paa at hævde Danmark for de Danske, den, som satte Frugt i Indfødsretsloven af 1776. Afgørende blev det, at Bernstorff ikke vilde forlige sig med det Forhold, at det var de af Guldberg udfærdigede »Kabinetsordrer«, som

skulde være bestemmende i den øverste Statsstyrelse; han var imod et saadant vilkaarligt Hofstyre og ønskede, at der skulde bestaa et regelmæssigt Statsmands- og Kollegiestyre. Derved kom han i uløselig Modsætning til Guldberg, og her laa den virkelige Aarsag, der fremkaldte hans Afskedigelse fra sine Stillinger 13. November 1780, skønt der som Paaskud blev angivet, at han ved sin engelskvenlige Ledelse af Udenrigspolitikken havde udæsket den Magt, Danmark mest skulde tage Hensyn til, nemlig Rusland. Afskedigelsen af den fremragende Statsmand — som derefter tog Ophold paa sine Godser i Holsten og Mecklenburg — vakte Misfornøjelse og Bitterhed i vide Kresse, men stærkest og mest vedholdende indenfor den snævrere Kres af Mænd, der følte sig personlig og politisk nær knyttet til ham, den Kres, hvortil Chr. D. Reventlow hørte.

Mellem de to Familier Reventlow og Bernstorff havde der længe bestaaet en tæt Forbindelse. Da de to unge Reventlower 1770 paa Hjemrejsen fra deres Studier passerede Hamburg, undlod de ikke at aflægge et Besøg hos den ældre Bernstorff, der opholdt sig her som Ledsager af Christian VII paa dennes Udenlandsrejse. Med stor Venlighed og Anerkendelse udtalte den gamle Statsmand sig ved den Lejlighed om de unge Mennesker i et Brev til deres fjerne holstenske Slægtning, Ministeren og Hofmanden Ditlev Reventlow. Efter at være traadt ind i Regeringskollegierne havde Chr. D. Reventlow straks A. P. Bernstorffs særlige Bevaagenhed, saadan som det kan ses af de Breve, der foreligger fra Bernstorffs Haand til Holsteneren Ditlev Reventlow (som i 1770erne ikke længere havde Stillinger indenfor Regering og Hof, men opholdt sig i Hertugdømmerne). Bernstorff skriver om ham i August 1774, at han er en dygtig Mand, som Dag for Dag gør Fremgang og snart vil være moden. 1775 omtaler han, i Forbindelse med den gamle Grev Reventlows Sygdom, den hele Familie som meget retskafne Folk, han i en særlig Grad sætter Pris paa; navnlig, tilføjer han, gælder det den ældste Søn, »der har et udmærket Hjerte og en Tænkemaade af ikke almindelig Renhed og Finhed«. A. P. Bernstorff har staaet saa venskabeligt over-

for Chr. D. Reventlow, at han tog levende Del i hans private og rent familiære Anliggender. Han noterer i Maj 1775, at Grevinde Reventlow er nedkommet med en Søn, og siger ved den Lejlighed, at der ikke findes lykkeligere Ægtepar i København; i Oktober samme Aar udtrykte han sin store Glæde over, at Barnet har overstaaet et livsfarligt Sygdomsanfald.

Bernstorffs nære Forhold til den Reventlowske Familie fremgaar ogsaa af, at han var Kurator for Brødrene Reventlows Søster, Fru Louise Gramm, i hendes Enkestand. Hun stod baade Bernstorff og hans Hustru meget nær; Grev Frederik Leopold Stolberg, der 1777 blev hendes anden Ægtefælle, var en Broder til den sidstnævnte, og dette Svogerskabsbaand har knyttet de to Familier endnu nærmere til hinanden.

Politisk mødtes Chr. D. Reventlow og A. P. Bernstorff, som allerede omtalt, i den fælles Modvilje mod Guldberg og, kan man vist tilføje, den fælles Foragt for ham. Hertil bidrog utvivlsomt meget en vis fælles Standsfølelse; disse to Mænd af den højeste Adel har været enige om, at det tilkom Folk af deres Herkomst at beklæde de højeste Statsstillinger og ikke en Bedemandssøn, der havde haft det Held at blive Huslærer for en Prins. Men det vil dog være meget forkert at opfatte Forholdet mellem Guldberg og hans Modstandere som Kampen mellem et Borger- og et Adelsparti; det var i Virkeligheden temmelig tilfældigt, at der er blevet noget ved det hele Modsatningsforhold, der ligesom kunde pege i den Retning. Som allerede før berørt: Guldberg var ganske vist af Fødsel en Borgerlig, men i sin Tænkemaade og Politik var han kun paa en højst ufuldkommen og mangelfuld Maade Repræsentant for de Borgeridealer, der næredes af Tidens Aand og i Danmark som i andre Lande ventede paa deres Virkeliggørelse; derfor blev han i sin Landbo-politik saa reaktionær og en Opretholder af Herremændenes Magt over Bønderne, i Virkeligheden den sidste stærke Støtte for den Aristokratisme, der paa Bunden laa i Stavnsbaandets Samfundsordning! Medens det var saa overfladisk bevendt med Guldbergs »Borgerlighed« og hans Iver for

den enevældige Kongemagt, stod hans adelige Modstandere som Mænd, der vilde omdanne Stat og Samfund paa en Maade, der stemte med de bedste borgerlige Friheds- og Lighedstanker og samtidig med den ideelle Kærne i selve det danske enevældige System. Bernstorff og Reventlow har nok fundet en vis moralsk Styrkelse for deres Magtskrav i den Tanke, at de var ved deres Stand og Forudsætninger som selvskrevne til at beklæde Magtens Sæder, men deres Motiv til at ønske Ledelsen var dog langt fra, at de derigennem vilde tjene deres egen personlige eller deres Stands Interesser. »Det er Staten alene, der ligger mig paa Sinde«, skrev A. P. Bernstorff 7. Februar 1783, »den trænger i høj Grad til en fuldstændig Omdannelse«. Den egentlige Modsætning mellem Guldberg og hans Hjælperer paa den ene, Bernstorff og hans Tilhængere paa den anden Side, er Modsætningen mellem et Stilstandsparti og et Reformparti — omend ikke enhver af dem, der støttede Bernstorff, just var Ven af Bondestandens Frigørelse.

I det sidst citerede Brev taler Bernstorff om, at han har modtaget meget indtrængende Breve fra Kronprinsen; »Revolutionen vilde allerede have fundet Sted«, tilføjer han, hvis han ikke havde faaet den udskudt. Dette sigter til hele den Situation, der forelaa, idet det allerede ved denne Tid var Bernstorffs og hans Venners fast formede Plan, at Kronprinsen efter sin forestaaende Konfirmation skulde indtræde i Regeringen, afskedige Guldberg og give Magten til den Bernstorffske Kres. Det var Kronprinsen selv, der i Brevveksling med Bernstorff allerede 1781 havde taget det egentlige Initiativ i Sagen, og det var altsaa ham, der stillede sig utaalmodigt, medens Bernstorff havde Taalmodighed til at afvente det Tidspunkt, der kunde synes det bedst passende. Fremtrædende Deltagere i den Sammensværgelse, der var dannet, udgjorde de to Brødre Reventlow; ogsaa Johan Ludvig, der senere skulde trække sig helt tilbage til sin private Virksomhed, var paa denne Tid Embedsmand indenfor Kollegierne (i Rentekammeret) og synes at have været nok saa tidlig og ivrig med i alle Forberedelser som sin Broder, men der kan dog ikke være Tvivl om,

at Christian Ditlev deltog med stor Iver og Interesse, og at han under baade Spænding og Haab imødesaa, at man med heldig Haand skulde faa det store Kup lykkeligt gennemført og derefter have de frie Muligheder for at gennemføre omfattende og heldbringende Forandringer i Statsstyrelsen.

I Tiden fra Begyndelsen af 1783 til Foraaret 1784 maa Livet ved det danske Hof og i den danske Regering have været præget af en vis ejendommelig Stemning, der virkede nervepirrende paa dem, der forstod, at store Begivenheder var ved at udvikle sig. Luften var svanger med Paladsrevolution, og den er vel nok engang imellem blevet følt som temmelig trykkende af dem, der selv var med i Kresen af sammensvorne om den unge Kronprins. A. P. Bernstorff selv opholdt sig fjernt fra København, Chr. D. Reventlow og hans Broder levede netop her, paa Stedet, hvor det, der var under Forberedelse, skulde ske, og der er maaske derfor blevet slidt stærkere paa deres Nerver end paa Bernstorffs. Til nogen Beroligelse for dem har kunnet tjene det Indtryk, de maa have haft af Guldbergs Personlighed; den pedantiske Fyrstetjener, der saa stædigt ønskede at fastholde sin Stilling som Enevoldsmagtens selvraadige Udøver, kunde dog ikke være Mand for at sætte haardt imod haardt, naar først den lovlige Tronarving fik Lejlighed til at træde frem og gøre sin naturlige Ret gældende.

Nogen Nervøsitet synes der dog at have været hos Chr. D. Reventlow, da endelig det afgørende Øjeblik for Revolutionen var inde. 27. Marts 1784 skrev han til sin Søster: »Vi maa afvente de Ting, der skal komme. Alle venter nu her paa den store Forandring med Kronprinsen. De fleste sætter et godt Haab til ham, og til deres Tal hører jeg, for han har ændret sig ubeskriveligt til sin Fordeel, og han — danser gerne. Hvem der elsker Glæden, elsker ogsaa det gode. Man taler om mange Forandringer, der skal gaa forud for hans Konfirmation og Indtræden i Statsraadet, men om saa mange, at jeg ikke drister mig til at skrive derom til dig, særlig fordi jeg tror, at man maa-

ske kunde finde paa at aabne Brevet«. I al Reventlows glade Forventning om det, der snart skal ske ved Hjælp af den unge, glade og gode Kronprins, blander sig dog altsaa paa dette Tidspunkt en vis Frygt, Følelsen af at skulle være temmelig forsigtig og vogte sig for at give noget kompromitterende skriftligt fra sig!

4. April 1784 konfirmeredes den sekstenaarige Kronprins, og 14. April kom derefter den Dag, da han skulde indtage sin Plads i Statsraadet. I Forvejen havde han modtaget Formaninger fra Enkedronning Juliane Marie og fra Guldberg (i hans Fader Kongens Navn!) om at hjælpe dem med Opretholdelsen af det hidtidige Regeringssystem; men det var Instrukserne fra den anden Side, han fulgte, da han i Statsraadmødet afgav en Indstilling om, at Kabinetstyret skulde ophøre, og om, at A. P. Bernstorff og tre andre til denne knyttede Mænd, F. C. Rosenkrantz, General H. W. von Huth og Henrik Stampe, skulde indtræde i Statsraadet. Paa Beslutningen herom fik han straks sin sindssyge Faders Underskrift, og han henstillede derefter til Guldberg og hans Fæller (tre Ministre, hvoraf de to ligesom Guldberg selv først lige havde faaet den formelle Udnævnelse som Medlemmer af Statsraadet), at de tog deres Afsked, da Kongen ikke længere havde Brug for deres Tjeneste. Derefter fulgte blot et lille bevæget Optrin, hvori Kronprinsen og hans Onkel Arveprinsen var Hovedpersonerne; i øvrig var den længe forberedte Paladsrevolution nu fuldbyrdet, det mest betydningsfulde Regeringsskifte under den danske Enevælde var en Kendsgerning.

14. April var A. P. Bernstorff endnu ikke i København, derimod begge Brødrene Reventlow, der saaledes var helt med i Dagens Spænding og efterfølgende Sejrglæde. »Gud være lovet«, skrev straks herpaa Chr. D. Reventlow til sin Søster, »at alt er blevet saa vel udført. De tidligere Herskere er blevet forfærdelig overrasket og forbitrede, men Sejrherrens Maadehold, hans rolige, virksomme Mod har begyndt at berolige alle. Gud give kun, at deres rolige Optræden ikke maa dække over uforsonligt Nag. Jeg har personlig paadraget mig meget Had, da man har anset mig for

en Hovedmand, en »Kaptajn«, skønt jeg kun har været en Løjtnant¹⁾). Aftenen, før det skete, gik jeg til Sengs med den Tanke, at jeg kunde blive arresteret i Løbet af Natten, hvis der havde været Forrædere i Lejren. Ved Udførelsen var jeg imidlertid modig som en Løve, eller, fordi der iblandt os kun var e e n ung Løve, modig som en hvid Bjørn. Jeg og Ludvig har ogsaa hver for sig spillet vor Rolle, »men det skal fare i en Sten«²⁾) og ikke over vore Læber eller vore Penne. Skønt vi nu er sluppet for Kabinettet, saa er Postvisitationen dog vel endnu ikke forbi, men vil dog vel være det ved Bernstorffs Ankomst. Gud give, han var her«.

Det kan ikke nærmere fastslaaes, hvad det er, Reventlow har udrettet som modig »Løjtnant« i den Sammensværgelse, der paa saa udmærket Maade stod sin Prøve. Utvivlsomt har det meget bidraget til at sikre Regeringsskiftet af 1784 et saa let og glat Forløb, at der i den Kres, der vandt Magten, vel var flere gode »Løjtnanter«, men kun een der var anerkendt som »Kaptajn«, og om hvem de andre samlede sig: A. P. Bernstorff. 1. Maj 1784 har Reventlow skrevet til sin Søster om, at dette var en glad Dag, fordi han i Løbet af faa Timer ventede, at »vor gode Bernstorff« skulde ankomme. Han bemærker i samme Brev: »Forrige Mandag refererede jeg for anden Gang i det nye Statsraad; den hellige Stilhed, der ellers plejede at herske i dette ærværdige Raad, synes nu at være brudt . . . . . Det er nu dobbelt saa behageligt at referere som tidligere, og hvad vil det ikke blive, naar Bernstorff er hos os . . . . .«

Forud for 14. April 1784 havde Regeringsmagtens Centrum været det kgl. »Kabinet«, hvor Ove Høegh-Guldberg med Støtte fra sine Velyndere, Enkedronning Juliane Marie og Arveprins Frederik, fungerede som den almægtige »Sekretær«, der faktisk havde tiltaget sig Regeringsmagten paa den sindssyge Konges Vegne. Efter 14. April kom Gehejmesstatsraadet virkelig til at fungere som det øverste Raad,

1) Brevets tyske Originaltekst rummer her et Ordspil, der ikke direkte kan overføres til Dansk: » . . . . . denn man hat mich für einen Hauptmann gehalten, obschon ich nur ein Leutnant gewesen bin«. — Hauptmann betyder baade »Hovedmand« og »Kaptajn«.

2) De mellem Anførelstegnene gengivne Ord er af Reventlow skrevet paa Dansk og maa hentyde til en staaende, ordsprogs­mæssig Vending.

hvor de afgørende Beslutninger blev taget paa Grundlag af de Forslag, der blev stillet af de enkelte Kollegier. I Statsraadet præsiderede nu som før trods sin Sindssyge Kong Christian VII personlig, og det var ham, der underskrev Lovene, men ved hans Side sad nu hans Søn, Kronprins Frederik; for en Sikkerheds Skyld, med Henblik paa den Magt, Enevoldskongen i al Almindelighed havde Ret til at udøve, ogsaa udenfor Statsraadets Forhandlinger, var det i øvrig foreskrevet, at intet umiddelbart og direkte Kongebud kunde være gyldigt, med mindre det ved Siden af Kongens Underskrift var underskrevet af Kronprinsen. Den ny Regering hvilede paa den solide Grund, at den var knyttet til den lovlige Tronarving, til Kongehusets Hovedlinje, medens den Sidelinje, der repræsenteredes af Arveprinsen, var skudt tilbage til sin naturlige Plads. Kom Regeringsskiftet 1784 paa nogen Maade ind under Begrebet »Statskup«, saa var det i hvert Fald et yderst »legitimt« Kup, der havde fundet Sted, og alene derfor vilde vel en virkelig Modstand fra de gamle Magthaveres Side have været haabløs. Før den afgørende Begivenhed synes Guldbergs Holdning at have været præget af en mærkelig godtroende Optimisme med Hensyn til Muligheden af at bevare sin Magt og gøre Kronprinsen afhængig af sig; bagefter har han straks vist en yderst skikkelig Resignation; den Frygt, der af Chr. D. Reventlow, som vi har set, blev næret i modsat Retning, var ubegrundet, og uden Risiko kunde de nye Magthavere allerede i Maj 1784 udnævne den slagne Modstander til den for Omfanget af hans Evner mere passende Stilling som Stiftamtmand over Aarhus Stift.

I Statsraadet sad nu, foruden Konge, Kronprins og Arveprins, Bernstorff, Rosenkrantz, Huth, O. Thott og Stampe, desuden J. O. Schack-Rathlou, der var blevet Medlem allerede 1772, men havde hørt til Guldbergs Modstandere. Chr. D. Reventlow blev foreløbig ikke Medlem og dermed egentlig Minister; han mødte kun i Statsraadet, naar han skulde »referere« Sagerne fra de Kollegier, hvis Førsteemand han var. Der gjorde sig dog i Offentligheden med god Grund den Forestilling gældende, at Reventlow var et

af det nye Styres Hovedpersoner. Folkesnakken var her tilbøjelig til Overdrivelse, som naar en Spøgefugl (i September 1784) skal have opslaaet udenfor et Regeringskontor en Plakat, saa lydende: »Kronprinsen har antaget Regeringen og overladt den til Bernstorff, han den igen til Reventlow og denne igen til Wendt«.

Der blev i Virkeligheden eet Omraade af Statsstyrelsen og det et meget vigtigt, som Bernstorff i det væsentlige overlod til Reventlow, nemlig alt hvad der angik de danske Landboforhold. Selv viede Bernstorff sig hovedsagelig til at varetage Udenrigsstyrelsen (som Chef for det udenrigske Departement) og Hertugdømmernes Forhold (som Præsident for »Tyske Kancelli«). For Reventlow medførte Regeringsskiftet, at han ikke blot 2. Juni 1784 paany blev Medlem af Overbankdirektionen, Deputeret i Finanskollegiet, men ogsaa 6. August samme Aar første Deputeret i Rentekammeret (samt i Bjergværksdirektoriet og desuden Medlem af Generalvejkommissionen). Derimod var Reventlow nu ikke mere Medlem af Toldstyrelsen. I Finanskollegiet, som modsat den hidtidige Institution af samme Navn fik hele Statens Finansvæsen under sig, var ikke han, men Heinrich Ernst Schimmelmann under Titlen af »Finansminister« (først fra 1788 med Sæde i Statsraadet) den ledende Mand; blandt de andre Medlemmer var her i øvrig Wendt. Det var i Rentekammeret, Reventlow fik sin Hovedopgave. Her var han blevet Førstemand og havde dermed vundet den Stilling i Staten, hvor de Evner og særlige Forudsætninger, han besad, paa den frugtbareste Maade kunde komme Landet til Nytte.

Rentekammeret havde at gøre med en Række økonomiske Forhold, der vedrørte Statens Indtægtsforhold, og ikke mindst var det »Landbrugsministerium«; de fleste Sager vedrørende Landvæsen og Landboforhold sorterede under dette Kollegium, saaledes Udskiftning, Udflytninger og Sammenlægninger, Hoverivæsen. Under Danske Kancelli, der var »Justitsministerium«, sorterede dog de almindelige Spørgsmaal vedrørende Fæstevæsenet som et Retsforhold mellem Godsejer og Fæstebonde. Til Gennemførelse af alsidige og

omfattende Landboreformer krævedes saaledes en Indsats fra begge de nævnte Kollegiers Side, et Samarbejde mellem dem. Som Rentekammerets Chef og som den, der tillige indtog en stærk Position indenfor den nye Regering og i høj Grad nød dens Hovedmand A. P. Bernstorffs personlige Tillid, tilfaldt der nødvendigvis Reventlow en fremskudt Plads ved Løsningen af alle de paatrængende landbopolitiske Opgaver. Og det skulde herved vise sig, at hans Lærer Wendt dog havde haft Ret i at anse Gerningen som Gods-ejer for nyttig Skoling til Statstjenesten og derfor som passende udmærket sammen med denne.

Det var ikke i Kraft af teoretiske Studier, at Chr. D. Reventlow blev den store Landboreformator, men først og fremmest ved sin nøje personlige og praktiske Føling med de danske Landboforhold.

Reventlow var 1784 36 Aar gammel, altsaa i den unge Manddomsalder, og han følte sig ogsaa ung, sund og stærk. Han levede i alle Henseender under lykkelige Forhold. Først og fremmest kunde han nyde et lykkeligt Familieliv sammen med sin Hustru og en efterhaanden talrig Børneflokk (der blev i Ægteskabet ialt 13 Børn). Reventlow var et saa udpræget Hjemmemenneske, at han egentlig helst vilde arbejde med Statsforretninger i sin egen private Dagligstue, hvor han var blandt sine kære og naarsomhelst kunde skyde Aktstykkerne til Side for at kysse sin Kone eller tage Del i Børnenes Leg. »Johan den muntre Sæbesynder« kaldte hans Hustru ham, (formodentlig med Hentydning til en eller anden Figur fra et Digterværk), og »Kæmpen« er ligeledes en Betegnelse, der brugtes af hende og andre, i øvrig en meget træffende, da Reventlow netop var en Mand, der maatte gøre Indtryk paa sine Omgivelser ved den frodige Styrke, der var over hans Personlighed og prægede hans hele Færd.

Reventlow har med al sin Kraft og Dygtighed kunnet forene en vis Hensynsløshed, der undertiden gjorde sig gældende i Samarbejdet med andre; han har, som mange Mænd med betydelig Arbejdsevne, ikke haft let ved at bære over med bristende Formaaen hos sine Hjælpere. Han krævede

ikke blot meget Arbejde gennemført i de Kontorer, der laa under ham, men han ventede ogsaa af Embedsmændene, at de skulde fordybe sig med ængstelig Omhu i alle de Enkeltheder, som hver foreliggende Opgave kunde frembyde; med sin egen fremstormende Iver efter at se Resultater forbandt han altid denne Sans for alle Smaating, der ved Lejlighed af hans Broder Ludvig endog er blevet kaldt »i Grunden hans Passion«.

I Forholdet til de almindelige Embedsmænd, han havde med at gøre, er det vel ogsaa fremtraadt, at han selv var den adelige Jorddrot, vant til at byde og befale, en Mand, der i sin private Virksomhed ikke behøvede at taale nogen Modsigelse. Den fremragende Jonas Collin, der fik med ham at gøre som underordnet paa hans gamle Dage, har i sine Erindringer betegnet ham som »Adelsmand ret af den gamle Skole, en sand Bondeven, venlig og kærlig mod simple Arbejdsfolk, meget religiøs«, men tillige »paastaaende og stiv-sindet, overordentlig arbejdsom, utaalelig hidsig og bydende«. Han har ved visse Lejligheder optraadt saa voldsomt og stødende overfor Folk, der sagde ham imod eller kom ham paa tværs, at det ikke kunde andet end gaa vedkommende paa Nerverne og vække almindelig Uhygge (der berettes endog, skønt nok med tvivlsom Ret, om en fremtrædende Embedsmands Selvmord i en saadan Anledning). Det var muligvis et ret typisk »aristokratisk« Træk hos Reventlow, at han havde lettere ved at bevare den venlige og vindende Holdning overfor jævne Bønder og »simple Arbejdsfolk« end overfor de studerede Mænd, han skulde arbejde sammen med i Statstjenesten, til Dels paa mere eller mindre lige Fod. Hvad der kunde paavises af standsbestemt Væsen hos Reventlow gav sig Udslag i saadanne rent personlige Ejendommeligheder, ikke i den Gerning, han kom til at øve som Statsmand.

Som den førende Kraft ved Gennemførelsen af de store Landboreformer skulde Reventlow netop vise sig blottet for Standsfordomme og Standshensyn paa en Maade og i en Udstrækning, der blev bestemmende for danske Samfundsforhold i hele den følgende Tid.

6. Den lille Landbokommission.

Rentekammeret var ogsaa, før Reventlow overtog Ledelsen, blevet ledet i bondevenlig Aand, og det havde søgt at virke til Forbedring af Landbruget og Landboforholdene. Meget kraftigere fremtraadte dog dets Stræben i denne Retning, efter at Reventlow var blevet Chef; i mange Sager blev der truffet Afgørelser, der vidner om, at man gerne vil imødekomme Klager fra Bønder og beskytte Bønder, naar de lider under Tryk eller trues af Overgreb fra Godsejeres Side. Hvad der særlig har Interesse, er den Forstaaelse, der vises overfor Betydningen af, at Bondestanden fik udviklet sin Stilling i Retning af økonomisk-social Selvstændighed.

At den Reventlowske Landbopolitik her vilde følge og fortsætte samme Linje som den i sin Tid af Henrik Stampe ledede Bestræbelse, der havde ført til Landbolovene af 1769, viste sig ved en kgl. Resolution af 8. December 1784, der i den Henseende gav et meget klart Udtryk for Aanden hos de nye Magthavere. Forordningen af 13. Maj 1769 havde tilladt Godsejere at reservere sig »Herligheden« over bortsolgt Fæstegods og dermed Jagtret, Birkeret m. m. og Skattefrihed for deres Hovedgaarde, men til Gengæld skulde de saa vedblive at være ansvarlige for det bortsolgte Gods' kgl. Skatter og Ydelser (det var Ordningen for Godsbesiddelsers Vedkommende, at Hovedgaarden i sig selv var skattefri, mod at Godsejeren stod inde for de tilhørende Bøndergaardes Skatter). Til denne Bestemmelse knyttede sig nu den nævnte Resolution fra December 1784, idet den bestemte, at Godsejere, der fremtidig bortsolgte deres Bøndergods, kunde, efter Ansøgning til Rentekammeret, vente at faa Tilladelse til at forbeholde sig »Frihed« for Hovedgaardene, ogsaa uden at de paatog sig nogen Forpligtelse overfor Staten med Hensyn til Skatterne af det bortsolgte Gods. Desuden fastsloges det, at ogsaa de nye Selvejere, der efterhaanden blev, skulde have Krav paa den Beskyttelse, det ved Forordningen af 13. Maj 1769 var blevet paalagt Landets Amtmænd at yde Selvejergaardmænd.

Det betydeligste Resultat af Chr. D. Reventlows Virksomhed indenfor Rentekammeret i den første Tid efter Regeringsskiftet blev Nedsættelsen af den saakaldte »lille Landbokommission« i November 1784 — en Kommission til Gennemførelse af Reformer paa Frederiksborg og Kronborg Krongodser. Det er jo ganske naturligt, at Reventlow, der paa sit eget Gods arbejdede med heldig Haand paa at gennemføre gavnlige Forbedringer i Landbrugets Tilstand og Bøndernes Stilling, ogsaa interesserede sig for at faa gjort tilsvarende Forsøg paa Godser, der tilhørte Staten. Det er heller ikke mærkeligt, at han straks fandt god Forstaaelse for Forslag i denne Retning hos Kronprinsen og A. P. Bernstorff; sidstnævnte kunde jo støtte sig til de gode Erfaringer paa hans eget Gods ved København, og Kronprinsen har haft Indtryk baade herfra og fra de under hans Oldemoder Enkedronning Sophie Magdalene gennemførte Ændringer paa Hørsholm.

Det er Reventlow, der har taget det virkelige Initiativ i Sagen; men formelt skete Nedsættelsen af den lille Landbokommission som Følge af Kongens mundtlige Befaling til Chr. D. Reventlow, som derefter lod Rentekammeret udarbejde en Forestilling, der atter affødte en kgl. Resolution, udstedt 2. November 1784 og saa lydende:

»Indbemeldte Vores mundtlige Befaling bliver herved stadfæstet, og er det saaledes Vores allernaadigste Vilje, at Vores Gehejmeraad og Amtmand over Frederiksborg og Kronborg Amter, Henrich Levetzow, Vores Gehejmeraad og første Deputeret i Vort Rentekammer, Grev Christian Ditlev Frederik Reventlow, Vores Kammerherre og Deputeret i Vort Økonomi- og Kommercekollegio, Grev Johan Ludvig Reventlow samt Etatsraad og Direktør for den grønlandske etc. Handel, Wilhelm August Hansen, sammentræder i en Kommission, ved hvilken Justitsraad og Kommitteret i Vort Rentekammer Nis Hammeleff fører Pennen som Sekretær, for med hinanden at undersøge og overlægge, paa hvad Maade og med hvilke Midler samtlige Vore Fæstebønders og Husmænds Vilkaar paa Frederiksborg og Kron-

borg Amter saa vidt muligt kan forbedres ved den fordelagtigste økonomiske Indretning, og ved efter Omstændighederne, især hvor det kan ske uden Afgang udi Vores Indkomster, at forunde dem Ejendom, hvorom alt benævnte Kommission Tid efter anden, ligesom den i dette vidtløftige Arbejde avancerer, skal indgive sine udførlige allerunderdanigste Indberetninger og bestemte Forslag til alle i dette Øjemed, efter dens bedste Skønnende, nødvendige og tjenlige Foranstaltninger med videre; hvilke Indberetninger Vort Rentekammer med alt, hvad ellers til Vores Hensigt kunde tjene til Oplysning, Os udførligen allerunderdanigst haver at forestille til nærmere allernaadigst Resolution. — Og da de første Indretninger ved Fællesskabet, Gaardes og Huses fornødne Udflytning og Indretning med videre, vil medføre betydelige Omkostninger, saa autoriserer Vi Vort Rentekammer efter Kommissionens derom indkomne Forslag og om disse Udgifter at korrespondere med Vort Finanskollegium og derefter om samme at gøre allerunderdanigst Forestilling«.

Den anførte kgl. Resolution bar ikke blot den kgl. Underskrift — »Christian Rex« —, men var paa den i Tiden sædvanlige Maade medunderskrevet, »kontrasigneret«, af det paagældende Kollegiums ansvarlige Ledere, i dette Tilfælde Chr. D. Reventlow og hans Kollega som Deputeret John Erichsen.

Blandt den nedsatte Kommissions Medlemmer var altsaa ikke blot Christian Ditlev Reventlow, men ogsaa Broderen Ludvig. Ved deres Side havde Brødrene W. A. Hansen, der ligesom de selv ikke blot var Kollegieembedsmand, men ogsaa Godsejer (fra 1770 Ejer af Frydendal), præget i denne Egenskab af human Iver for at forbedre sine Gaardmænds og Husmænds Kaar. Med stor Interesse deltog han i Kommissionens Arbejde, og det er ham, der paa Tryk har givet en udførlig Beskrivelse af alle de nye »Indretninger«, som det i Tiden fra 1784 til 1790 lykkedes at faa indført paa de to Krongodser.

Man var fra Kommissionens Side straks klar over som det

først fornødne, at enhver Bonde fik den frie Raadighed over det Stykke Jord, han skulde dyrke. Der kunde intet virkeligt Fremskridt ske i Jordens Behandling, saa længe den enkelte Mand var bundet af Fællesskabet og var henvist til at følge den samme nedarvede Skik som de andre i Landsbyen. Man begyndte derfor med at gennemføre en »speciel« Udskiftning Mand og Mand imellem rundt om i Landsbyerne. Allerede i Aaret 1785 lykkedes det paa denne Maade at faa udskiftet 11 Landsbyer, i Aarene 1786 og 1787 42, i Aaret 1788 20, i Aaret 1789 40, og Resten er saa fulgt efter i Aaret 1790. Med Udskiftningen fulgte Udflytning, idet det blev nødvendigt at flytte en Del af de Gaarde, der tidligere havde ligget i Landsbyerne, ud paa Markerne. Dette øgede de Omkostninger, der i Forvejen krævedes til de Indhegninger og Grundforbedringer, som Udskiftningen i sig selv gjorde nødvendige. Hansen bemærker i sin Redegørelse, at man ikke skal lade en helt uformuende Bonde flytte ud paa en daarligt behandlet Udmark, hvis man ikke er i Stand til at yde ham den Understøttelse, der virkelig kræves, om han ikke skal gaa til Grunde; ellers vil man ogsaa risikere at øge den Uvilje, som mange Bønder hidtil har næret for Udflytning. Om den Stemning, der i saa Henseende ytrede sig hos Bønderne, har Hansen et andet Sted i sin Fremstilling bemærket, at det var i og for sig ikke mod den mere rationelle Inddeling af Markerne, at Bønderne viste sig modvillige og præget af en vis Fordom, men det var mod den fuldstændige Ophævelse af det tilvante Fællesskab og ganske særlig mod Udflytningen.

Let forstaaeligt er det jo, at den gammeldags Landsbybonde, der var vant til at have sin Gaard og Bopæl liggende indenfor den tæt sluttede Kres af alle de andre Gaarde i Byen, og som altid havde kunnet leve sit Liv i den trygge Nærhed af sin Byfæller, kviede sig ved at flytte derud, hvor han kom fjernere fra sine Naboer og var henvist til en mere ensom Tilværelse sammen med Familie og Folk. Mange har nok følt det, som om de skulde tvinges til en Udvandring i Ørkenen. I det hele er det vanskeligt at overvurdere, hvad

Udskiftning og Udflytning betød i Landbefolkningens egen Opfattelse, deres Indvirkning paa Tænke- og Følemaade. Datidens Bønder har med god Grund følt, at de med det gamle Fællesskabs Afskaffelse oplevede en samfundsmæssig Revolution af vidtrækkende Følger, en brat Kuldkastelse af de mest udprægede Traditioner, en Grundlæggelse af helt nye Forudsætninger for det daglige Liv og Arbejde i et Landsogn.

Paa Frederiksborg og Kronborg gjorde Landbokommis- sionen, hvad den formaaede for at lette den betydningsfulde Overgang. Man sørgede for, at der ved den nye Inddeling af Jorderne blev virkelig ensartet Hartkornsvurdering og dermed Beskatning for de enkelte Lodder i Forhold til Boni- teten. Der blev lagt Vægt paa, at enhver Jordlod fik den for vedkommende Gaard bedst mulige Beliggenhed og en pas- sende Afgrænsning. Boligforholdene vilde man ogsaa gerne se indrettet paa den mest hensigtsmæssige Maade. Der blev givet Udflytterne Anvisning paa, hvad der var de bedste Byggepladser for dem, men nogen bestemt Forskrift om, hvordan Bønderne havde at indrette de nye Gaarde, blev ikke givet; kun opmuntrede man dem til Anvendelse af en solid og hensigtsmæssig Byggeskik.

Formaalet med Udskiftningen var jo, at den enkelte Mand skulde faa Frihed til at dyrke sin Jord selvstændigt og efter bedste Skøn; men hertil krævedes ogsaa som Forud- sætning, at han fik Lov til at have Jorden i Fred og ikke skulde se den nedtrampet og hærget af Naboernes løsgaaende Kreaturer. Han maatte kunne gennemføre en Markfred, og til dette Formaal støttedes han ved Anlæggelsen af Gærder af Sten og Jord omkring sin Mark. Dette kunde opfattes som et væsentligt Bidrag til at sikre Forudsætningerne for en bedre Jorddyrkning; yderst væsentligt i denne Henseende, af den mest direkte Betydning var det naturligvis at iværk- sætte den Grundforbedring, som bestod i at fjerne store Sten, vildt groende Buskads, skadeligt Vand fra de Arealer, der var opfyldt heraf, men efter deres Beskaffenhed egnede sig til at blive taget under Ploven og bære nyttigt Korn. Hansen bemærker i sin Beskrivelse, at paa denne Maade

vilde det i Danmark være muligt uden Sværds slag at erobre mange Tusinde Tønder Land, det hidtil enten slet ikke eller dog kun meget vanskeligt havde været muligt at dyrke. Ogsaa Bestræbelser i denne Retning har »den lille Landbokommission« virkningsfuldt støttet, og den har saaledes handlet som de Medlemmer af den, der selv var Godsejere, hver for sig bar sig ad paa deres egne Besiddelser. Overalt har Grundforbedringen været en paatrængende teknisk Reform; f. Eks. var den jo, som det ovenfor er omtalt, et vigtigt Led i A. G. Moltkes Forbedring af Agerdyrkingen paa Brengentved. Fra Frederiksborg og Kronborg hører vi, at man ogsaa søgte at anspore Bønderne til at faa Jorden bedre gødet, og som Vej hertil anviste man bl. a. Brugen af Sommerstaldfodring.

Kommissionen var selvfølgelig klar over Hoveriets Skadelighed for den Bonde, der virkelig havde Lyst til at arbejde sig frem og derfor kunde have Brug for al den Arbejdskraft, han formaaede at skaffe sig, til eget Brug. Man fandt ved nærmere Undersøgelse, at det Hoveri, der krævedes af Bønderne paa de to Krongodser, var for omfattende og trykkende, men forstod samtidig, at en altfor pludselig Afløsning mod Pengeafgift ikke var tilraadelig, da det kunde blive uoverkommeligt for Bønderne at skulle svare til saa meget større kontante Udgifter. Overvejelserne paa dette Punkt satte derfor Frugt i den Fremgangsmaade, at det blev gjort muligt for Bønderne, efterhaanden som de opnaaede Ejendomsretten til deres Gaarde, at opnaa fuldstændig eller saa godt som fuldstændig Fritagelse for Hoveri. Paa Kronborg Gods blev Bønderne helt fri mod Erlæggelse af en bestemt Sum pr. Td. Hartkorn, paa Frederiksborg skulde de betale en lidt mindre Afløsningssum mod til Gengæld at beholde Forpligtelsen til et vist begrænset Hoveri under Høhøsten (der tidligere havde lagt en meget besværlig Byrde af denne Art paa Bønderne). Hansen bemærker i sin Skildring om denne Hoveriordning, at det hele er saa nøjagtig beregnet, at man har Grund til at tro, at den kgl. Kasse er holdt skadesløs og sikret mod Tab.

Der var i høj Grad filantropiske Stemninger fremtræ-

dende hos »den lille Landbokommission«. Det viser sig ikke mindst under det Arbejde, den gjorde for ikke rent landøkonomiske Formaal, ikke blot Skolevæsenet, som af al Magt søgtes forbedret, men ogsaa f. Eks. Ansættelse af Jordemødre (skulde vi Godsejere ikke, spørger V. A. Hansen i sin Fremstilling, have det som en hellig Pligt at sørge for, at vore Godser kan være forsynet med veluddannede og erfarne Jordemødre?). Men Filantropi alene var Kommissionens Virksomhed dog ikke. Det ses tydeligt, naar der bliver lagt saa meget Vægt paa, at de Foranstaltninger, der træffes, er økonomisk forsvarlige og ikke vil volde Statskassen noget Afbræk. Man kan dog vist sige, at det første, man stadig havde i Tankerne, virkelig var at tjene Landbefolkningens Velfærd paa Frederiksborg og Kronborg Godser og dermed ogsaa den almindelige samfundsmæssige Velfærd; ved Siden deraf er det, at man ogsaa som en Selvfølge vilde vise et skyldigt Hensyn til den rent statsøkonomiske Interesse, til »den kgl. Kasse«.

Det dobbelte Hensyn er ogsaa blevet taget ved Afløsningen af de Tiender, der tilhørte Kongen selv, mod en fast Afgift, og frem for alt ved Gennemførelsen af den meget afgørende Foranstaltning, der bestod i, at de hidtidige Fæstebønder paa de to Godser fik Lejlighed til at overtage deres Gaarde til »Arvfæste«, det vil praktisk talt sige som Selvejendom. Fæsterne havde herved meget gunstige Betingelser, de skulde ikke betale nogen Købesum og fik for saa vidt Gaardene »gratis«; men de skulde fremtidig svare de samme Afgifter til Kongen som hidtil (til Erstatning for helt eller for Størstedelen afløst Hoveri, som før omtalt, en vis Afløsningssum), og for dem, der senere overtog Gaardene, var der bestemt en vis aarlig Afgift under Hensyn tagen til hver Ejendoms Værdi og de Omkostninger, den kgl. Kasse for dens Skyld havde paadraget sig. Saaledes havde Statsmagten ogsaa her faaet varetaget sin økonomiske Interesse paa en Maade, der maatte siges at være fuldt betryggende, og der var ikke Tale om virkeligt Offer fra Statskassens Side; man sikrede sig, at man fik ind igen, hvad man havde givet ud, og det var at vente, at de frem-

tidige Arvefæstere vilde faa meget lettere ved at svare til deres Forpligtelser end de hidtidige Fæstere.

Jævnside med alt, hvad der saaledes blev gjort for at skaffe Gaardmændene nye og bedre Kaar, gik ogsaa visse Foranstaltninger til Gavn for Husmændene. Husmandsklassen har allerede i Tiden før Landboreformerne udgjort et ret talrigt Lag indenfor Bondebefolkningen. Ved Forordningen om Udskiftning af 23. April 1781 var det under Hensyn til, at Husmandsfamilierne maatte »anses nyttige saavel for det almindelige som især for Gaardmændene«, blevet bestemt, at de skulde have Erstatning for den Ret til Græsning (for en Ko eller nogle Faar), de tidligere havde haft paa Landsbyernes Overdrev, men mistede ved det gamle Fællesskabs Ophævelse. I god Overensstemmelse hermed blev der ved Reformen paa Frederiksborg og Kronborg udlagt smaa Jordlodder til Husmændene, saaledes at de ikke under de nye Forhold skulde miste en væsentlig Del af deres Mulighed for Eksistens.

Ret betegnende er her den Begrundelse, V. A. Hansen i sit Skrift finder Anledning til at give. Husmanden maa, fremhæver han, understøttes ikke alene for sin egen Skyld, men ogsaa for Statens og endelig for Bondens Skyld. For det første, siger han, er Husmændene der nu engang, og det vilde følgelig være grusomt at udsætte dem og deres Familier for Mangel og Elendighed, ja, maaske for Undergang, særlig til saadanne Tider og i saadanne Egne, hvor Bønderne maaske mindre end før skulde faa Brug for deres Tjeneste. For det andet vil det kunne være nyttigt for Staten, i baade Husmændene selv og deres Sønner at have det fornødne Antal Folk til Brug ved Landets Forsvar, idet en Gaardmand sikkert ikke kan være Soldat uden derved at forsømme alt for meget hjemme ved sin Gaard. For det tredje er de i Almindelighed højst nødvendige for Bønderne til visse Tider af Aaret — en Betragtning, der jo svarer til den, der er anstillet i Udskiftningsforordningen.

Hansen saa lidt som andre ledende Mænd i Tiden tænker sig, at en Husmand skal have nogen selvstændig Op-gave i Landbruget; han skal ikke kunne ernære sig af de

ganske faa Tønder Land, der bliver overladt ham som Lod (paa Frederiksborg kun halvanden Tønde Land, naar der er Tale om den allerbedste Jord), men han skal derved have en Hjælp, der kan supplere hans Fortjeneste ved Arbejde hos andre. Hans hele Tilværelse ses overhovedet ikke rigtigt som havende noget Maal i sig selv! Afgjort opfattes han som Bifigur i Bondesamfundet, en Mand i anden Række — og saaledes blev jo faktisk hans sociale Stilling under Indvirkning af de almindelige Kaar og Muligheder for Landbruget gennem det følgende Aarhundrede.

Det lysende Maal for de Mænd, der gennemførte Landboreformerne, var en fri og selvstændig Gaardmandsklasse; men netop hos Chr. D. Reventlow finder vi mere udpræget end hos andre det Ideal, at alle, der tilhører den store Bondebefolkning, maa kunne faa bedre og lykkeligere Kaar, end de hidtil har haft. Han har just givet Udtryk derfor i en Tale, han paa Regeringens og Landbokommissionens Vegne henvendte til de første 15 Bønder fra Frederiksborg og Kronborg Godser, som fik overrakt deres Arvefæsteskøder, hvilket skete paa højtidelig Vis den 15. August 1788.

Reventlow udtrykte i denne Tale — som han bagefter lod trykke i Maanedsskriftet »Minerva« — det Haab, at de Bestræbelser, Kommissionen havde udfoldet, maatte kro- nes mange Aarhundreder igennem med rig Velsignelse, saaledes at Bønderne i disse Amter ikke alene maatte tælles blandt de mest oplyste, men ogsaa blandt dem, der ud- mærker sig ved Dyd, gode Sæder og Guds frygt. »Jeg ser«, tilføjer han, »den lykkelige Tid i Møde, i hvilken man ved Børnernes Undervisning i alle Skoler vil anse Forstandens og Hjertets Dannelse for vigtigere end Udenadslæsningen, den Tid, i hvilken man vel i Skolerne vil anse Undervisningen i Religion for det vigtigste, men ikke for at betage Børnene Tiden til at erhverve de Kundskaber, som de behøver til at blive nyttigere og lykkeligere Mennesker i deres Kald. Jeg ser den Tid i Møde, i hvilken Udmarkerne vil ligne de vel gødede »Tofter«, de sure Enge og Moser vil være forvandlet til fede Haardbunds-Enge, unyttigt Krat være bortryddet, nyttig Skov og Underskov omhyggelig

fredet, alt skadeligt Vand afgravet, alle Kampsten brugt til varig Indhegning ved Stengærder, den Tid, i hvilken de udskiftede Bøndergaarde alle omgives med store veldyrkede Kaal-, Urte-, Humle- og Frugthaver, med Pile- og andre nyttige Træer, den Tid, i hvilken Kløver, Kartoffel, nyttige Roers Dyrkning ikke mere vil være en Sjældenhed, i hvilken Tjenestekarlen vil sætte sin Ære i at være den skrappeste Arbejder, og Bonden vil være den bedste Husbond, den Tid, i hvilken Bonde og Husmand begge vil være fornøjede med deres Tilstand, ikke misunde hinanden, men som Venner ved gensidige Tjenester befordre hinandens Fordel, den Tid, i hvilken ingen fattig vil blive uhjulpen, og ingen arbejdsføre Tiggere vil tænkes at omvandre, den Tid, i hvilken Spinderokken, Væven og anden huslig Vindskibelighed vil fylde alle nu ledige Vinterdage!«

I disse Ord har jo Reventlow meget klart udtrykt sin Tro til og sit Ønske om, at de gennemførte Foranstaltninger skulde blive til Gavn og Fremgang ikke alene for Gaardmandsklassen, men for det hele Bondesamfund. Om den Lykke, der særlig venter Fremtidens frie Gaardmand paa disse Egne, udtaler han:

»Saa lykkelig, som endog endel Bønders Tilstand som Fæstebønder er i disse Amter, saa vil den dog blive langt bedre, naar de erholder Ejendom, thi de bliver derved forvissede om, at alle deres Forbedringer kommer dem og deres Børn alene til Nytte og opmuntres derved til fordoblet Arbejdsomhed . . . Om Vanheld skulde træffe dem, kan de, som erholder deres Gaarde skænkede til Ejendom, let paa Gaardene erholde det Laan, som de kan behøve, uden Frygt for, at saadanne Vanheld skulde fortrænge dem fra deres Hjem, da disse Amters lykkelige Beliggenhed mellem Residensstaden og den nærsomste Købstad i Riget og de taalelige Afgifter, de svarer, giver den sikre Forvisning, at Bøndergaarde vil komme i høj Pris. De kan ikke frygte ved Dødsfald at se deres efterladte sat tilbage ved høje Fæster, som saa gode Gaarde ellers billig maatte svare, men naar de svarer deres Afgifter og forretter det bestemte

Hoveri og ved Tiltrædelsen svarer en ringe Kendelse, saa er de de roligste og lykkeligste Mennesker paa Jorden, hvis Lykke ingen dødelig kan eller vil forstyrre!»

Reventlow betegnede Dagen, han her oplevede, som en af de gladeste i sit Liv, og i varme Ord udtrykte han sin Taknemmelighed for den Indsats, der ved den praktiske Udførelse af alle Planer var blevet gjort af Amtmand Løvetzow, af Landinspektører og andre. »Vi har«, sluttede han, »alle med samlede Kræfter arbejdet frem til at opfylde Kongens Befaling, Kronprinsens, Bondestandens sandeste Talsmands varmeste Ønske. Bønderne har med usædvanlig Flid og Mod indhegnet deres Lodder, opryddet Sten og Krat og afgravet det skadelige Vand. Guds Velsignelse har vi sporet i alle Foretagender, Øvrighed og menige Mand; den vil vi og erkende og tilbede os fremdeles, og han vil vist gøre disse Bønder til et Eksempel for Danmark, som af deres Brødre vil følges, og gøre den i fordums Tid miskendte Bondestand til et arbejdsomt, et lykkeligt, et kækt Folk, af hvis Velstand alle andre Stænders vil tage deres Udspring, paa hvis Troskab og Mod Kongen kan lide som paa det sikreste Værn!»

Det var et stort og betydningsfuldt Øjeblik i den danske Bondestands Historie, da Chr. D. Reventlow, Præsident i Rentekammeret, Enevoldskongens »Landbrugsminister«, traadte frem for en lille Flok nordsjællandske Bønder og holdt en saadan Tale til dem om Betydningen af Oplysning og Fremskridt, om Værdien ved fri Ejendomsret og økonomisk Selvstændighed.

Talens Indhold lader os se dybt ind i hele den Tankegang, der gjorde Reventlow til den ikke blot varmt følende, men praktiske og maalbevidst stræbende Bondeven, giver os det klare Indtryk af Grundsynet hos den Mand, der efter det epokegørende Systemskifte 1784 var blevet Leder af den danske Regerings Landbopolitik. Det var med god Grund, Reventlow personlig traadte frem som den, der overrakte disse nordsjællandske Gaardmænd deres af Kongen underskrevne Arvefæsteskoeder. Han var ikke blot Medlem af den nedsatte Kommission, men som Rentekammerets Chef

havde han haft det sidste Ansvar for de truffne Beslutninger; Kommissionen fremlagde ikke sine Forslag direkte for Kongen, men indsendte dem til Rentekammeret, og paa dettes Vegne har Reventlow lagt dem frem for Kongen i Statsraadet. Fra først til sidst har Reventlow været delagtig i denne Sags heldige Gennemførelse — dens ledende og bevægende Kraft.

---

7. Den store Landbokommissions Nedsættelse.

Reventlow og Colbjørnsen.

»Den lille Landbokommission«s Bestræbelser giver et Vidnesbyrd om de landbopolitiske Idealer, der efter Regeringsskiftet 1784 gjorde sig gældende hos de stærke Mænd i Staten. Nogen egentlig Forudsætning for Nedsættelsen af den »store« Landbokommission, hvis Opgave det blev at reformere Forholdene i hele Landet, udgjorde den »lille« Kommission med dens begrænsede Opgave dog ikke. »Den lille Landbokommission« var langt fra færdig med sit Arbejde, da den »store« blev nedsat, og det var altsaa ikke de Resultater, der blev vundet paa de to nordsjællandske Krongodser, som gav Mod og Lyst til at prøve de landsomfattende Forsøg; disse Resultater forelaa nemlig dengang endnu ikke, den »lille« og den »store« Kommission har arbejdet samtidig med hinanden. Da Reventlow holdt sin Tale til de nordsjællandske Selvejere, havde den store Landbokommission allerede gennemført Stavnsbaandets Ophævelse.

Anledningen til den store Landbokommissions Nedsættelse var et specielt landboretligt Spørgsmaal, rejst af en juridisk Embedsmand allerede forud for Regeringsskiftet. 11. September 1783 indgav Herredsfoged Jens Bjerring i Viborg til Rentekammeret et Forslag om, at de Taksationsmænd, der skulde foretage den fornødne Vurdering (af Bygninger, Besætninger og Redskaber), naar et Fæstested efter Fæsterens dødelige Afgang skulde takseres (med Henblik paa eventuel Erstatningspligt for Dødsboet), skulde ud-

nævnes af den stedlige Dommer og foretage deres Forretning som en almindelig offentlig Retshandling. Nu var det saadan, at Herremanden kunde lade den paagældende Taksation foretage paa ganske ukontrolleret Maade og saaledes praktisk talt være Dommer i sin egen Sag — og med god Grund ansaa Bjerring dette for en lidet forsvarlig og betryggende Ordning. Rentekammerets Leder var paa den Tid J. G. Moltke, der var meget konservativt indstillet i alle Spørgsmaal vedrørende Forholdet mellem Godsejere og Bønder; dog gav den jyske Herredsfogeds Forslag Anledning til, at samtlige Amtmænd gennem et Cirkulære blev spurgt om, hvorledes de saa paa denne Sag. Kun 8 af 24 erklærede sig for en Nyordning som den af Bjerring foreslaaede, og med et Par enkelte Undtagelser holdt de Godsejere, som en Del af Amtmændene paa deres Side havde raadspurgt, bestemt paa, at der ikke tiltrængtes nogen Forandring.

J. G. Moltke havde altsaa god Grund til at føle sig i Overensstemmelse med den overvejende Del af Godsejerklassen, naar han efter at have indkaldt disse Erklæringer ikke gjorde mere ved Sagen, men henlagde den. Lige saa sikkert har Reventlow ikke kunnet føle sig som den, der imødekom en Stemning hos sine egne Standsfæller, naar han efter at have overtaget Ledelsen af Rentekammeret tog det Bjerringske Forslag op til ny Overvejelse og herved straks kom ind paa at rejse videregaaende Spørgsmaal. Han lod indhente Erklæringer fra de to Mænd, der kunde anses for Regeringens juridiske Konsulenter, nemlig Generalprokurør O. L. Bang og Kammeradvokat Chr. Colbjørnsen, der skulde udtale sig ikke blot om den gældende Ordning ved Taksationen af Fæsteres Dødsboer, men ogsaa om andre tilsvarende Forhold, hvor Godsejerne havde Mulighed for at optræde vilkaarligt og som Taksationsmand paa egne Vegne, og det henstilledes til dem, om det ikke vilde være rigtigt, naar en ny Fæster tiltraadte nogen Gaard eller noget Hus, da at foretage en Taksation over Bygningers og Besættningers Tilstand og (til Kontrol ved fremtidige Vurderinger) at vedhæfte den Fæstebrevet.

Baade Bang og Colbjørnsen udtalte sig i den Retning, at der meget kunde tiltrænges en Ændring i de her omhandlede Forhold. Det kunde, mente de begge, ikke føre til noget godt, at Fæstebønderne skulde have nogen Anledning til at føle sig undertrykt eller prisgivet deres Herskabers For-godtbefindende. Fæsternes Vilkaar var, fremhævede Colbjørnsen, lidt for usikre, naar de ikke havde anden Beskyttelse mod Forurettelse af deres Jorddrotter end disses Tænkemaade, og derfor maa der rejses et bestemt Krav om øget Sikkerhed for dem ad Lovgivningens Vej: »Fæstebøndernes Rettigheder bør altsaa bestemmes ved en Lov, og denne maa, da den skal beskytte en ringere Stand mod en mægtigere, gives en saadan Styrke og Fasthed, at denne sidste ikke ved sin Vælde og hins Svaghed skal kunne rokke den eller hindre dens alvorlige Haandhævelse«. I disse Ord er der, med principiell retslig Begrundelse, givet Udtryk for Kravet om en Lovgivning med et maalbevidst bondebeskyttende Formaal. Afgørende for dette Kravs praktiske Gennemførelse er det blevet, at Reventlow med Varme og Energi sluttede sig til det.

Bangs og Colbjørnsens Erklæringer er afgivet henholdsvis 7. Januar og 4. Marts 1785. Naar det derefter varede noget over et Aar, inden Reventlow tog Sagen op til videre og mere afgørende Behandling, maa det have hængt sammen med, at han var optaget af den lille Landbokommissions Foretagender; men muligvis har han ogsaa tøvet, fordi han vidste, der maatte regnes med en Modstand mod hans Planer indenfor selve Regeringen. Ikke alle de Mænd, der var kommet til Styret 1784, var Venner af dybtgaaende sociale Landboreformer. J. O. Schack-Rathlou og F. C. Rosenkrantz var i udpræget Grad Tilhængere af den typiske Godsejeropfattelse, hvorefter Bøndernes retslige Stilling ikke lod saa meget tilbage at ønske, at man af den Grund burde tillade sig at rokke ved, hvad Godsejerstanden ansaa for sine velerhvervede Rettigheder. Der foreligger flere Vidnesbyrd om, at de to nævnte Ministre søgte at modarbejde og mistænkeliggøre Reventlow, hvor de kunde, og de mødtes her i skøn Enighed ikke blot med J. G. Moltke,

den afgaaede Chef for Rentekammeret, men ogsaa med Kronprinsens Hofmarskal og Sekretær, Johan Bülow, hvis Motiver til at gaa mod Reventlow og andre Reformvenner væsentlig synes at have været af personlig Natur. Reventlow har været en maalbevidst, men ogsaa forsigtig Politiker. Det har paa Forhaand meget væsentlig tjent til at styrke hans Tro og Tillid til sin Sag, at han kunde regne med den stærkeste Mand indenfor Regeringen, A. P. Bernstorff, som Støtte og Meningsfælle. Rigtig fast Grund under Fødderne synes han dog først at have følt, den Dag han ved en Samtale med selve den unge Kronprinsregent var blevet forvisset om, hvor varm en Sympati ogsaa han nærrede for en afgørende Forbedring af Bondestandens Vilkaar.

»Det var«, berettes det i et Mindeskrift om A. P. Bernstorff af den samtidige C. U. D. v. Eggers, »i Sommeren 1786, ved en Lejlighed, da Grev Reventlow foredrog Kronprinsen forskellige retfærdige Klager fra nogle Bønder, at han tillige ytrede Ønsket om at faa gennemført en almindelig Forbedring af Landmandens Stilling. Kronprinsen hørte paa ham med den største Opmærksomhed. Han stillede Spørgsmaal om Tvangens Aarsager og om de Hindringer, der stod i Vejen for dens Afskaffelse. Reventlow gav ham de fornødne Oplysninger, der gik i den Retning, at der vel ikke fra nogen Side forelaa nogen Grund, der talte mod en fuldstændig Forandring, men de store Vanskeligheder, der laa i de nu bestaaende Indretninger og i indgroede Fordomme, kunde godt tjene til at udskyde Gennemførelsen. »Det forekommer dog«, sagde Prinsen med ædel Varme, »at i en saa vigtig Sag, hvor det gælder Landets Vel, maa man ikke spille en Dag. Kan man ikke lige saa godt begynde at arbejde derpaa i Morgen som i Overmorgen?« Reventlow optog denne Ytring, saaledes som det var at vente af ham. Han udbad sig kun nogle Dage til at udarbejde et bestemt Forslag til Kronprinsen om Midler og Veje for en Undersøgelse. Fuld af Glæde og den inderligste Hengivenhed for Prinsen meddelte han Bernstorff Samtalen. Bernstorff, der allerede i tyve Aar aabent havde bekendt sig til de samme Grundsætninger, holdt dette Øjeblik for et af

de lykkeligste i sit Liv. »Jeg erkender deri«, sagde han til sin Ven, »et Vink fra det Forsyn, der vaager over Danmark. Jeg vilde maaske endnu have været i Tvivl om, hvorvidt man ikke maatte vente endnu et Par Aar; men fordi Prinsen selv er bestemt derpaa, saa tør vi haabe alt«. Reventlow foreslog nu Prinsen en grundig Undersøgelse . . .«.

Den Beretning, der her er anført, er den eneste, der foreligger om den Samtale mellem Reventlow og Kronprinsen, der altid siden er blevet opfattet som et berømmeligt og epokegørende Vendepunkt i vort Lands Historie, og hvorved Kongemagtens egen Indsats i det store Reformværk er kommet til at staa i saa smukt et Skær. Det tør anses for givet, at det virkelig var den 18-aarige Kronprins' varm-hjertede og begejstrede Tilslutning, der fik baade Bernstorff og Reventlow til at opgive de sidste Betæneligheder, de kunde have, og lod dem paabegynde Arbejdet paa Sagens Løsning under fuld Fortrøstning til, at enhver Modstand, der kunde blive forsøgt indenfor Regeringen eller ved Hofet, vilde blive uden Resultat, da al Paavirkning af Kronprinsen i den Retning paa Forhaand var dømt til at mislykkes.

Efter sin Samtale med Kronprinsen affattede Reventlow paa Rentekammerets Vegne, men naturligvis med Tilslutning fra de andre Medlemmer af dette Kollegium og formentlig efter Samraad med dem, en Forestilling angaaende Nedsættelse af en stor Landbokkommission. Muligvis har han ogsaa raadført sig med Chr. Colbjørnsen om Indholdet af denne Forestilling, der i alle Tilfælde kan tages som et Udtryk for Reventlows personlige Opfattelse af Forholdene; der henvises her til Bjerrings Forslag og til Bangs og Colbjørnsens Betænkninger, og det siges, at Rentekammeret er blevet overbevist om, at Bøndernes Rettigheder og Pligter i flere Henseender trænger til nøjere Bestemmelse ved Lov.

Af den Tilstand, der formentlig nu raader, gives følgende Karakteristik: »Vel er Kammeret overbevist om, at de fleste Proprietærer¹⁾ indser, at deres egen Velstand beror paa Bøndernes; men dette tror vi ikke at kunne med

¹⁾ Proprietær var Tidens sædvanlige Betegnelse for »Godsejere«.

Rette indvendes imod Nødvendigheden af almindelige nærmere Bestemmelser deri. Thi om der endogsaa kun er faa, som betjener dem af Lovens Tavshed til at undertrykke deres Bønder, saa er der dog nogle, hvorom de til Kammeret jævnlige indkommende Klager giver et tydeligt Bevis, og er de ikkun faa, saa er dog de Bønders Antal, som lider under deres vilkaarlige Behandling, ikke saa lidet. Mange ellers gode Proprietærer er fraværende fra deres Godser eller saa omgivne med Forretninger, at de selv ikke kan vaage over deres Bønders Vel; mange forstaar ikke selv at bestyre deres Godser, men overgiver disses Behandlinger til deres Forvaltere eller Forpagtere, en Klasse af Mennesker for en stor Del uden Opdragelse og uden anden Hensigt end hastigen at berige sig selv. Vi tror derfor, at det er meget nødvendigt, at al vilkaarlig Behandling sættes de muligste Grænser, og formener altsaa, at . . . . . alt det, som mellem Proprietær og Fæstebonde er ubestemt, bør saa vidt muligt nøjere bestemmes til fælles Fordel for dem begge, saa meget mere som gode Proprietærer, endog uden Hensyn til nogen skreven Lov, holder sig af sig selv indenfor de Grænser, som Fornødenheden maatte tilsige at sætte for de mindre gode.«

Der opregnes i Forestillingen en Række Punkter, hvor der er Behov for nøjere Lovbestemmelser, Forhold dels vedrørende Hoveriet, dels alle andre vigtige Sider af Godsvejernes Rettigheder overfor Bøndergodset eller Bøndernes Pligter overfor Herremændene, herunder naturligvis ogsaa Godsejerens utilbørlige, mod de danske Loves Aand stridende Optræden som Dommer i sin egen Sag ved Behandlingen af Fæsteres Dødsboer — det Punkt, der jo var selve Udgangspunktet for de Overvejelser, der har ført til dette Forslag fra Rentekammeret. »Disse og endnu flere Punkter«, hedder det derefter, »trænger til en nøjere Bestemmelse for at sætte i Sikkerhed saavel Proprietæren og Bøndernes Ejendomme som og Deres Majestæts Kollegier og Dommere imod den nærgaaende Bebrejdelse at handle vilkaarligen med Deres Majestæts Undersaatters Ejendomme, store eller smaa. Det gælder i disse Punkter om de fleste

af Deres Majestæts danske Undersaatters personlige Frihed og om deres Ejendomsret, de helligste Rettigheder, som i en saa oplyst Tidsalder og under Deres Majestæts milde Scepter af ingen Undersaat burde kunne krænkes uden at finde kraftig Modstand i Lovene, og uden at den fortrængte (d. v. s. fortrykte), især den fattige og enfoldige uden vidtløftige og overlegne Bekostninger kunde finde Retten aaben for sig«. Det fremhæves, at man maa gaa frem med Varsomhed »for ikke at sønderrive den Fortrolighed, som findes Sted imellem gode Proprietærer og Bønder, for ikke at indblande Prokuratorer imellem dem, hvor de kan undværes«. Som det bedste Middel til Maalet foreslaar man derfor Nedsættelse af en Kommission, og i selve Forestillingen nævnes ikke blot de tre Repræsentanter for Rentekammeret, der med Reventlow i Spidsen bør indtræde i en saadan Kommission, men det foreslaas ogsaa, at Chr. Colbjørnsen bliver udnævnt til Medlem og Sekretær i Kommissionen. Det er den Mand, Reventlow frem for alle straks har udset til sin nærmeste Medarbejder i det store Værk, der nu skulde paabegyndes.

Der var i denne Forestilling fra Reventlow og Rentekammeret ikke Tale om Paabud vedrørende Stavnsbaandets Ophævelse, men blot om en Undersøgelse af, hvor langt det efter Loven strakte sig i sine Virkninger overfor Bondestanden; som Rettesnor for Kommissionens Arbejde angives der blot, at den skal søge tilbage til den retslige Tilstand efter Vornedskabets Ophævelse og give sin Betænkning over, hvorvidt de senere gennemførte Bestemmelser og Forandringer fremtidig skulde staa ved Magt. Stavnsbaandet var unægtelig en af de allervigtigste Nyordninger, siden Vornedskabet faldt bort, men det skulde altsaa staa Kommissionen frit for, om den vilde anbefale at afskaffe eller at bibeholde det. Saa meget mere lægger man Mærke til, at Reventlow meget faa Dage efter har kunnet skildre Situationen paa en Maade, som om der allerede var sket noget aldeles afgørende for Bondefrihedens Sag.

Rentekammerets Forestilling er dateret 11. Juli 1786. I Dagene fra 14. til 16. Juli har derefter Reventlow sendt sin

Søster, Grevinde Stolberg, et Brev, hvori han tolker sin Begejstring over den Sejr, han nu har anset for saa godt som vunden: »Glad og taknemmelig mod Gud tilskriver jeg dig i Hast disse Linjer. Min Kone er ganske vist ikke nedkommet, har ikke født nogen Søn, det er ikke det. Hun vil sandsynligvis endnu komme til at liste omkring 14 Dage endnu. Men tusinde Sønner er født mig, tusinde Piger . . .«. Og videre udmaler han med overgiven, sprudlende Pen, i muntert Billedsprog, hvordan engang disse Sønner og Døtre, altsaa frigjorte Bønderfolk, vil synge paa Markerne om »den gule Kæmpe« (det vil sige Reventlow selv), der er traadt frem af sin Hule som en Rædsel for de Dværge, der holdt dem i Baand, men for dem selv som den, der bragte det glade Budskab om Fred og Frihed og en ny Guds Vel-signelse over Jorden og det lille Land: »Der ligger hele Skrammelet, Lænkerne, Aaget, de lange Pidske, Træhestene, den spanske Kappe, borte er de. Hurra, Hurra, Hurra! raab, skrig mig det højt imøde, for at vore Stemmer kan forene sig der, hvor de store Herrer med de blaa Baand sidder og korsers sig over de vidunderlige Ting. Men den skal tage en tung Handske op, den skal føle den centnertunge Vægt af min Næve paa sine Skuldre, selvom de ogsaa er smykkede med de blaa Baand, den, der siger et eneste Ord mod Frederik VI. Den skal haanes af Drengene paa Gaden . . .«, og (skildres der videre med barok Fantasi), hvis det er en Mand, skal han se Horn vokse ud paa sin Pande (Tegnet hos en Mand paa, at Hustruen bedrog ham!) osv., osv. — men hvis det er en Kvinde, skal hun ryge til Bloksbjerg! . . . »Hurra, Hurra, der ligger det gamle Kram, jeg har revet det ned med Tænderne, med Hænder og Fødder, jeg vil brænde det og kaste Asken i Havet, at den kan synke ned i Jordens Indvolde. Held mig, at jeg ikke fulgte dit Raad, ikke min Hustrus Raad, ikke det Raad, mine Yndlingstilbøjeligheder indskød mig, for det er lykkedes mig at sønderrive det gamle Kram. Bladene, alle Skrifter, alle, der møder dig paa Gaden, skal fortælle dig, hvad der er sket, hvad Christian Smed¹⁾ er blevet for en Mand, men dog

¹⁾ Reventlow har dyrket Smedehaandværket som en Fritidssyssel, og hans Familie har da undertiden spøgende betegnet ham som »Chr. Smed«.

først med næste Post. Da jeg imidlertid begyndte at tale, var det, som om Tordenen havde ramt dem, der var Modstandere. Og for mig var det, da jeg vendte tilbage fra Helligdommen, som om jeg havde været bortrevet til den tredje Himmel. Hvad Frederik IV ønskede at være, er Frederik VI, og hos mig skal hverken Legeme eller Sjæl hvile, før end det hele Værk er fuldbragt, før Trældommens Tempel er nedbrudt og Frihedens opbygget.« — Brevet slutter med nogle flere begejstrede Ord om den »Konge«, der dog endnu kun var Kronprins, men som jo ganske vist var den virkelige Regent, saaledes at det kunde være naturligt nok for Reventlow i sin Begejstring og Taknemmelighed at omtale ham med baade det Kongenavn og den Kongetitel, der engang vilde tilfalde ham.

Ved sin hele ejendommelige Tone viser dette Brev, med hvilken ungdommelig Begejstring Reventlow har omfattet alt det, han paa dette Tidspunkt har kunnet anse for sikkert forestaaende. En dybt oprindelig Glæde har fyldt ham, en næsten drengagtig Kaadhed er kommet til Orde ved Siden af de ædle Fantasier, hvorved han har følt sig som den lykkelige aandelige Fader til en kommende ny Slægt af danske Bønder. I øvrig er alle Brevets Hentydninger ikke saa helt klare eller let forstaaelige. Udtrykket angaaende hans Søsters, hans Hustrus og hans egne Tilbøjeligheders Tilskyndelser maa vel forstaaes saaledes, at de nævnte paa-rørende egentlig havde fraraadet ham at indlade sig paa de nu saa heldigt forløbende Foretagender, og at han ogsaa selv havde haft mest Lyst til at samle sig om sine Interesser af mere privat Natur (formentlig det praktiske Landbrug og Forstvæsen); maaske kan der endog sigtes til, at det mellem ham og de andre har været paa Tale, om han ikke hellere skulde trække sig helt tilbage fra Embeds-virksomheden til Livet som Godsejer. Brevet udtrykker i hvert Fald en dyb Tilfredsstillelse og Lykke over at have indladt sig i en Kamp og over at have vundet i den; men det bliver her et Spørgsmaal, om der alene hentydes til den Samtale, Reventlow først havde haft med Kronprinsen, og det Arbejde, han dernæst har haft med Udformningen af

Rentekammerets Forestilling. Det ligger nær at tænke sig, at de brugte Vendinger om det Tordenslag, der ved Reventlows Ord ramte Modstanderne, og om hans egne Oplevelser i »Helligdommen«, sigter til, at han har haft Lejlighed til at fremlægge og med Held forsvare Rentekammerets Forestilling af 11. Juli for Kronprinsen og Ministrene paa Statsstyrelsens »allerhelligste« Sted, nemlig i Statsraadet. Derved bliver det mere forstaaeligt, at han kan juble saa højt, som om hele den store Sag, han kæmper for, allerede er bragt til en fuldstændig og lykkelig Afgørelse. Han har i Statsraadmødet staaet overfor Modstanden og Uviljen hos de konservative Ministre, Rosenkrantz og Schack-Rathlou; men han har tillige haft den glædelige Oplevelse, at Kronprinsen stod fast paa det Standpunkt, han paa Forhaand havde indtaget; han har stadig villet, at der skulde tages fat straks paa et virkeligt Reformarbejde, og trods de Indvendinger, der blev gjort fra anden Side, har han fuldt ud godkendt Rentekammerets Indstilling: der burde saa hurtigt som muligt nedsættes en Landbokommission til at undersøge Bondestandens Forhold og indgive Forslag om deres Forbedring. Der har paa den Maade kunnet være Grund nok for Reventlow til at glæde sig over det »Frihedsbudskab«, der var kommet.

Minister Schack-Rathlou har i den nærmest følgende Tid forsøgt at faa formet Bestemmelserne om en Landbokommissions Opgave saaledes, at man omhyggeligt i denne Forbindelse undgik at hentyde til Stavnsbaandet; men det er ikke lykkedes ham. Der er fundet en Form, der i den Henseende har passet bedre for den Tankegang, som næredes af Kronprinsen, A. P. Bernstorff, den gamle Reformven Henrik Stampe, der jo sad i Statsraadet, og endelig ogsaa selve den unge, i sin Fremskridts- og Frihedsiver saa energiske og utaalmodige Chef for Rentekammeret: Chr. D. Reventlow. Det er aldrig let at sige, hvem der i Enevældens Tid egentlig stod bag ved et eller andet Kongebud; blot kan man som Regel gaa ud fra, at det ikke er Regenten, altsaa i dette Tilfælde den purunge Kronprins, der rent personlig har formet dets Indhold. Hvis det i dette Tilfælde

har været et Medlem af Statsraadet, ligger det meget nær at tænke paa Henrik Stampe, der jo har været mere kyn- dig i de danske landboretlige Forhold end A. P. Bernstorff; men det kan ogsaa være Reventlow, der har foretaget Ud- formningen, og det er da meget muligt, at han har gjort det i nært Samraad med Chr. Colbjørnsen, der paa Forhaand af Rentekammeret var udpeget til at være Sekretær i Kom- missionen.

Det kgl. »Kommissorium«, der 25. August 1786 udstedtes for en Landbokommission, byggede paa Rentekammerets Forestilling af 11. Juli og henviste dertil. Det fremhæves i Kommissoriet, at Lovene ikke tilstrækkelig synes at be- stemme Jorddrotternes og Fæstebondestandens indbyrdes Rettigheder og Pligter, i det hele ikke er saa fuldstændige og tydelige, som de kunde være, men at Kongen maa anse det for en af sine helligste Pligter paa det kraftigste at haandhæve og beskytte enhver Mand uforkrænket ved sin lovlige Ejendom og Rettigheder: »Saa er det, . . . , at Vi allernaadigst ville og herved befale, at en Commission skal nedsættes for nøje at igennemgaa og overveje samt i Over- ensstemmelse med bemeldte Vores allernaadigste Hensigt at bringe i Forslag saavel til enhver vedkommendes som til Statens almindelige Fordel alle de Poster, som saavel i Hen- seende til det juridiske som til det økonomiske enten endnu aldeles ikke er bestemt i Lovene og Anordningerne eller og ikke er nøje nok oplyste og sat ud af hinanden angaaende det Forhold, som er imellem Proprietærer eller Selvejere paa den ene og Fæstebønder, Husmænd samt andre af Bonde- standen, der er bundne ved Fødestavnen paa den anden Side. Vi ville, at alle disse Posters Bestemmelse skal grundes paa de Rettigheder og Pligter, som efter at Vornedrettig- heden er ophævet bør have Sted imellem Jorddrotter og Bondestanden . . .« — Naar en Selvejerbonde her er nævnt som sideordnet med en Godsejer, minder det os om, i hvor høj Grad Fæstevæsenet var en Forudsætning for Stavns- baandet. En Selvejer kunde af baade praktiske og principielle Grunde ikke være stavnsbunden, han var sin egen Herre, hvorimod hans egne Sønner og ligeledes Sønner fra de Huse,

der hørte til hans Gaard, skulde betragtes som hans stavnsbundne undergivne. Angaaende det hele Forhold mellem den jordejende og den blot jordbrugende Klasse indenfor Landbruget krævedes altsaa nu udarbejdet nærmere og nøjagtigere Bestemmelser, og naar der i Kommissoriet var peget paa Tilstanden efter Vornedskabets Ophævelse som en Norm for de nye Forhold, der skulde tilstræbes, var der dermed jo i Virkeligheden givet tydelig Anvisning, omend kun indirekte, paa Stavnsbaandets Ophævelse (modsat hvad der kan siges at have været Tilfældet i Rentekammerets Forestilling).

Til Medlemmer af Kommissionen blev som Repræsentanter for Regeringskollegierne udnævnt Luxdorph, P. Aagaard og O. L. Bang fra Kancelliet, Chr. D. Reventlow, J. Erichsen — ved hans Død snart efter afløst af J. E. Colbjørnsen, Broder til Chr. Colbjørnsen — og V. A. Hansen, som Jurister de to Højesteretsassessorer Carlsen og Frederik, den forhenværende Højesteretsassessor B. Eichel samt Hof- og Stadsretsassessor A. Bang, som Landmænd Chr. L. Scheel-Plessen, Baron P. Abr. Lehn til Hvidkilde paa Fyn, M. Quistgaard til Gerdrup ved Skelskør, P. Wormskjold (der i øvrig var Embedsmand i Rentekammeret), endelig som sagkyndig i de militære Spørgsmaal vedrørende Stavnsbaandet Generalauditor W. Bornemann og som Sekretær Chr. Colbjørnsen (senere er flere af de nævnte udtraadt af Kommissionen, andre i deres Sted indtraadt).

Det mest fremtrædende Træk ved sammensætningen af den store Landbokkommission er den Overvægt, det embedsmæssige og juridiske Element har faaet. Der var dermed ligesom paa Forhaand sørget for, at det blev et af Statsinteresser og ikke Standsinteresser bestemt Skøn, der skulde være afgørende under Forhandlinger og Beslutninger. Og naturligvis har det været efter Reventlows Ønske, at det blev saaledes; han har ikke ønsket en Kommission, der skulde give et Udtryk for de almindelige Godsejersynspunkter; dertil har han for godt kendt Stemninger og Anskuelse hos Flertallet af sine Standsfæller. Blev der gennem den store Landbokkommission nogen Stand, der fik

Lejlighed til at hævde sig selv og sin Stilling i Samfundet, da var det i Virkeligheden Regeringsmændene og Juristerne, som nu ved Afgørelsen af, hvad der tjente baade Statens og Bondestandens velforstaaede Interesse, blev i Stand til at trumfe deres Retsopfattelse igennem paa Trods af Godsejernes Protester. Den Mand, der her fra først af tog Førerskabet, og hvis Udnævnelse til Kommissionen derfor har haft størst Betydning, var Chr. Colbjørnsen. Han var, som nævnt, blevet foreslaaet allerede i Rentekammerets Forestilling; ganske særlig har Reventlow ønsket at knytte ham til Arbejdet, og der er intet Træk, der mere klart vidner om, hvorledes Reventlow overfor hele denne Sag stod som den fordomsfri Statsmand og ikke paa nogen Maade hæmmet af snæver Standbevidsthed eller aristokratiske Fornemmelser. Reventlow har haft et grundigt personligt Kendskab til Colbjørnsen og vidst, at han langtfra var nogen Herremandsven, men tværtimod en Mand, der let kom til at betjene sig af en meget skarp og hensynsløs Form, naar han vilde tilbagevise, hvad han ansaa for »aristokratiske« Overgreb eller Anmasselser. Ikke desto mindre har den lensgrevelige Rentekammerchef kunnet tage denne iltre borgerlige Jurist til sin nærmeste Medarbejder i den nye Lovgivning om Forholdet mellem Godsejere og Bønder, hvor de ogsaa med Hensyn til den fornødne Sagkundskab har suppleret hinanden; Reventlow havde det omfattende praktiske Kendskab til Landbrug og Landboforhold, Colbjørnsen sad inde med den store Træning i Behandlingen af allehaande Retsforhold.

Christian Colbjørnsen var født i Norge 1749, kom 1771 til København, hvor han 1773 fik juridisk Eksamen og samme Aar blev Højesteretssagfører. I tidligere Tider havde det ikke været saa let for unge Nordmænd at gøre sig gældende ved Kapløbet om de overordnede Embedsstillinger i Danmarks og Norges fælles Hovedstad. Nu var Forholdet blevet langt gunstigere for dem, hvad der atter hang sammen med, at baade mere nationale og mere demokratiske Begreber var trængt igennem; de tyskfødte var ikke mere saa begunstigede, naar Stillinger skulde besættes (og 1776 kom Indføds-

retsloven), paa Adelskab blev der lagt mindre Vægt end før; alt dette var til Gavn for fremadstræbende Nordmænd, der næsten alle tilhørte den borgerlige Stand og ikke blev anset for mindre »danske« i denne Forbindelse end de Danske selv. Det var en stor Lykke for Danmark, at en Nordmand som Chr. Colbjørnsen kunde faa saa meget Raaderum her i Landet. Han var utvivlsomt i Temperament og Tankegang ikke lidt paavirket af sin norske Herkomst. Han kom fra det Land indenfor det fælles Monarki, hvor der fandtes langt mere borgerlig Lighed og Frihed end i Danmark, hvor der næsten ikke fandtes Adel og kun lidt Godsvæsen, hvor Bønderne var fri og Borgerne præget af en Selvbevidsthed, der ikke var nær saa udviklet i danske Købstæder. Set med norske Øjne var Stavnsbaandets Samfundsordning noget fremmedartet, og det har i høj Grad styrket Colbjørnsens Betingelser for at blive en Reformator i de danske Forhold, at han selv kom fra de væsensforskellige norske Forhold. Det kan i Virkeligheden siges at have været Formaalet med de store Landboreformer i Danmark at gennemføre et Samfundsideal, der i sine Principper allerede var virkeliggjort i Norge. Ogsaa Reventlow, der jo havde besøgt Norge, var paavirket af Forestillingen om de norske Bønders frie og stolte Kaar; det var ligesom et Symbol herpaa, naar det fortaltes, at han under sine Ophold hjemme paa Landet yndede at kaste Trøjen »med Flitter og Stads« og iføre sig en norsk (ikke en dansk) Bondekoft.

Chr. Colbjørnsen opnaaede 1780 Stillingen som Kammeradvokat; han kom derved ind i en omfattende Gerning som Sagfører og juridisk Konsulent for Rentekammeret og ogsaa for andre Kollegier, og han kom i det nære Forhold til Reventlow efter dennes Overtagelse af Chefsposten i Rentekammeret. I et Brev fra Oktober 1784 har Colbjørnsen klaget til Reventlow over sine daarlige Gageforhold, og et Sammenstød med Højesteret, som han ved en Lejlighed mente havde tilkendt ham for lille Salær, førte til, at han 1785 kort Tid efter at have affattet sin vigtige Erklæring om Bondestandens Forhold, trak sig tilbage fra sine hidtidige offentlige Hverv. Ved sin Optræden havde han paadraget sig en

mild kgl. Irettesættelse, givet paa Foranledning af Højesterets Indberetning, og der er bevaret et Brev, hvori han overfor Reventlow i de allerbitreste og mest voldsomme Ord beklager sig herover: endelig, skriver han, har Skæbnen givet ham det sidste Stød; i Løbet af kort Tid har den berøvet ham den Kone, han tilbød (det var for Resten hans første Kone, og han var forlængst gift igen), hans eneste Barn, hans Formue, hans Helbred, »som var det eneste, han havde tilbage«, men nu er det altsaa ogsaa sket, at hans Konge har erklæret ham skyldig i Overtrædelse; »midt i al min Bekymring og Uheld«, slutter han Brevet, »skal Deres Excellences Godhed for mig altid være dybt indprentet i min Sjæl«. Efter at have faaet sin Afsked bevilget forlod Colbjørnsen København og tog Bolig paa en Bondegaard; herfra var det, at Reventlow hentede ham ind til Arbejdet i den store Landbokommission.

Reventlow og Colbjørnsen var i de allerfleste Henseender vidt forskellige Mænd; de har vel lignet hinanden gennem den Heftighed, der har kunnet være over begges Optræden, hvad der kan have gjort, at de blev i Stand til at bære over med hinanden i den Henseende, men en mægtig Modsætning var der mellem Reventlows svulmende Følelse af Livsglæde og den pessimistiske Sindsstemning, der lod Colbjørnsen føle sig som en af Skæbnen haardt forfulgt Mand. »Jeg dør ikke i de første 50 Aar«, jubler Reventlow 1786 i det begejstrede Brev til Søsteren; derimod taler Colbjørnsen i sit før citerede Brev fra 1785 om, at Skæbnen har ført ham til Bredden af Graven, og »da velsignede han den«. Den samme livsbekræftende Religiøsitet, der udgjorde en saa vigtig Side af Reventlows personlige Væsen, finder man ikke hos Colbjørnsen, der i denne Henseende er paavirket af de mere negative Retninger i Tiden; han hørte næppe til de gudløse, har derimod nærmest været Deist, d. v. s. troet, at der var en Gud, der havde skabt Verden, men ikke, at denne Gud i øvrig tog sig af Verdens Gang og Menneskenes Forhold. Det var et helt andet Livssyn end Reventlows tillidsfulde Tro paa de guddommelige Magter. Den dybe Forskel i Tankegang og Temperament synes ikke at

have skadet Samarbejdet med Reventlow og Colbjørnsen, og det har maaske haft sin særlige Betydning, at det netop var en udpræget Optimist og en tilsyneladende lige-
saa udpræget Pessimist, der her havde fundet hinanden.

Det ser ud til at have været et Held, at Colbjørnsen paa den Tid, da Landbokommissionen blev nedsat, havde haft sit Sammenstød med Højesteret og derfor var traadt tilbage fra Embedsforretninger; han kunde anbefales til Sekretærhvervet ogsaa som en Mand, der havde god Tid til det. Reventlow har vel undertiden ikke kunnet undgaa at støde sig paa de »Kanter«, der var ved Colbjørnsens Personlighed; men i den foreliggende Situation har han taget Hensyn til, at Colbjørnsen var Manden med den rette Dygtighed og de rette Anskuelser. Colbjørnsen selv var betænkelig og gik til A. P. Bernstorff for at faa Kronprinsen til at fritage ham, men forgæves. Og saa tog han da i Forening med Reventlow fat paa den store, betydningsfulde Opgave: at omskabe de retslige og sociale Vilkaar for Danmarks Bondestand.

8. Den store Landbokommission indleder sit Arbejde. Forordningerne af 8. Juni 1787.

Reventlow blev ikke, hvad der kunde kaldes Formand i den store Landbokommission. Vi ved ejendommeligt nok ikke, hvordan Forhandlingerne i denne for vort Lands Samfundsudvikling saa betydningsfulde Kommission er blevet ledet, ikke engang om der har været egentlig Afstemning, før man »vedtog« og »besluttede« det ene eller andet, eller om den enkelte, der ikke var enig med Flertallet, blot har stemt imod ved at udarbejde et særligt skriftligt Votum, der har kunnet bilægges Kommissionens almindelige Forestilling. Det er givet, at Chr. Colbjørnsen som Sekretær har haft et meget omfattende og ansvarsfuldt Arbejde. Hans Hverv var ikke blot at føre Protokollen i Møderne, men han skulde lægge alt til Rette for Arbejdet og Forhandlingerne, udarbejde de Forslag, der kunde tjene til passende Grundlag, modtage alle de Indlæg og Betænkninger, de øvrige Medlemmer fremførte; han skulde, kort sagt, være med i det hele og til sidst redi-

gere Kommissionens Forslag til Regeringen. Der paahvilede i Virkeligheden Colbjørnsen som Sekretær det meste af, hvad man i en senere Tid vilde finde var naturlige Forretninger for en Formand. Han var for saa vidt det egentlige Midtpunkt i Forhandlingerne.

Reventlows Stilling var dog nødvendigvis ogsaa meget fremtrædende, og der laa den største Vægt paa hans Meninger. Det fulgte alene af hans Embede som Rentekammerets Chef, i hvilken Egenskab han ogsaa skulde have med en Del af de behandlede Sager at gøre, efter at Kommissionen havde gjort sig færdig med dem. Landbokommissionen kunde gøre sit Arbejde i stor Selvstændighed, men den fik ikke Ret til at indlevere sine Forestillinger direkte til Kongen; det forretningsmæssige Mellemlid blev her, efter den enkelte Sags Art, enten Rentekammeret eller Danske Kancelli, — i Sager vedrørende Bondestandens almindelige Retsforhold over for Godsejerne og Staten sidstnævnte Kollegium, i Sager vedrørende f. Eks. Hoveriets Ordning samt Regler om Udskiftning og Sammenlægning af Jord førstnævnte, hvor altsaa Reventlow skulde lede den sidste Ekspedition af dem frem for Konge, Kronprins og Statsraad.

Det er ikke mærkeligt, at vi finder Reventlow særlig virksom i de Sager, der hørte Rentekammerets Administrationsomraade til. Der var egentlig ved Forholdene anvist en Slags naturlig Arbejdsdeling mellem ham og Colbjørnsen paa den Maade, at den sidste særlig gav sig af med de almindelige juridiske Spørgsmaal vedrørende Bondestandens Stilling, medens Reventlow mere satte ind paa de Sager, der direkte vedrørte Landbrugets Arbejdsforhold som f. Eks. Hoveriet, hvor han da ogsaa kom til at gøre en meget betydelig Indsats. Imidlertid gik han dog med den allerstørste Begejstring og Iver op i det store principielle Spørgsmaal om Stavnsbaandets Løsning, og uden ham som Støtte kunde Colbjørnsen utvivlsomt aldrig have gennemført, hvad der brændende laa ham paa Sinde ved den hele almindelige Nyordning af Retsforholdet mellem Godsejere og Fæstere.

18. September 1786 holdt Landbokommissionen sit første Møde, og ved det fremlagde Colbjørnsen en almindelig Over-

sigt over de Spørgsmaal, den maatte beskæftige sig med, en Plan for dens Arbejde. Her fremhæves som det først fornødne, at der tages fat paa en Omskabelse af de Regler, der gælder for Bortfæstning af Gaarde og Behandlingen af Fæsters Dødsboer; her maa kræves en nøje Bestemthed og en virksom Kontrol, der hidtil har været savnet. Det vilde ganske vist, indrømmer Colbjørnsen i en Begrundelse for Forslaget, være at miskende de mange Godsejere, der ikke blot er retfærdige, men viser sig som Fædre for deres Godsers Beboere, hvis man vilde paastaa, at Manglerne ved den gældende Lovgivning paa disse Omraader altid har været misbrugt; men Fæstebøndernes Vilkaar er og bliver dog alt for usikre, naar de ingen anden Beskyttelse har imod Forurettelser af Jorddrotter end disses Tænkemaade — og derfor maatte der nye Retsregler til. Dem skred man da straks til at udarbejde.

Med Lidenskab forfægtede Colbjørnsen under Forhandlingerne det Standpunkt, at der under de bestaaende Forhold raadede en Vilkaarlighed og Lovløshed, der dybest set bundede i, at det var lykkedes Godsejerne for en stor Del at gøre sig uafhængige af den Statsmagt, der skulde regulere alle Retsforhold mellem Undersaatter indbyrdes, og saaledes skabe et Lensvæsen, der var helt stridende mod alle Principper i den enevældige Regeringsform. Vi lærer ham at kende som paa een Gang Juristen og den begejstrede Repræsentant for Statsmagt, naar han citerede, hvad der stod i Christian V's Danske Lov om, at ingen maatte tage sig selv til Rette, og derefter med Harme opkastede det Spørgsmaal: »Er Godsejerne i Danmark undtagne fra det almindelige Lovens Bud til alle Borgere i Staten, dette store Bud, paa hvilket al borgerlig Sikkerhed grunder sig, og uden hvilket intet borgerligt Samfund kunde bestaa: ingen maa tage sig selv til Rette, men hver skal tale og dele sig til Rette . . . Det er Statens urokkelige Grundvold. Den indbefatter Kongens Enevoldsmagt, Lovens Majestæt og den Lydighed, alle Undersaatter er begge skyldige.«

Hvad Colbjørnsen forlangte for Bønderne, var ikke blot en mere bestemt Ret i Overensstemmelse med de sædvanlige

juridiske Principper for Kontraktforhold; men det var en Ret, der stillede dem i en særlig beskyttet Stilling, og som fastslog, at det hele Fæstevæsen netop ikke skulde grunde sig paa »frie« Aftaler i Ordets bogstavelige Forstand. Han ønskede, at Bonden skulde være fri for Stavnsbaandet og ikke tvungen til mod sit Ønske at overtage nogen Fæstegaard, men Herremanden vilde han af den Grund ikke indrømme Ret til egenmægtig at bestemme sine Vilkaar over for Fæsteren. Han krævede faktisk Frihed for Bonden, men en vis Tvang over for Herremanden!

Han har begrundet sit Standpunkt med følgende Ord, der blev indføjet i det Forslag, Landbokommissionens store Flertal, i Tilslutning til hans Synspunkter allerede i Maj 1787 har indgivet til Kongen om en ny Lovgivning vedrørende det indbyrdes Retsforhold mellem Godsejere og Fæstere. Det hedder her:

»I enhver Stat er Bønderne i Almindelighed de mest uoplyste og enfoldige af Landets Indbyggere. I Danmark, hvor fast alle Jordejendomme tilhører Godsejerne, og Selvejernes Tal er meget ringe, maa den største Del af Bondestanden ernære sig som Fæstere og Husmænd.

Om disse endog fritages for Stavnsbaandet til Godsejerne, blive deres Kaar dog altid ringe i Forhold til hine, som er deres Herskaber, og fra hvis Myndighed de ikke efter deres Forfatning i Staten kan undrages. Det er altsaa nødvendigt, at den Lov, ved hvilken deres Rettigheder i Hensigt til Jorddrotterne skal bestemmes, maa gives saadan Fasthed og Styrke, at den kan bestaa ved sig selv og tillægges saadanne Haandhævelsesmidler, der kan være tilstrækkelige til at beskærme dem mod Forurettelse og afværge de Misbrug, som Erfarenhed har vist at være naturlige Følger af Godsejernes Overmagt paa den ene og Bondestandens Ukyndighed og Uformuenhed paa den anden Side.

Baade de ældre og nye Love bærer Vidne om, at Danmarks Lovgivere har kendt Nødvendigheden af at komme Bondestandens Afmægtighed og Enfoldighed til Hjælp.« —

Colbjørnsen hævder altsaa bestemt Nødvendigheden af ikke blot en Bondefrigørelse, men ogsaa en Bondebeskyt-

telse. Selvom det nok kan siges, at han ved den Motivering, han gav for sit Krav, egentlig blot var inde paa en lignende retslig Betragtning som den, der til alle Tider har ligget til Grund for Aagerlovgivning, saa rummede hans Tanker dog en klar og tydelig Brod mod enhver Tanke om, at med en Bondefrigørelse maatte nødvendigvis følge en friere Raadighed for Herremændene over alt det Jordegods, der tilhørte dem. Allerede 1771 havde Abraham Lehn til Hvidkilde jo foreslaaet, at man blot skulde gøre Bondemanden i Danmark til »Farmer som i England« og ophæve alle Love og Forordninger, der ligesom stillede Bønderne i anden Klasse end andre Folk (se ovenfor S. 69). Han havde allerede dengang haft flere Meningsfæller. Nu var Lehn Medlem af Landbo-kommissionen og kunde selvfølgelig ikke gaa med til en Ordning af Fæsteforholdet som den, Colbjørnsen foreslog. Skulde den danske Bonde være »Farmer«, da betød det jo, at der overhovedet ikke mere skulde være noget Fæsteforhold i gammel dansk Forstand, men blot frie Forpagtninger, som ikke kunde forenes med saadanne særlige Regler til den i økonomisk Henseende og paa anden Maade svagere Parts Beskyttelse. Der var andre i Kommissionen, der i det væsentlige tænkte som han. To Medlemmer, Wormskjold og Aagaard, afgav, da førnævnte Forestilling blev indgivet, særlige Erklæringer om, at de ikke fandt det passende at indgive Forslag i denne Retning, forinden der var truffet Bestemmelse om Stavnsbaandets Ophævelse. Deres Hovedsynspunkter var det samme som Lehns: at der ikke behøvedes særlige Midler til Beskyttelse af Bonden, naar han først var blevet en Mand, der i fuld personlig Frihed skulde slutte den Kontrakt, han blev enig om med Godsejeren.

Ialt 12 af de 16 Kommissionsmedlemmer har underskrevet den af Colbjørnsen udarbejdede Erklæring; men det har dog ikke været, fordi de alle ubetinget delte hans Anskuelse med Hensyn til det absolut nødvendige i at skaffe den Bonde, der løstes fra Stavnsbaandet, et forøget Værn gennem en Skærpelse af den gamle Fæstelovgivning. Det var i de interesserede Krese en udbredt Mening, at en Stavnsbaandsløsning maatte være Landboreform nok i sig selv, og at det vilde

være rimeligere til denne Bondefrigørelse at knytte en Indskrænkning og ikke en Udvidelse af den Lovgivning, der greb ind i Landbrugets Ejendomsforhold. I den offentlige Diskussion, der stadig foregik jævnsides med de officielle Forhandlinger om Landbosagen, har det sidste Synspunkt været stærkt fremtrædende. En af de Talsmænd for Bondens Frihed, der i Eftertiden har været mest berømt, var her Tyge Rothe; men han havde i Virkeligheden saa nogenlunde det samme Syn paa Forholdene som Lehn (der dog i Eftertiden har været skildret blot som Reformmodstander). Og saa Rothe mente, at det var bedst, man i Danmark i Stedet for det gamle Fæstevæsen fik et Forpagtningsystem som det engelske; det var Kærnen i hans Opfattelse, at den bedste Fremgangsmaade i disse Forhold var den »at følge Naturen« og altsaa at komme bort fra at give saa mange Lovforskrifter om dem. Rothe, hvis Tankegang forklares noget ved, at han selv var Godsejer, er i den offentlige Debat blevet imødegaaet af en anden landbopolitisk Skribent, Chr. A. Fabricius, der advarede mod at følge noget engelsk Eksempel og bestemt hævdede Nødvendigheden af at udvikle de bondebeskyttende Regler i ældre dansk Lovgivning videre med det Formaal for Øje at bevare Bondejorden paa Bondehaand, at opretholde en talrig Gaardmandsklasse som Bærer af Fremtidens Landbrug. Det var den Tankegang, der allerede havde fundet et kraftigt Udtryk i Henrik Stampes Landbolove af 1769, og allerede ovenfor (S. 69) er der gjort opmærksom paa, at det i Virkeligheden var det afgørende Spørgsmaal, der kom til at foreligge i den store Landbokommission: om Linjen i disse Love skulde fortsættes, eller om man skulde følge Tanken om at lade den størst mulige Frihed i Besiddelsesforholdene gaa Side om Side med den nye personlige Frihed, man indførte for Bondestanden.

I den hele Diskussion og Kamp om Landboreformerne er overhovedet det vigtigste Modsætningsforhold ikke skabt ved det Spørgsmaal, om der overhovedet tiltrængtes en Bondefrigørelse, men ved Spørgsmaalet om, hvorvidt den ny Lovgivning ogsaa skulde fastholde og gennemføre en Bondebeskyttelse. Stavnsbaandet havde endnu sine principielle Til-

hængere, men det var dog i Virkeligheden dømt af Tidsaanden, og det var derfor kun et Tidsspørgsmaal, hvornaar det maatte bortfalde. Derimod kunde det i og for sig synes, som om det derefter vilde være mest stemmende med Tidens Frihedsbegreber og ogsaa mest konsekvent at tilstaa Gods-ejerne »Kontraktfrihed« i Forholdet til Bønderne i Stedet for at foretage nye Indgreb i modsat Retning. Afgørelsen af, hvilken Vej man i den Henseende vilde vælge, beroede paa de politiske Magtfaktorer og derfor ogsaa paa den Opfattelse, der gjorde sig gældende hos de ledende Personligheder.

Det har været af meget væsentlig Betydning, at Chr. D. Reventlow mødtes med Colbjørnsen i den Grundopfattelse, at et nyt positivt Lovgivningsværk til Gunst for Bønderne var nødvendigt. Allerede Rentekammerets Forestilling til Kongen angaaende Landbokommissionens Nedsættelse havde været i den Aand, og det maa tilskrives Reventlows og Colbjørnsens forenede Indflydelse, naar det lykkedes at samle et saa stort Flertal i Kommissionen om saa indgribende Foranstaltninger i Retning af Bondebeskyttelse. Uden Reventlows Autoritet som Støtte vilde det sikkert heller ikke være lykkedes at faa dem gennemført som Love i Statsraadet; for Kronprinsregenten og hans mægtige Minister A. P. Bernstorff har der ligget mere Vægt paa Reventlows Meninger end paa Colbjørnsens; Rentekammerets grevelige Chef stod dem dog selv personligt meget nærmere end hans iltre juridiske Hjælper, og han var som Godsejer udenfor Mistanke om at ville anbefale alt for skarpe og vidtgaaende Indgreb i sin egen Stands Forhold.

Der kan næppe være Tvivl om, at noget forskelligartede Motiver ledede Reventlow og Colbjørnsen under det hele Reformarbejde. For Colbjørnsens Vedkommende kan man have det Indtryk, at det bestemmende for hans Optræden i mange Situationer mere har været hans Uvilje mod Godsejerklassen end nogen særlig personlig Følelse for Bønderne. Om Reventlow gjaldt det naturligvis, at han absolut ikke kunde hade den Stand, han selv tilhørte; men han forstod, at mange af dens Medlemmer ikke evnede at stille deres egne private Interesser i det rette Forhold til Samfundets. Selv var

han Statsmanden, der kendte sin Pligt til at se paa det Heles Vel, og tillige den virkelig varmt og personligt interesserede Bondeven, præget af dyb Trang til at ophjælpe den store, arbejdende Landbefolkning.

Det var den 24. Maj 1787, Landbokommissionen indgav sine Forslag om nye Regler for Fæstevæsenet, og allerede 8. Juni udstedtes i Overensstemmelse hermed to ny vigtige Forordninger.

Den største af disse Forordninger fastslaaer først, at enhver Godsejer, der bortfæster en Gaard, skal være forpligtet til at overlevere Bygning, Besætning og Redskaber ved en regulær Syns- og Taksationsforretning, foretaget af uvildige Mænd, der er udnævnt ved det paagældende Herredsting; denne Synsforretning skal være en Betingelse for, at Godsejeren efter Afholdelse af et tilsvarende Syn senere kan kræve Godtgørelse for »Fæld« (Forringelse) af Bonden eller hans Dødsbo ligesom for, at Godsejeren skal kunne udsige Fæsteren af Gaarden paa Grund af Mangel paa Vedligeholdelse, »og skal det ikke anses som nogen Undskyldning for Godsejerens Efterladelse af sin Pligt i denne Henseende, om Fæstebonden endog kunde være formaaet til at fraskrive sig sin Ret til at paastaa Gaarden med dens Tilhørende overleveret efter Syn«. Ved den sidste Bestemmelse gør Lovgivningen sig jo direkte til Forsyn for Bonden som en Mand, der vil være let at lokke ind i Forhold, han ikke selv tilstrækkeligt kan overskue.

Hvis Gaardens Bygninger findes brøstfældige ved en ny Fæsters Tiltræden, har Godsejeren Pligt til selv at besørge de fornødne Forbedringer, og i øvrig bestemmes det, at enhver Godsejer, der bortfæster en Gaard, »skal være pligtig til at overlevere Fæsteren fuldkommen Besætning dertil af saa mange dygtige Arbejdsheste tillige med Vogne, Plove, Harver og Sædekorn af alle Slags, som til Gaardens Sæd, Avlingens Drift og Hoveriet behøves«. Uvildige Mænd skal afgøre, om alt dette er i Orden, hvad der skal være en Betingelse for, at Godsejeren kan afkræve Fæsteren Hoveri og Landgilde; til Gengæld faar Fæsteren Pligt til at vedligeholde den Besætning og det Inventar, han har modtaget.

Hvis Fæsteren i sin Besiddelsestid enten har istandsat eller af nyt har opført saadanne Bygninger paa Gaarden, som er nødvendige for dens Drift, skal han eller hans Arvinger ved Fratrædelse have Erstatning af Godsejeren — men derimod ikke for Bygninger, der ikke tidligere har været paa Gaarden og ikke er nødvendige for Avlingen, og heller ikke for Forbedringer i Markernes Drift. Lige saa lidt blev der nogen Regel om, at i noget Tilfælde noget af Indfæstningssummen skulde betales tilbage (heller ikke for det Tilfælde, at Fæsteforholdet paa Grund af Dødsfald blev af meget kort Varighed). Under det 19. Aarhundredes Udvikling skulde den givne Erstatningsregel blive følt som meget mangelfuld (men først saa sent som 1861 blev de antydede Mangler afhjulpet).

I god Overensstemmelse med Reglerne om de offentligt udnævnte, uvildige Taksationsmænd fastslaas det, at Godsejeren ikke kan paakende sine egne Fordringer i et Dødsbo (disse Fordringer skal paakendes af Stedets almindelige Dommer); men i øvrig skal han vedblivende være Skifteforvalter paa sit Gods. Forordningens sidste Paragraf indskærper Fæsterne »Hørighed og Lydighed« overfor deres »Jordrot« i alle de Forhold, hvor det er paakrævet, saaledes først og fremmest ved Hoveriet, og paalægger Dommere at anvende en alvorlig Straf mod alle, der forser sig mod de her gældende Anordninger. »Derimod«, hedder det videre, »skal den fra gammel Tid af indførte og af en Del Godsejere eller deres Forvaltere endnu brugelige Omgangsmaade paa egen Haand at lade Bønderne straffe med Træhesten, Halsjernet, det saakaldte Fængsel i Hullet og deslige, aldeles være forbuden, og dersom nogen Husbond herefter befindes at øve saadan Behandling imod sit Gods' Bønder, skal han derfor anses, som om den var vederfaret en fremmed«. — Ved den sidste Regel er for saa vidt Træhesten ved Lov blevet afskaffet i Danmark. Indført ved Lov er den naturligvis aldrig blevet, og det kan med Hensyn til Afstraffelser, anvendt paa den gamle Tids Bønder i Almindelighed siges, at hverken den vornede eller den stavnsbundne Bonde har været Herremandens Hustugt paa nogen lovlig Maade underkastet,

undtagen naar de personlig deltog i Hoveriarbejdet; alle, der gjorde det, var nemlig saa længe at anse for Herremændens Tyende.

Om Træhestens og de andre nævnte Straffemidlers virkelige Udbredelse ved det paagældende Tidspunkt lader sig ikke skønne noget efter de paagældende Bestemmers Ordlyd, men uhyggeligt nok er det jo i og for sig, at det i 1787 skulde anses for nødvendigt at sætte endelig Bom for gamle Misbrug af den Art. Det egentlige epokegørende ved den hele Forordning ligger dog ikke heri, men i det, at den i Almindelighed underbygger Fæsteforholdet med nye, bestemte Regler til Bondens Betryggelse og Fordel.

Til den store Forordning af 8. Juni 1787 knytter sig saa en mindre af samme Dato, der nærmere bestemmer og begrænser en ubestemt Regel i Danske Lov om, at Godsejeren kan fratage Fæsteren noget af hans Jord mod at afkorte hans Ydelser og Afgifter tilsvarende. Fra nu af skal der ogsaa ske en forholdsmæssig Tilbagebetaling af Indfæstningspenge, og Fratagelse maa kun finde Sted for at tilvejebringe visse Reguleringer ved Udskiftning, af Hensyn til Skovvæsen eller for at skaffe Husmænd Jord (dog maa kun i den Anledning en enkelt Gaard fratages i alt 4 Tdr. Land.) Det nævnte er Indholdet af Forordningens første Paragraf; den anden og sidste indskærper, at Fæstebønderne ikke maa modsætte sig en Befaling fra Godsejerens Side om, at deres Gaarde skal udflyttes, men tværtimod skal bidrage dertil med saa meget Arbejde, de selv kan forrette.

Tilsammen udtrykker Forordningerne af 8. Juni, at Fæstevæsenet i den nedarvede Form skal opretholdes under en forøget Statskontrol — og paa Baggrund af denne Afgørelse er det, at Landbokommissionen skrider til Arbejdet med Stavnsbaandssagen, hvor Reventlow kom til at gøre en mere direkte personlig Indsats.

9. Reventlow og Stavnsbaandsløsningen. Forordningen af 20. Juni 1788.

Der var ved den Situation, der forelaa, naar man skulde behandle Spørgsmaalet om en Stavnsbaandsløsning, en lignende Ejendommelighed som ved Behandlingen af de landboretlige Forhold i det hele: det var paa Forhaand ikke saa fuldstændigt givet, hvorledes den hidtidige Retstilstand havde været i Henhold til de foreliggende Lovbestemmelser saa lidt som i Praxis. At Stavnsbaandet betød en stor Tvang for Bønderne og i hvert Fald indirekte lagde en stor Magt over til Herremændene, var naturligvis aldeles sikkert. I Rentekammerets Forestilling om Landbokommissionens Nedsættelse betegnes det dog som »uvist«, om Godsejeren havde Ret til at tvinge nogen Karl til at modtage Gaard, og hvis han virkelig havde en saadan Ret, hvad man dog ikke vilde antage, paa hvilke Vilkaar han maatte gøre det. Lige saa uvist fandt Rentekammeret — altsaa ogsaa Reventlow — det, om Herremændens Ret til at binde Bondesønnerne til Stavnen strakte sig videre end til dem, som enten er Soldater eller kunde blive det, eller ogsaa til dem, som havde udtjent, havde fyldt deres 40 Aar eller var utjenstdygtige.

I en Besvarelse for sit Vedkommende af dette Spørgsmaal udviklede Generalprokurør O. L. Bang, at naar det ved Forordningen af 1. Juli 1746 var blevet bestemt, at udtjente saavel som endnu tjenende Landsoldater skulde blive paa det Gods, hvorfra de var stillet til Militzen, og være pligtige til at fæste Gaarde, saa var ved denne Bestemmelse, der ikke kunde siges senere at være blevet ophævet, faktisk omend ikke formelt det gamle Vornedskab blevet genindført og udstrakt til at gælde for hele Landet. Vornedskabet paa Sjælland og Lolland-Falster havde været et Stavnsbaand for Livstid, og det havde ganske særligt paalagt de bondefødte en Pligt til at overtage Gaard eller Hus efter Herremændens Anvisning; praktisk talt af samme Natur som Vornedskabet var altsaa efter Bangs Skøn det 1733 indførte Stavnsbaand siden 1746. Blot vilde han ikke mene, at de Karle, der var ganske udygtige

til Soldater, paa nogen lovlig Maade kunde fastholdes mod deres Vilje ved Godset. Heri fik han imidlertid ikke Medhold af sin Navne og Kollega som Jurist, Assessor A. Bang, der erklærede, at »efter Analogien« maatte Pligten til at overtage Gaard paa Fæstegodset gælde alle Bønderkarle uden Hensyn til, om de havde været Soldater eller ej. Det tør siges, at nogen virkelig gennemtrængende Behandling af alle de forskellige Stavnsbaandsregler, deres Uklarheder og Modsigelser, ikke er blevet foretaget i Landbokommissionen, og det er heller ikke her blevet paavist, at Herremanden efter Lovgivningen havde noget andet Middel til at »tvinge« den genstridige Karl, der nægtede at blive Fæstegaardmand »paa lovlige og billige Vilkaar«, end at lade ham gennemgaa mere Soldatertjeneste, hvilket der gentagne Gange var blevet aabnet Adgang til overfor dem, der paa dette vigtige Punkt ikke vilde handle efter Herremandens Ønske (man har her i sin Tid med Hensyn til de vornede end ikke kunnet tale om nogen »Vilje«).

Reventlow anlagde under Sagens Behandling det for hans Formaal mest hensigtsmæssige Synspunkt: at da Vornedskabet 1702 var blevet ophævet, saa havde Godsejerne ingen Ret til Personer af Bondestanden, der følgelig, hvis Landmilittsordningen ikke var til, efter Lovens Mening maatte anses for fri Folk, »endskønt nogle af Anordningerne til Fordel for Jordegodsejerne synes at have bundet Bønderne mere til Godserne, end for Landmilittsens Skyld behøvedes«. Med en Bisætning som den sidste gjorde Reventlow sig helt færdig med den Forordning af 1746, som Juristerne lagde saa megen Vægt paa, og ogsaa med de tidligere Stavnsbaandsregler, der klart viser det som Stavnsbaandets Hovedformaal at sikre Godsejerne Tjenestefolk og Fæstere langt mere end at skaffe Landmilittsen Soldater. Reventlow var ikke Jurist, men Statsmand; han tænkte meget mindre paa at fortolke den Ret, der var, ved en omfattende og objektiv Undersøgelse end paa at skabe en ny Ret ud fra sin egen stærke Følelse af, hvad der var sand Retfærdighed.

Reventlow fandt det rimeligt nok at bevare et vist Baand paa den værnepligtige Ungdom, saaledes at den, indtil Ud-

løbet af Soldatertiden, blev forpligtet til at søge Tjeneste inden for visse Distrikter. Men Stavnsbaandet i alt væsentligt, som et Baand for de bondefødte til Godset og Gods-ejerne, vilde han have ophævet. Klart og skarpt fastslaar han, hvilken særlig Nytte dette vilde være til for Bønderne: »Nytten af denne Forandring for Bondestanden vilde være, at den kunde i et større Distrikt langt bedre finde en fordelagtig Næring, og at den, ved at vælge mellem Godserne, kunde forskaffe sig Sikkerhed imod en eller anden haard eller uretfærdig Husbonds Medfart«. Godsejerne vil paa deres Side, mener han, faa Adgang til Amtets eller Regimentsdistriktets Mandskab og derved forsikres mod det Tab, som de ellers maatte vente, naar de havde det Vanheld at savne flittige Bønder, og de vilde derved blive sikre paa af deres Bøndergaarde aarlig at indhøste en med Gaardens Godhed forholdsmæssig Fordel. Stavnsbaandets Ophævelse vil kun blive til Tab for de Godsejere, der kræver et overdrevent Hoveri, lader deres Bøndergaarde være i en for daarlig Forfatning eller ogsaa optræder paa en forkert Maade overfor Bønderne. Med denne Betragtning mente Reventlow at have bevist, at Stavnsbaandsløsningen vilde blive til Gavn ikke blot for Bønderne, men ogsaa for alle forstandige og humane Godsejere.

For »det almindelige«, det vil sige: Samfundet, tror Reventlow, at det vil kunne faa endnu større Betydning at ophæve Stavnsbaandets Tvang end at afskaffe alle de Restriktioner af den frie Handel mellem Landsdele, som tidligere var et Led i Toldlovgivningen.

»Nytten vil være, at Mandskabet ved egen Fordel vil samles derhen, hvor det kan være nyttigst, og fordele sig paa saadanne Egne og Godser, hvor det hidindtil vel for en Del endogsaa har været Staten til Byrde. Hvor længe er det ikke siden, at alle oplyste Regenter har indset de skadelige Virkninger som indenrigsk Provins Told — og Forbud medfører, ved at forhindre den indenlandske Cirkulation af Købmandsvarer! Endnu skadeligere, synes mig, maa for Staten saadanne Baand være, som tvinger fornuftige Mennesker til, enten deres Forfatning er lykkelig eller ulykkelig, ikke at

forlade nogle faa Byer, som intet Haab kan give dem til at forbedre deres Vilkaar. Intet kan mere fornede saadanne Menneskers Tænkemaade og mere kvæle i dem Kærligheden til Fædrelandet og Lysten til Stræbsomhed og derimod opvække Begærligheden til at forlade deres Fødested.«

Reventlow mener ogsaa, at Stavnsbaandets Ophævelse vil komme til at betyde en Vinding for Købstæderne, der derigennem vil faa en Lejlighed, som nu savnes, til at drage Folk fra Landet til sig. Han tror, at »formuende Bønderkarle, som er vante ved Egnens Skikke og til Sparsommelighed, ikke vil blive de mindst nyttige Borgere for Købstæderne, omend man ikke kan vente, at disse skal blive egentlige Købmænd, som kan drive udenlandsk Spekulationshandel.« Men en betydelig Fordel vil det være baade for Godsejere og Bønder, at der bliver flere Købmænd, der driver den almindelige Bondehandel, da Manglen paa Konkurrence nu paavirker Priserne paa baade de Produkter, de skal sælge til Købmændene og paa de Nødvendighedsartikler, der skal købes af dem. Modsat alle, der har ment, at Stavnsbaandets Tvang var nødvendig for at drive Landalmuen til dens haarde Arbejde; tror Reventlow ikke blot paa det højnende ved personlig Frihed, men ogsaa paa de store haandgribelige Fordele ved, at alle Samfundets Drivkræfter paa det Grundlag kunde komme i langt naturligere og kraftigere Sving.

Den Slutning, han drager af sine Betragtninger over Stavnsbaandet, bliver følgende:

»Jeg tror da ikke, naar Forandringen med Fødestavnsbaandet sker efterhaanden, at nogen Ulejlighed for det almindelige af samme kan flyde. Men jeg ser det visse Haab til en bedre Fremtid for Købstæderne og for Landet, og at engang i Tiden, naar Indtrykkene af de snævre Baand, som har fornedet Almuens Tænkemaade, er udslettede, at da en bedre Eftertid vil opstaa, som i Kækhed og Kærlighed til deres Konge og Fædreland vil kappes med Nabolandene, og opløfte Danmark til den Højde af Vælde og Lyksalighed, som Naturen synes ved dets frugtbare Marker og dets lykkelige Beliggenhed at have tiltænkt Riget.

Give Gud, at det maatte anses som en Grundlov i Danmark, at ingen fri Mand herefter skal kunne fæstnes til enkelte Personers Gods, og at Folk af Bondestanden, ligesom nu de øvrige Medlemmer af Staten, herefter maa kunne rose sig under deres Enevoldskonge at være de frieste Mennesker paa Jorden. Jeg kan ikke tænke mig nogen større Ros for vor gode Konge og for Nationen selv«.

Bemærkningen om, at de Danske skal naa til at kunne kappes med Nordmændene i Tapperhed og Patriotisme, er i den lollandske Greves Pen et talende Vidnesbyrd om det Syn paa den norske Nation, der ikke blev uden Betydning for Udviklingen af den Samfundsopfattelse, der sejrede herhjemme mod Slutningen af det 18. Aarhundrede og særlig fandt Udtryk i Bondefrigørelsen. Nordmændenes Ry som de kække, trofaste Folk skyldtes ganske særlig den Modstand, de havde rejst, da Karl XII 1716 brød ind i deres Land; det er deres Mod og Kampiver dengang, der endnu besynges i den norske Nationalsang (»Kvinder selv stod op og strede. . .«). I Tiden efter den store nordiske Krigs Afslutning, op gennem det 18. Aarhundrede er Nordmændene i Virkeligheden blevet anset for bedre Patrioter overfor den fælles Konge og Stat end Danskerne selv! Det har derfor ogsaa hørt til de Stemninger, der ligger bagved den danske Bondefrigørelse, at det danske Folk skulde blive ligesaa »kækt« som det norske — og en Genklang heraf tør der vistnok siges at være i nogle af de Ord, der skulde blive indridset paa »Frihedsstøtten«.

For Colbjørnsen som den fødte Nordmand betød det naturligtvis, som allerede ovenfor (S. 116) bemærket, ikke saa lidt, at han selv var fra det af Kongens Riger, der altid havde haft en fri Bondestand; han har dog kun undtagelsesvis henvist til norsk Lovgivning under Forhandlingerne og var fuldt klar over, at det var i Tilknytning til dansk Lovgivning og dansk Tradition, den ny og friere Samfundstilstand i Danmark maatte skabes.

Med Colbjørnsen mødtes Reventlow i den Betragtning, at ikke blot var den personlige Frihed en selvfølgelig Menneske- og Borgerret, men det var i sig selv utilstrækkeligt og una-

turligt i en enevældigt regeret Stat, der blev skudt et saadant Mellemed ind mellem Kongemagt og Undersaatter, som det skete ved Stavnsbaandet. Ganske særlig lod Colbjørnsen sig som den udprægede Embedsmand, han var, opflamme af det sidste Synspunkt, medens man faar det Indtryk, at selve Frihedstanken betød mest for Reventlow.

Der var i Sagens hele Behandling det bedste Samarbejde mellem de to Mænd. Reventlows omtalte Betænkning blev afgivet 23. Oktober 1786 og maa opfattes som Grundlaget for den Plan til Spørgsmaalets Løsning, som Colbjørnsen under Samarbejde med et andet Medlem af Kommissionen, Fridsch, havde færdig 6. Januar 1787, og hvorved det første Udkast til en fremtidig Lov blev givet. 12. Maj 1787 har Reventlow afgivet en ny, meget udførlig Betænkning, hvori han indgaaende behandler alle de forskellige praktiske Spørgsmaal, der rejser sig i Forbindelse med en Stavnsbaandsløsning og ogsaa faar Lejlighed til paany at understrege sin principielle Opfattelse.

»Jo lettere«, siger han her, »det kan gøres ethvert Menneske i Staten lovligen at søge den Stilling, han mener at være sig nyttigst, jo mere vil Statens Gavn ved alles fælles Bestræbelser fremmes, og Erfaringen vil mere og mere vise, hvor utidig den Frygt er, at en eller anden Stand til Skade for det hele skulde blive for talrig; thi Tingenes Natur, enhvers sande Fordel vil give enhver Stand det Forhold til det hele, som den bør have, meget bedre, end om Forholdet ved kunstige Regler af Regeringen bestemmes«. I sin samfundsmæssige Grundopfattelse var Reventlow ret afgjort, hvad der senere blev kaldt for »Liberalist«, men han var det meget langt fra paa nogen doktrinær Maade, lod ikke sin Tro paa Kræfternes frie Spil drive over i det fantastiske og urimelige — og derfor kunde han gaa med til ogsaa hele den socialpolitiske, bondebeskyttende Side af Reformarbejdet.

Stavnsbaandets Ophævelse stødte paa Modstand hos Generalitetet, Datidens Krigsministerium, og ogsaa fra Admiralitetet, der svarede til et Marineministerium; mod disse Institutioner maatte man fra Landbokommissionens Side polemisere i Skrivelser, der forsvarede Frihedens Sag. Der-

imod fandtes der blandt Kommissionens Medlemmer kun en eneste erklæret principiel Tilhænger af Stavnsbaandet, nemlig M. Quistgaard til Gerdrup, og det er betegnende, at selv han kunde tænke sig at gaa med til dets Ophævelse, naar blot Godsejerne samtidig kunde opnaa den fulde og frie Raadighed over Jorden. Slaaende viser det sig ogsaa i dette Eksempel, hvorledes det for en vis typisk udpræget Godsejerbetragtning dog ikke var det afgørende Spørgsmaal, om der skulde indføres en ny Frihed i Forholdet mellem Godsejer og Bonde, men om denne Frihed skulde være »gensidig« og altsaa medføre saavel ubegrænset Raadighed for Godsejerne over Godset som personlig Uafhængighed for Bønderne.

Det viser den Sans, der var for offentlig Drøftelse af de store Spørgsmaal, at ikke blot Oppositionsmanden Quistgaard i en Pjece offentliggjorde sin Protest mod den Ordning, der var foreslaaet af de ledende Mænd i Kommissionen, men ogsaa Colbjørnsen — under Titlen : »Til Publikum« — det Svar, som han i skarp Tone havde affattet til Gendrivelse af Quistgaards Synspunkter. Man ønskede ikke at holde det, der foregik i Kommissionen, hemmeligt for Folket. Der blev en frisk Luft af Offentlighed over disse betydningsfulde Overvejelser og Afgørelser, og de Forhandlinger med tilhørende Forslag og Indlæg, der fandt Sted indtil det Tidspunkt, da Kommissionen kunde afslutte Stavnsbaandssagen, er blevet offentliggjort paa Tryk i to Bind.

Af Reventlow blev der afgivet en længere Række Indlæg vedrørende de forskellige Spørgsmaal, der rejste sig i Forbindelse med en Ophævelse af Stavnsbaandet, og paa vigtige Punkter har han ogsaa i Enkeltheder præget den Ordning, der skulde blive den endelige. Om hans store Iver vidner jo ogsaa følgende Dagbogsoptegnelse af Kancelliets fornemste Repræsentant i Kommissionen Luxdorph for 31. Marts 1788: »Landbokkommissionen holdt hos Reventlow, som har Feber«. Selv Sygdom har Reventlow ikke villet lade sig hindre i at være et aktivt Medlem ved Arbejdet paa denne Sag.

Det var 28. April 1788, Kommissionen var samlet for at underskrive Forestillingen angaaende Stavnsbaandet. Under

skrifterne blev givet af ialt 13 af de 16 Medlemmer, nemlig af 12, der ogsaa havde underskrevet de Forslag, der førte til Forordningerne af 8. Juni 1787, plus Wormskjold, der dengang ikke havde villet være med. De tre, der nu manglede, var: P. Aagaard, Abr. Lehn, Quistgaard. Aagaard havde ikke med noget skriftligt Indlæg deltaget i Forhandlingerne om selve Stavnsbaandssagen; men i Lighed med Wormskjold havde han protesteret mod den i det foregaaende Aar gennemførte Lovgivning, og han havde da klart tilkendegivet som sin Opfattelse, at Stavnsbaandets Ophævelse var det første og vigtigste, man maatte stræbe efter at faa gennemført; meget muligt har det været Sygdom eller andre tilfældige Forhold, der nu hindrede den aldrende Mand i at meddele sin Underskrift; det kan i hvert Fald ikke have været nogen som helst principiel Modstand mod Stavnsbaandsløsningen, kun Betænkeligheder overfor den hele Baggrund eller overfor visse Enkeltheder ved den nye Ordning af Forholdene. Lehn og Quistgaard har paa dette Tidspunkt trukket sig tilbage fra Kommissionens Arbejde; de har hver for sig indset det haabløse i at faa gennemført, hvad der for den ene var de naturlige Konsekvenser af en Stavnsbaandsløsning, for den anden Betingelserne for, at han kunde afstaa fra sin principielle Modstand, nemlig den »gensidige« Frihed i Forholdet mellem Godsejer og Fæster. De Indlæg, de tidligere havde gjort om Sagen, blev ligesom andet skriftligt Materiale fra Kommissionens Forhandlinger vedlagt Forestillingen; mere direkte Protester fra deres Side kom ikke til at foreligge, og det vilde ogsaa have været formaalsløst.

Sagen gik nu, efter at den var færdigbehandlet i Landbo-kommissionen, sin hurtige Sejrsgang gennem Kancelli og Statsraad. Der viste sig Modstand fra to af Ministrene, Schack-Rathlou og F. C. Rosenkrantz, men det førte ikke til andet, end at de begge, da de ikke kunde faa deres Vilje, derefter trak sig tilbage fra deres Stillinger. Baade A. P. Bernstorff, der af en svensk Diplomat er blevet betegnet som »Føreren for Bondepartiet«, og den unge Kronprinsregent stod fast paa deres Standpunkt, at de danske Bønder nu

skulde være frie Mænd, og saa gennemførte de Stavnsbaandets Ophævelse ved den mindeværdige Forordning af 20. Juni 1788 i den nøjeste Tilslutning til det af Landbokommis- sionens indgivne Forslag.

I Kommissionens Forestilling var der med Hensyn til det Spørgsmaal, hvad det bestaaende Stavnsbaand var i sine rets- lige Virkninger, kort og godt blevet fastslaaet, at det prak- tisk talt betød det samme som i sin Tid det gamle Vorned- skab, hvis Tvang nu blot var blevet udstrakt til hele Landets Bondestand: »Bønderne er nu hæftede til det Gods, paa hvis Grund de har fyldt det 4. Aar. Intet uden Graven kan unddrage dem fra Jorddrottens Herskabsret over deres Per- soner«; igennem den hidtidige Form for Udskrivning til Landmilitsen »har Ufriheden banet sig Vej og Tid efter anden knyttet Stavnsbaandet haardere, indtil det nu er kom- met til den Grad, at Bondestandens Mandkøn anses som Ting, der tilhører Godsejerne, og følger disse i Køb og Salg paa samme Maade, som forhen, da Vornedretten havde Sted«. Skulde der altsaa gøres Alvor af det Paabud, som Kongen havde givet Kommissionen, nemlig at gennemføre en Retstilstand, der kunde svare som naturlig Følge til Vornedrettens Ophævelse, da maatte altsaa Stavnsbaandet og dets første Forudsætning, den hidtidige Form for Ud- skrivning af Landsoldater, bortfalde.

I Indledningen til Forordning af 20. Juni 1788 erklærer Kong Christian VII: »at da Bondestanden indbefatter den talrigste Del af Landets Indbyggere, og Statens Styrke saa- vel i Hensigt til Forsvarsvæsenet som den almindelige Vel- stand fornemmeligen beror paa denne betydelige Nærings- stands Vindskibelighed, Mod og Fædrenelandskærlighed, saa kunde Vi ikke gøre et for os selv kjærere og for det almin- delige gavnligere Brug af vor kongelige Myndighed end at opmuntre disse borgerlige Dyder ved omhyggeligen at be- skærme og med Kraft haandhæve vore kære og tro Under- saatter af Bondestanden i deres Rettigheder, især den per- sonlige Frihed, som af vor Hr. Oldefader, højlovlig Ihukom- melse, Kong Frederik IV i Forordningen af 21. Februar 1702 ved den i nogle Provinser brugelige Vornedrets Ophævelse

er bleven dem skænket, og som ikke mindre tilkommer denne end de øvrige Stænder«.

For Ophavsmændene til Stavnsbaandsløsningen var det altsaa et meget væsentligt Synspunkt, at de gennemførte den Frihed for hele den danske Bondestand, som det allerede havde været Frederik IV's Ønske at tilvejebringe, men som det ikke var lykkedes ham at befæste. Og det er i Virkeligheden ogsaa et Synspunkt, der passer ganske godt for Historikeren: Stavnsbaandsløsningen var for sin Tid, hvad Vornedskabets Ophævelse havde været for sin; men nu var man ikke blot i Pagt med en almindelig og herskende Aandsretning og Samfundsopfattelse, men man formaaede nu at underbygge Friheden paa en Maade, der dengang havde ligget udenfor Mulighederne. Hele det gamle Godssystem var efter Vornedskabets Ophævelse blevet staaende urokket, men fik nu ved alle de Landboreformer, hvori Stavnsbaandsløsningen var Led, et saadant Slag, at der netop af den Aarsag ikke mere blev noget Grundlag for at binde Bondebefolkningen til Godserne. Deri ligger den store Hovedforskel mellem Frederik IV's Ophævelse af Vornedskabet og den vordende Frederik VI's Ophævelse af Stavnsbaandet — og derfor blev der en saa virkelig Baggrund for, at den sidstnævnte Foranstaltning i Lovens Indledning erklæredes for »uigenkaldelig«.

Forordningen af 20. Juni 1788 bestemte, at Stavnsbaandet skulde ophøre aldeles fra 1. Januar 1800, men straks for alle over 36 eller under 14 Aar, at Godsejerne ikke mere skulde være pligtige til at stille Folk til Krigstjenesten eller have Magt til at tilstaa nogen Frihed herfor, men at Pligten til Soldatertjeneste fremtidig — efter en Inddeling paa Grundlag af Folketallet, ikke Hartkornet — skulde hvile som en personlig Pligt paa alle, der ved deres Fødsel tilhørte Bondestanden. Samtidig med den store Frigørelse indførtes der paa en vis Maade et nyt Standsprincip i dansk Lovgivning, et skarpt Skel mellem den til Soldatertjenesten pligtige Samfundsklasse og alle de andre; principielt drejede det sig om en medfødt Pligt, hvorved ikke Vedkommendes egen, men hans Faders Stilling var afgørende. Af Begrænsning i Flyt-

ningsfriheden blev ikke andet tilbage, end at de i Rullen indskrevne ikke maatte forlade vedkommende Amt uden Amtmandens Tilladelse, en Bestemmelse, der havde Reventlows fulde Bifald, idet han, naturligvis med god Grund, holdt for, at Bondens nye Frihed just ikke behøvede at bestaa »i den Rettighed at omrejse hele Riget, men deri, at han ikke er nogen enkelt Mands vilkaarlige Behandling underkastet.«

Paa Forslag af Reventlow blev der i Forordningens Regler om den ny Soldaterudskrivning indført Undtagelsesbestemmelser om, at Mænd udenfor Bondestanden, der nedsatte sig paa Landet for at drive Bondehaandtering, skulde kunne befri deres Børn ved at bygge et Hus og indsætte en Familie deri, og om, at enhver tjenestepligtig skulde have Ret til i sit Sted at stille en anden dygtig Karl. Begge Bestemmelser har efter Reventlows Skøn været ønskelige af Hensyn til Landbrugets Tarv, og han har ikke følt det stridende mod Landets Interesse (skønt han dog samtidig har hævdet, at Sønnerne af en lysere Fremtids velstillede Gaardmands-klasse snarere end Sønner af Husmænd og Indsiddere kunde ventes at ville kæmpe for deres Fædreland og Fædrene »som Nordmænd og gamle Danske«). En absolut og selvfølgelig Fritagelse blev der kun for de bondefødte Akademikere, og ogsaa det stemte med et Forslag af Reventlow, der allerede i sin første Betænkning om Stavnsbaandssagen har peget paa Nødvendigheden af at fritage de Bondesønner, som med Held lagde sig efter Videnskaberne. »Dette Tilfælde«, havde han tilføjet, »vil møde tit, naar Bondestanden begynder at opløfte sig af Støvet.«

Helt igennem var Reventlows Syn paa Stavnsbaandsløsningen og dens Betydning præget af de lyseste Forventninger til den frigjorte Bondestands Fremtid. Ikke blot holdt han det naturligvis for absolut givet, at der aldrig senere kunde blive Tale om at genindføre et Stavnsbaand (»lige-saa umuligt holder jeg dette, som at vi igen skulde tabe alle Reformationens Fordele«); men han troede fuldt og fast paa al den Velsignelse, der paa Frihedens Grund vilde vokse frem for hele det danske Bondesamfund. Han har næppe nogensinde været lykkeligere end under sit Arbejde med

Stavnsbaandsløsningen. Han har midt herunder (8. Januar 1788) skrevet et Brev til sin Søster med Skildring af al den Lykke, han nød i Hjemmet og ved sin Gerning: »Syv Sønner og tre Døtre har min Hustru født mig, syv springer omkring os, tre er hensovet i Herren. De, der er i Live, blomstrer og spaar os glade Dage i Alderdommen. Dagene gaar hurtigt, men hver er fyldt med sin Velsignelse . . . . Alt tilsmiler mig, ogsaa Næringssorgerne, de eneste, jeg har kendt, har forladt mig. Mine Venner, hvem jeg elsker som min egen Sjæl, glæd jer med mig! Hadet fra mine Fjender, dem, jeg har til Fjender for Guds Skyld, thi andre kender jeg ikke, er afmægtigt og skader kun dem selv. Herren har fast besluttet at udgyde sin Velsignelse rigeligt over dette Land, og de kan ikke berøve os den . . . . .«

Ganske kort efter Stavnsbaandsløsningen, endnu i Sommeren 1788, er Reventlow rejst med Kronprinsen til Norge, hvor der herskede Glæde over, at der ved en Forordning af 6. Juni samme Aar var sket en Frigivelse af Kornhandelen, saaledes at den Tvang, der hidtil havde paahvilet Beboerne af det søndenfjeldske Norge til at tage hele deres Indførsel af Korn fra Danmark, var bortfaldet. Denne Forordning om friere Handel var altsaa udstedt kun 14 Dage før Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse, og ogsaa i den har Reventlow, som Medlem af den paagældende Kommission, haft en sandsynligvis endog meget væsentlig Andel. Sammen med Kronprinsen kunde nu Reventlow være Vidne til Nordmændenes Taknemmelighed. Som Stavnsbaandsløsningen hilstes med Begejstring og Glæde i de fleste Kreise af det danske Folk, var der i Norge Fryd over Kornhandelens Frigivelse, en Følelse af, at ogsaa Folket heroppe var blevet befriet for en Lænke. Det var lykkelige Dage for den dansk-norske Stat og dens ledende Mænd.

**10. Reventlow bliver 1789 »Præsident«, men først 1797
»Statsminister«. — Hans Stilling til en Række Spørgs-
maal om Fæsteforholdet, Sammenlægninger og
Udstykninger.**

Indtil 1789 var Reventlow af titulær Embedsstilling blot Rentekammerets »første Deputerede« og havde, skønt Chef, endnu ikke den Titel som »Præsident«, der i den Egenskab skulde være naturlig, men først 28. November nævnte Aar er blevet ham tildelt. Først saa sent som 5. Juli 1797 skulde han blive optaget i Statsraadet og derved opnaa Titlen »Statsminister«, der tilkom alle Medlemmerne af dette Raad. Imidlertid var det afgørende for hans Indflydelse, at han siden 1784 beklædte den ledende Plads i et saa vigtigt Kollegium som Rentekammeret, hvorved han frem for alt var praktisk talt »Landbrugsminister«, og at han dernæst stod i et saa nært Forhold til Statsraadets ledende Kraft, A. P. Bernstorff, der om ikke af Navn saa dog af Gavn var Landets Første-minister. Han har selv syntes, at han havde mere end nok at gøre i den Stilling, han havde, og ikke higet særlig efter ogsaa at skulle overtage en Post i Statsraadet. Alligevel virker det umiddelbart lidt forbavsende, at hans Ven Bernstorff aldrig fik ham anbragt ved sin Side i dette højeste Raad, hvor Reventlow netop kom til at tage Sæde lige efter Bernstorffs Død — men heller ikke før.

Af Statsministrene fra 1784 er Thott død 1785, de to Stavnsbaandstilhængere udtraadte som ovenfor nævnt 1788, og 1789 døde Stampe. Der var intet fast normeret Tal for Medlemmer af Statsraadet, men Dødsfald eller Udtrædelse gav dog en naturlig Anledning til Nyudnævnelser. Det har ikke kunnet fornærme Reventlow, at Finansstyrelsens Leder, E. Schimmelmann, 1788 er blevet udnævnt til Statsminister. Derimod har han følt sig ilde berørt, da der i November 1789 blev udnævnt to nye, ikke meget fremragende Statsministre, Gregers Haxthausen og J. E. Skeel. Han skriver da i et Brev til sin Svoger, at det ganske vist er hans brændende Ønske ikke at blive optaget i Statsraadet, men den Maade, hvorpaa

de ny Ministre er blevet udnævnt, har ikke været ham behagelig, og han har følt Grund til at være misfornøjet med Bernstorff; der har været nogle Dage, da »Christianssæde og Pederstrup meldte sig for hans Øjne« (d. v. s. han har tænkt paa at trække sig tilbage fra Statstjenesten), men nu føler han sig afvæbnet overfor Kronprinsregenten og Bernstorff, da de dog begge viser ham saa megen Tillid og Venlighed. Han har aabenbart ventet, at han dog skulde have haft en Opfordring til at blive Statsminister; han har frygtet, at den iøjnefaldende Forbigaaelse skulde svække hans Stilling og navnlig overfor hans Modstandere, men kunde dog efter Omstændighederne slaa sig til Taals, da han fik Meddelelse om sin Udnævnelse til »Præsident«. Hans paarørende var mere forbitrede over det skete end han selv, Søsteren og Svogeren rasede, og hans Hustru græd over, at Bernstorff kunde bære sig saadan ad; dog hun har i et Brev fremhævet, hvilken Trøst der laa i Præsidenttitlen. Dette gav dog hendes Mand »en vis Vægt i Publikums Øjne« og viste, at han alligevel ikke var forkastet, »hvilket, om det havde været Tilfældet, vilde have givet alle hans Fjender, Proprietærerne, vundet Spil«. »Min Mand«, tilføjer hun, »tror, at han nu uhindret kan vedblive med sit Arbejde for sine Medborgeres Vel, og dette er ham nok«.

Der kan sikkert nok ikke være Tvivl om, at for Reventlow betød hans Gerning mere end hans Avancement. Naturligvis har ogsaa Reventlow haft en Ærgerrighed, der kunde saares, men mere udpræget end for de fleste Statsmænd har det væsentligste for ham dog været at kunne have en Opgave, være paa en Post, hvor det blev ham muligt under gunstige Vilkaar at gennemføre de Planer og Tanker om Samfundsforholdenes Forbedring, der laa ham paa Sinde. I Virkeligheden var det meget lykkelige Vilkaar, han havde for sin offentlige Gerning. Baade i Rentekammeret og i de Kommissioner, hvor han var med, var der den bedste Jordbund for hans Ideer, og i Statens Top havde han den solide, i de afgørende saglige Spørgsmaal aldrig svigtende Støtte hos Regenten og den ledende Minister. »Hans Fjender, Proprietærerne«, (som hans Hustru altsaa udtrykte sig) havde kun svag Mulighed

for at volde ham Ubehageligheder; men det giver en virksomhedsfuld Baggrund for Vurderingen af Reventlows Indsats og Personlighed, naar det var hans egne Standsfæller, Gods-ejerne, der for en stor Del skulde opfattes som hans Fjender, som de ivrigste Modstandere af hans største Bedrift inden for Statstjenesten. Reventlow var besjælet af langt klarere Forstaaelse og stærkere Idealisme, end der fandtes hos de fleste af hans Stand; derfor var det, han ved sin Deltagelse i Lovgivningen kom til at gaa imod sine egne.

Med Colbjørnsen vedblev han at være i nær Forstaaelse. Det er muligt, vel endog sandsynligt, at han har været medvirkende til den smukke Anerkendelse, Colbjørnsen skulde faa for sit Arbejde i Landbokommissionen, nemlig i August 1788 at blive udnævnt til Generalprokurør i Danske Kancelli (efter O. L. Bang, der ogsaa var Medlem af Landbokommissionen). Det var den meget betydningsfulde Stilling som Regeringens juridiske Lovforfatter og Konsulent, Colbjørnsen saaledes fik, og det blev af stor Vigtighed ogsaa for den videre Udvikling af Landbosagen, at han fra nu af var anbragt paa denne Post. Efter at have gjort sig færdig med Stavnsbaandssagen havde Landbokommissionen afbrudt sin Virksomhed, som den først atter genoptog i Februar 1790. I Mellemtiden er der imidlertid blevet arbejdet med Landboforholdene i baade Kancelli og Rentekammer, og i det første er det sket under Ledelse af Colbjørnsen, hvis skarpe Pen nu formede to nye Forordninger vedrørende Fæstevæsenet.

Ved Forordningen af 16. Januar 1789 blev det fastslaet, at en Regel i Danske Lov om, at en Ejer, der selv vilde bebo en Fæstegaard, kunde opsigte Fæsteren til Fraflytning, kun maatte forstaaes som gældende for den, der selv havde overladt Gaarden til vedkommende Fæster, ikke ogsaa om enhver tilkommende ny Ejer; derved blev der sat en Stopper for, at en Fæster kunde sættes fra Hus og Hjem paa Grund af hans Gaards Salg til fremmede, og derved ogsaa for det Misbrug (der var blevet konstateret), at en Godsejer paa den Maade fik aftvunget en Fæster større Betaling for at blive Selvejer, end han ellers vilde have givet. Ved en anden, meget vigtig Forordning af 19. Marts 1790 udtrykkes Kongens Mis-

hag over, at nogle Godsejere udsteder Fæstebreve paa visse Aar eller paa Opsigelse, skønt Loven udtrykkelig kræver, at enhver Bortfæstning skal ske paa Fæsterens og hans Enkes Livstid, og det befales, at man i denne Henseende holder sig Loven efterrettelig, og at alle hidtil udstedte Fæstebreve, der lyder paa noget andet, dog skal regnes for at have den lovbundne Varighed; enhver Jorddrot, der herefter handler mod Loven paa det omhandlede Punkt, skal tiltales og straffes som Kongens Befalings modvillige Overtræder. Denne Lov skrinlagde enhver Forhaabning, der kunde være i Godsejerkreise om, at en »Forpagtningsfrihed« skulde blive indrømmet af Regeringen som et Led i den nye Retstilstand.

Den første af de nævnte Forordninger med det mere specielle Forbud har Reventlow været betænkelig ved; Spørgsmaalet om dens Betimelighed er fra Kancelliets Side blevet forelagt for Rentekammeret, som fraraadede at gøre noget ved Sagen, for at der ikke skulde blive større Vanskeligheder for Bondestanden ved Erhvervelse af Selvejendom. Derimod har Reventlow været Tilhænger af Forordningen om Livsfæstet og forsvaret den, da hans Broder J. L. Reventlow voldsomt angreb den i et privat Brev til ham.

I Broderens Øjne var den ny Lov om Livsfæstet et Udslag af Godsejerhad, et Vidnesbyrd om, at de, der sad i Regeringens Kontorer, blot tænkte paa at give despotiske Forskrifter i alle Enkeltheder om, hvordan det praktiske Landbrugs Mænd skulde forholde sig ved Administrationen af deres Ejendomme. »Man vil frakende Godsejerne Ejendomsretten« — saaledes opfatter han det, men bliver kraftigt modsagt af Chr. D. Reventlow, der i et Svar lod ham følgende vide: »Saa længe Danmark og Norge har bestaaet, har det været en Ret for Bondestanden, at Fæsteforholdet skulde gælde for Mands og Kones Livstid. Hvorledes kan du da, gode, retfærdige, billige Broder, klage over Indgreb i Ejendomsretten i det Øjeblik, da der kun er Tale om Opretholdelse af gamle Rettigheder og Forpligtelser, der ikke er forældede, men staar i fuld Kraft over hele Landet, og som nogle egennyttige, haarde Folk først nylig har begyndt at slaa en Streg over. Derimod siger jeg ikke, at denne Fæste-

indretning er nyttig . . . jeg siger bare, at Regeringen maa forandre den og ikke Godsejerne paa egen Haand. Ejendom er bedre end lang Forpagtning, lang Forpagtning er bedre end Fæste, Fæste bedre end kort Forpagtning paa Tid, og »¼ Aars Opsigelse« (det sidste Udtryk paa Dansk i det ellers tysk affattede Brev) Landets Fordærv, det er min Trosbekendelse. Lang Forpagtning kalder jeg mindst 50 Aar«.

Det fremgaar af dette Brev, at der var betydelig Modsætning i landbopolitiske Anskuelse mellem de to Brødre Reventlow, hvor meget de saa end har lignet hinanden i Reformiver og varm Interesse for Bondestanden. Direkte tales der i Brevet om, at Brødrene længe ikke har talt sammen om Landbosagen, fordi de ser den ud fra forskellige Synspunkter. Ludvig Reventlow følte sig øjensynlig trods alt som den private Godsejer, der mente, man let kunde faa for megen Lovgivning, og i Virkeligheden har han hældet til deres Standpunkt, der holdt paa, at det efter Stavnsbaandsløsningen ikke kunde være paakrævet eller blot retfærdigt at give nye Love til særlig Beskyttelse af Bønderne over for Herremændene. Saa mærkeligt det end kan lyde: Reventlow til Brahetrolleborg har ikke staaet saa uendeligt fjernt fra de 103 jyske Godsejere, der 1790 i de bitreste Ord klagede til Kronprinsregenten over Landboreformerne. I denne Klage var der ogsaa Tale om Stavnsbaandsløsningen, men Protesten var dog paa det Punkt formet paa en mat Maade, og det maa i høj Grad betvivles, at Stavnsbaandets Ophævelse alene vilde have været i Stand til at samle saa mange Godsejere til Protest. Det, der havde forbitret dem, var de nye Indgreb i deres Raadighed over Bøndergodset og da ganske særligt Fæsteforordningen af 1790 — den samme, der fik Ludvig Reventlow til at beklage sig saa heftigt overfor den Broder, som han mente var for meget Embedsmand og Statsrepræsentant til, at han vilde stille sig rigtig forstaaende overfor de naturlige Ønsker fra Godsejernes Side. I den offentlige Polemik mod »de jyske Proprietærer«, der kom til at udspinde sig, blev det Colbjørnsen, der førte Regeringens Sag med en Voldsomhed og Lidenskab, der vidnede om de Følelser, der kom op i ham, naar Mænd af Godsejer-

standen vilde vove at angribe den ny Lovgivning paa disse Omraader. Reventlow holdt sig tilbage. Han har i Hovedsagen delt Colbjørnsens Synspunkter, men var dog utvivlsomt langt mere tilbøjelig end den bidske Jurist til at ville vinde Godsejerne lidt med det gode og i passende Udstrækning søge at formilde dem ved visse Indrømmelser.

Under Drøftelserne i Landbokommissionen af Stavnsbaandssagen og i Forbindelse dermed af det Spørgsmaal, om Godsejerne burde have visse Kompensationer for deres Ret over Bønderne, tog han udtrykkeligt Afstand fra Tanken om at indføre frie Forpagtningsforhold som de engelske Forhold, som han mente ogsaa ovre i selve England kunde virke for trykkende. Derimod kunde han tænke sig, at Forpagtninger paa længere end een Mands Livstid vilde være uskadelige for Bondestanden, og ligeledes vilde han gaa med til at lempe Godsejerne Pligt til at besætte de øde Gaarde og tilstaa dem lovlig Ret til at forhøje Landgilden ved Fæsterskifte. Han var senere inden for Kommissionen — hvor Colbjørnsen i Maj 1790 afløstes som Sekretær af Assessor P. Chr. Zeuthen — med Held virksom for at gennemføre nye Lovbestemmelser i de nævnte Retninger.

Forordningen af 25. Marts 1791 tillod, at Godsejerne rent undtagelsesvis kunde nedlægge en Bondegaard, nemlig naar han ikke i Løbet af 3 Aar var i Stand til at finde en duelig Mand, der vilde overtage den som Fæster paa Vilkaar, som var godkendt af Statsmyndighederne; dog krævedes det, at der paa den nedlagte Gaards Grund blev opbygget to nye Huse, og at ingen anden Bondegaaards Tillæg derved blev forøget mere end til 160 Tønder Land brugbar eller 12 Td. Hartkorn («hvilken Kvantitet af Jord eller Hartkorn i intet Tilfælde maa overstiges»). Med denne Undtagelsesregel var der i og for sig ikke slaaet af paa Princippet i Forordningen af 6. Juni 1769 (se Side 66), der endelig havde fastslaaet Forbudet mod at nedlægge Bøndergaarde og ogsaa havde forbudt at henlægge Jordstykker fra Bøndergaarde under Hovedgaarden.

Et vist, men dog meget begrænset Afslag i denne Henseende skete derimod ved Forordningen af 15. Juni 1792, hvor-

efter det skulde være Godsejere tilladt at lægge Bondejord i et vist Omfang ind under Parceller af Hovedgaarde (d. v. s. nye Avlsgaarde, der oprettedes paa Hovedgaardsjord), saafremt de vilde drive disse Parceller uden Hoveri; meget senere, i 1813, medens Reventlow endnu var Chef for Rentekammeret, er der under Betingelse af Hoveriets fuldstændige Afskaffelse aabnet Adgang til en vis Forøgelse af selve Hovedgaardens samlede Areal. I øvrig blev det ved den nævnte Forordning af 1792 som Opmuntring tilladt den Godsejer, der sørgede for Udskiftning mellem de enkelte Bønder paa sit Omraade at fordele Renterne af Omkostningerne derved mellem Bønderne selv (en sikkert meget virksom Regel til Fremme af Jordfællesskabets Afskaffelse); ligeledes blev det for udskiftede Gaardes Vedkommende tilladt at træffe Overenskomst med Fæsterne om forøgede Afgifter, hvilket altsaa vilde sige, at de ved Fæsterskifte kunde betinge sig forhøjede Afgifter (medens Forholdet hidtil var blevet opfattet saaledes, at Landgilden altid laa fast og end ikke kunde forhøjes ved Fæsterskifte); endelig skulde det være tilladeligt at bortforpagte udskiftede Bøndergaarde, naar de blev fæstledige, paa to eller flere Personers Livstid eller ogsaa paa et bestemt Aaremaal, dog ikke kortere end 50 Aar (altsaa den af Reventlow hævdede »lange Forpagtning«, der var tænkt som en Lempelse af Livsfæstet, men næppe fik større Betydning). Det er tydeligt, at Reventlow ved sin Iver for den her nævnte Lovbestemmelse har lagt en vis Vilje for Dagen til at imødekomme Godsejerne og samtidig i nogen Maade de liberale Tendenser, der bundede saa dybt i ham; Landgildens Frigivelse var sikkert den største Indrømmelse til Godsejerne, det kraftigste Skridt i »liberalistisk« Retning.

Som Rentekammerets Chef havde Reventlow en særlig Indflydelse paa Udviklingen af alle Forhold vedrørende Sammenlægning af Jord. Betegnende er her — bortset fra alle almindelige Undtagelsesregler — den fremtrædende Plads, de særlige Dispensationer fik, naar det drejede sig om Bøndergaardens indbyrdes Sammenlægning (ikke Bondejords Inddragelse under Hovedgaardsjord). Det virkelige Tyngdepunkt kom her til at ligge ikke i Lovgivning, men i Admini-

stration. Medens Kancelliet har haandhævet Reglerne om Livsfæstet, er der af Rentekammeret med Hensyn til Sammenlægninger blevet grundlagt et Bevillingssystem, hvorved det i det enkelte Tilfælde skulde blive muligt at tilsidesætte den strenge Regel for det frie Skøn, uden at man dog saa bort fra, at det store Maal var Bondegaardens Bevarelse paa Bondehaand. Derfor maatte Antallet af Bøndergaarde ikke paa nogen væsentlig Maade formindskes, og der maatte fremdeles ses til, at ingen Bondegaard mistede saa megen Jord, at den ikke mere blev tjenlig til Ernæring for en Bondefamilie.

Det sidste Hensyn har medført forskellige nye Lovregler, der tilsidst samledes i den af Rentekammeret under Reventlows Ledelse udarbejdede Forordning af 25. Juni 1810, der forbød enhver Jordejer at afhænde fra sin Gaard (eller fra nogen til Hartkorn ansat Jordlod) noget Stykke Jord uden foregaaende Tilladelse, eller forinden det paa lovlig Maade var ansat til Hartkorn; Forudsætningen for en Tilladelse var, at der af en Bondegaard med mere end 2 Td. Htk. bevaredes en Hovedparcel paa mindst 2 Td. Htk.; af en beboet Jordlod mindre end 2, men dog over 1 Td. Htk. en Hovedparcel paa i det mindste 1 Td. Htk. Men vel at mærke: hvis en hel Gaard udstykkedes i Husmandslodder, bortfaldt den Lovgrænse, der saaledes var givet for Størrelsen af henholdsvis en Bondegaard og et »Bolssted«, et talende Vidnesbyrd om den Interesse, der i Reformtiden fandtes for, at der skulde blive Plads for saa mange Husmænd som muligt.

Der har nok her oprindeligt kunnet ytre sig en vis Tvivl om, hvorvidt der i Fremtiden vilde blive Brug for Husmænd i samme Udstrækning som før (se ovenfor S. 99.). Men stadig mere bevidst er man kommet ind paa at se Husmændene som de uundværlige Landarbejdere, som der fremtidig vilde blive Brug for mere end nogensinde i Herremænds og Gaardmænds Tjeneste, men som det tillige for deres egen og Samfundets Skyld vilde være nyttigt at tilstaa hver sin lille Lod paa 3—4 Tønder Land. Derfor skulde der, naar en Bondegaard undtagelsesvis blev nedlagt, altid udlægges et Par Husmandslodder (»Pligthuse«), og det skulde altid være tilladeligt

at udstykke en Gaard til Husmandslodder. Saa vidtgaende var disse Regler til Gunst for Udstykning, at det ikke mange Aar efter (men efter Reventlows Udtrædelse af Rentekammeret), ved en Forordning af 3. December 1819, blev fundet nødvendigt at foretage en væsentlig Begrænsning, da man nu fandt, at Husmændene var ved at blive for mange.

Ikke mindst er det blevet set som en Opgave for Husmændene at træde ind med deres Arbejdskraft til Erstatning for det Hoveri, der tidligere var blevet ydet af Gaardmændene.

---

11. Reventlows Stilling til Hoverisagen, Selvejendoms Udbredelse m. fl. Spørgsmaal. Landboreformernes Afslutning.

Som ovenfor (S. 66) er der allerede 1769, paa Henrik Stampes Initiativ, blevet udstedt en Forordning om Hoveriets Bestemmelse; under Struensees Regering er 1771 fulgt en ny Lov med det samme Maal. 1773 er imidlertid, som et Udslag af den Guldbergske Reaktion, Hoveriet atter gjort »ubestemt«, d. v. s., det blev atter væsentligt overladt til Godsejernes Forgodtbefindende, hvor meget Arbejde af den Art de vilde forlange af deres Fæstebønder, blot med den meget vage Rettesnor, der laa i »enhver Egns Skik og Brug« (rent bortset fra den saaledes givne Lovregel i øvrig nok ikke en Begrænsning uden Betydning, da det næppe altid var saa let at faa selv stavnsbundne Bønder til at gøre Hovarbejde, som de ikke var vant til).

I Hoveriets Bestemmelse laa en meget betydningsfuld Opgave for den store Landbokommission, og 11. Februar 1788 har Chr. D. Reventlow til Kommissionen afgivet en stor Betænkning om denne Sag. Iøjnefaldende ved hans Standpunkt er det her, at han i Virkeligheden ikke vaklede saa lidt i sin Tro paa Nødvendigheden af videregaaende Statsindgriben. Hans i Bunden liberalistiske Samfundsopfattelse har ført ham ind i den Betragtning, at efter Stavnsbaandets Ophævelse, hvorved Bønderne kom til at staa som frie Kon-

trahenter ved Fæsteforholdets Indgaaelse, var det i hvert Fald ikke saa nødvendigt at foretage nogen særlig indgribende Ordning, der var af mere end blot midlertidig Karakter.

Principielt holdt dog Reventlow paa, at Hoveriet altid burde være »bestemt« i den Forstand, at det skulde være fastsat gennem en Kontrakt, saaledes at Godsejerne ikke vilkaarligt kunde forøge det; det skulde, med andre Ord, ikke være en Godsejer og en Fæster tilladt at aftale, at der skulde bestaa et saadant ubestemt Forhold imellem dem. Reventlow fandt altsaa, at Statsmagten under alle Omstændigheder burde værne Bønderne som den svagere Part ogsaa i dette Forhold, og han fremhævede Hoveriets Skadelighed, set fra et samfundsmæssigt, fra »Staten«s Synspunkt. »Saa meget« — siger han — »som Hovedgaardenes højere Udbringende (Afkastning) ved Avlingens Udvidelse endogsaa synes at falde i Øjnene at skulle forøge Statens Produktion, i Betragtning af den store Mængde af Korn, som fra saadanne Hovedgaarde udføres . . . . . saa er dog dette Korn frembragt med saa stor Bekostning for Bonden, at Staten maa anses for paa den anden Side ved Besiddernes mindre Produktion og ved des flere Arbejdshestes Underholdning at have tabt langt mere, end ved Hovedgaardene er vundet«.

Ud fra dette Synspunkt mente han, at Staten som foreløbig Foranstaltning burde gennemføre en Ordning, hvorved der blev foreskrevet Bonden et bestemt Antal Arbejdsdage (Spand- eller Gangdage), der ikke maatte overstige, hvad han faktisk havde Kræfter til at bære. Men naar saa først Hoveriet paa denne Maade var bestemt, skulde det senere, fra Aar 1800, da Stavnsbaandet helt vilde være bortfaldet, tillades Godsejerne ved nye Fæstekontrakter (men altsaa kun gennem rent positive og detaillerede Bestemmelser i disse) at sikre sig en Forøgelse af Hoveriet. »Jeg ytrer denne Mening«, siger Reventlow, »at Hoveriet herefter kunde udvides, endskønt adskillige af mine Venner . . . . . ikke med mig i samme er enige. De anser Tilladelse til at forøge Hoveriet for ikke alene at være skadelig, men ogsaa

farlig for Bondestanden. Jeg har sagt, at jeg lige saa lidt som de ynder Hoveriet. Jeg er overbevist om, at inden faa Aar Danmarks Jordegodsejere vil følge det holstenske Eksempel. Jeg er overbevist om, at faa eller ingen Jordegodsejere vil finde Regning ved at forøge Bøndernes Hoveri, jeg er lige saa overbevist om, at næsten ingen, naar Fødestavnsbaandet er løsnet, vil vove at forøge Hoveriet, og om han vovede det, han da næppe vilde faa Fæstere til Gaardene«. Reventlow tror altsaa, at man i det lange Løb kan stole paa Friheden som den tilstrækkelige Regulator i dette Forhold, og kun ved den umiddelbart forestaaende Nyordning vil han anse en vis Regulering for nødvendig. Med dette Synspunkt er han imidlertid ikke trængt igennem ved de Bestemmelser, der paa dette Omraade skulde blive foreslaet af Landbokommissionen og derefter tiltraadt af Regeringen.

Imidlertid var det Reventlow, der kom til at udarbejde den første vigtige Lov, der m. H. t. Hoveriet blev Resultatet af Kommissionens Virksomhed, nemlig Forordningen af 25. Marts 1791 »om god Orden ved Hoveriet«. Den paalægger Bonden og hans Tjenestefolk at gøre deres Arbejde forsvareligt, til Gengæld skal de vises til Rette af Husbonden uden Haardhed, og skønt det er Husbonden eller den, der paa hans Vegne fører Opsyn, tilladt paa Hovbønderne at anvende den almindelige, overfor Tjenestefolk lovhjemlede Hustugt, saa undtages herfra udtrykkelig Gaardfæstere og hans Hustru, fordi saadant strider mod den Agtelse, der tilkommer dem selv som Husfædre og Husmødre.

Det fremgaar af den sidstnævnte Bestemmelse, at altsaa i tidligere Tid Gaardmandsfolk har kunnet risikere at blive tugt korporligt, hvis de selv forrettede deres Hoveriarbejde; Risikoen har dog ikke foreligget alle Steder, men kun, hvor Forholdene var særlig daarlige og den hele Behandling mindst hensynsfuld. I sin store Betænkning om Hoverisagen siger Reventlow, at den ikke usædvanlige Maade at bringe efterladende Bønder til at gøre deres Skyldighed har været med Hug, der er blevet uddelt ikke blot til Tjenestefolkene, men til Bønderne selv under og efter Arbejdet, »ja endog hjemme i Bondens Gaard selv«. Han

tilføjer dog: »Jeg ved meget vel, at der er Egne, hvor man ikke er vant til at byde Bønder Hug, og hvor den, som vilde byde saadant, vilde vove meget ved at gøre det. Jeg ved ogsaa, at de allerfleste Jordegodsejere ikke tillader, at deres Bønder mishandles med Hug, men derfor er dog en Lov, som forbyder en saadan Mishandling, ikke mindre nødvendig«.

Det Spørgsmaal, om Hoveriet skulde være bestemt eller ej, berørtes ikke ved den nævnte Forordning. Der blev med Hensyn hertil af et Mindretal i Kommissionen hævdet den Opfattelse, at det nu, da Bønderne skulde staa som frie Kontrahenter ved Indgaaelse af Fæsteforhold, vilde være aldeles umuligt at foreskrive noget gennem Lovgivning om Hoveriets Størrelse. Det var et andet Syn, der gjorde sig gældende hos Kommissionens store Flertal, men dog med forskellige Nuancer i Opfattelsen af, hvor nødvendig en Bestemmelse var, og hvor vidtgaaende den burde være. Den Tanke, der blev sejrende, var, at der ikke blot i en Overgangsperiode, men for bestandig tiltrængtes faste Regler for Hoveriet. Det var altsaa at gaa videre, end Reventlow oprindelig havde tænkt sig, og som hans Standpunkt endnu fremtræder gennem et Udkast, han 1795 har leveret til en fuldstændig Hoveriforordning; det er dog meget muligt, at han senere har set anderledes paa Sagen, end da han forfattede sin Betænkning i 1788, har troet mindre paa Frihedens Magt til at ordne alle Forhold paa dette Omraade tilfredsstillende.

Man gik gradvis og forsigtigt frem, og det er først ved en Forordning (af 1791), der rummede en Henstilling derom, lykkedes at faa Flertallet af Landets Godsejere til at gennemføre Hoveriets Bestemmelse ved frivillige Overenskomster med deres Bønder. 1795 foreslog Rentekammeret, altsaa praktisk talt Reventlow, at der udnævntes »Kommissarier« til at træffe Afgørelsen, hvor de to Parter ikke kunde blive enige. Herom udstedtes der saa (5. Juni 1795) en kgl. »Plakat«, og samtidig offentliggjordes en af Reventlow affattet, af Landbokommissionen godkendt Instruks for disse Kommissarier. Det skulde herefter være deres første

Opgave at opfordre Parterne til Fordragelighed og gensidig Forstaaelse, helst til at faa Hoveriet helt eller dog delvis afløst med Penge, i hvert Fald til Overenskomster om dets Størrelse; først naar Formaningen i denne Retning viste sig frugtesløs, og hvor der heller ikke uden videre Undersøgelse kunde tilstaas Opretholdelse af det indtil Udgangen af 1789 forlangte og forrettede Hoveri, skulde Kommissarierne skride til en Kendelse om Hoveriets Størrelse ud fra det Hovedhensyn, at der ikke blev paalagt Fæsteren mere Arbejde, end der kunde forenes med Pasningen af hans egen Bedrift. Imidlertid var det altsaa fra 1795 gældende Ret i Danmark, at alt Hoveri skulde være bestemt, og at Bestemmelsen, hvis den ikke blev tilvejebragt frivilligt af Parterne selv, skulde foretages af en offentlig Myndighed.

I de nærmeste Aar herefter udførte Hoverikommissarierne rundt om i Landet deres ofte sikkert vanskelige Opgave. I nogle Tilfælde er det lykkedes at faa Hoveriet helt afskaffet, i mange flere at faa Parterne til at træffe en Overenskomst om dets Størrelse, men i ikke faa Tilfælde, særlig paa Øerne, blev det nødvendigt at træffe Afgørelse ved Kendelser; omend lidt tøvende saa dog meget virksomhedsfuldt er Statens regulerende Myndighed blevet sat ind paa dette for Bondestanden saa betydningsfulde Omraade.

Landbokommissionen afventede en Fuldførelse af Hoverikommissionernes Arbejde, inden den traf sine endelige Beslutninger og stillede sine sidste Forslag om Sagen. 23. Marts 1797 besluttede Landbokommissionen, at det Hoveri, der nu var blevet bestemt, ikke senere maatte forøges ved nogen Kontrakt med en ny Fæster, førend Sagen var forelagt Rentekammeret, der skulde undersøge, om Forøgelsen vilde gøre det muligt for Fæsteren at passe en Fæstegaard tilbørligt, og i Henhold til denne Undersøgelseres Resultat enten godkende Kontrakten eller foreskrive en Lempelse. Først to Aar efter — i Oktober 1799 — er denne Beslutning blevet tilstillet Rentekammeret som Landbokommissionens Forslag til en Lov, og endelig 6. December 1799 er, i det væsent-

lige overensstemmende hermed, den store Hoveriforordning blevet udstedt; den gav »almindelige Regler for Hoveriet i Danmark« og ophævede som overflødige alle tidligere givne Regler.

Forordningen paabyder først og fremmest, at alt Hoveri, som af Gaardfæsterne i Danmark forrettes for deres Husbønder, skal være og forblive bestemt; de nu gennemførte Bestemmelser eller afsagte Kendelser skal respekteres; med de nuværende Fæstere maa Godsejeren overhovedet ikke slutte nogen ny Aftale, og af de fremtidige maa han kun betinge sig et forøget Hoveri, hvis Rentekammeret efter en Undersøgelse tillader det. Ved den Maade, hvorpaa Herremanden afkrævede Bonden det skyldige Hoveri, skulde han undgaa alt, som kunde forvolde uforvunden Skade og Tids-spilde. Det blev ikke forbudt Jorddrotterne at foretage nyttige Forbedringer i Hovedgaardsjordernes hidtidige Dyrkning eller at tage hidtil udyrkede Jorder under Ploven; men de skulde selv besørge det nye Arbejde, som derved kunde blive nødvendigt, og i Tvivlstilfælde være underkastet Rentekammerets Afgørelse; hvis Forandringen medførte nogen Udvidelse af Hovedgaardens Avling, maatte den end ikke foretages uden Anmeldelse til Rentekammeret. I Forordningen blev det ogsaa bestemt, at der ikke kunde paalægges Bønderne til Hovarbejdet at medbringe andre Redskaber end dem, de sædvanlig brugte, og at Bønderne heller ikke var pligtige til at harve Hovmarken anderledes eller oftere, end det var Skik med deres egne Jorder. Reventlow havde i denne Henseende ment, at der kunde gives Herremændene noget friere Spillerum, og at en større Anstrengelse ved Brug af nye, ukendte Redskaber meget vel kunde være til Gavn for Bønderne som en Opøvelse i Fremskridt.

Hoveriforordningen af 1799 kan i det hele ikke tages som et Udtryk for, hvad Reventlow personlig opfattede som den nødvendige eller meget ønskelige Ordning paa dette Omraade. Den synes mere præget af Colbjørnsens Aand end af Reventlow (skønt det ikke lader sig fastslaa, hvor megen Andel Colbjørnsen har haft i den). Ikke blot fordi Reventlow saa stærkt troede paa Friheden, men ogsaa som

praktisk Landmand kan han have haft sine Betænkeligheder og ikke gerne set noget gennemført, der kunde hæmme Fremskridt og Forbedringer. Men netop fordi Reventlow i denne store Sag stod paa den Maade, vidner dens Forløb om, hvorledes han var i Stand til at bøje sine Ideer over mod andres og vise Fordragelighed i Stedet for Stejlhed. Hoveri-forordningen er dog blevet gennemført med hans Tilslutning og vilde uden den næppe være blevet til Lov.

Det var et stort Fremskridt, der ved Hoveriforordningen blev indført for de Fæstebønder, der i den følgende Tid vedblev at være hoverigørende, og det var ret langt ned i det 19. Aarhundrede ikke faa. Endnu da den første systematiske Statistik over Landbrugets Ejendomsforhold blev optaget ca. 1835, paahvilede Hoveriet ca. en Femtedel af Landets Hartkorn eller lidt over Halvdelen af det, der endnu var tilbage som Fæstegods, og af alt hoverigørende Hartkorn regnedes den største Del, ca. to Tredjedel, for »fuldt«, kun ca. en Tredjedel for »delvis« hoverigørende. »Fuldt« Hoveri i Tiden efter 1800 var det f. Eks., at der af en almindelig sjællandsk Bondegaard skulde ydes ca. 25 »Spandage« (Dagsarbejder med Heste og Vogne) og ca. 100 Gangdage (hvor blot en Mand med almindelige Arbejdsredskaber skulde møde paa Herregaarden).

I een Henseende blev Hoveriforordningen af 1799 mindre vidtgaende, end Reventlow havde ønsket, nemlig ved slet ikke at omfatte Husmændenes Hoveri. »Ikke alene Gaardmændenes Hoveri, men ogsaa Husmændenes bør nøje bestemmes«, har Reventlow udtalt i sin store Betænkning af 1788, og han tilføjer, at da Husmændene udgør den talrigste Del af Bondestanden, bør de ogsaa nyde godt af Kongens milde Omsorg for denne Stand. Hans Udkast fra 1795 rummer da ogsaa en Paragraf »angaaende Husmændenes Hoveri«, men den er ikke kommet med i den færdige Forordning. Tværtimod har Landbokommissionen udtrykkeligt vedtaget, at den hele Sag vedrørende Husmændenes Hoveri skulde behandles for sig og ikke under Spørgsmaalet om Gaardmændenes Hoveri.

Det var, som ovenfor fremhævet, Hovedsynspunktet over-

for Husmændene, at de skulde være Landarbejdere, ikke selvstændige Jordbrugere; i dem saa man i Virkeligheden Fremtidens store Reserve af Arbejdskraft for Landbruget. Man fandt derfor heller ingen Anledning til at regulere det »Pligtarbejde«, Ejeren af et Hus kunde betinge sig af den, han overlod det til Bopæl og Brug, paa lignende Maade som Fæstebøndernes Hoveri. Derimod udstedtes efter Forslag fra Rentekammeret 30. Januar 1807 en Forordning angaaende »hvorledes god Orden skal haandhæves ved det Ugedags- eller andet Pligtarbejde, som Husmænd eller Husbeboere i Danmark efter deres Fæstebreve eller Lejekontrakter er skyldige at forrette for Jorddrotterne«. Forordningen svarede i det hele til den 1791 udstedte om Gaardmandshoveriet; men det forudsattes udtrykkeligt, at der ikke er anden Regulering af Husmandshoveriet end det, Parterne selv er blevet enige om, og »bestemt« var dette »Pligtarbejde« altsaa kun i den Forstand, at Ejeren ikke kunde forlange andet, end hvad han kontraktligt havde betinget sig. En ejendommelig Forskel fra Forordningen af 1791 var det ogsaa, at der ikke blev noget udtrykkeligt Forbud mod at anvende Legemsstraf overfor hoverigørende Husmænd og deres Koner; i Rentekammerets Udkast havde der været en Paragraf, der direkte tillod denne Form for Straf, men paa Kronprinsens Forlangende havde det været nødvendigt at stryge den; Kronprinsen fandt det urimeligt at knytte en saadan almindelig Beføjelse til et Forhold, der hvilede paa frie Kontrakter, og frabad sig med særligt Eftertryk, at den Husmand, der vendte hjem fra Kongens Tjeneste skulde underkastes Jorddrottens og hans Ridefogeds Svøbe. Da der imidlertid ikke blev indføjet noget udtrykkeligt Forbud i Loven, har man senere opfattet Forholdet saaledes, at der virkelig tilkom »Jorddrotten« en Revselsesret overfor den »frie« Medkontrahent, der gjorde »Pligtarbejde« for ham.

Det er ganske sikkert Reventlow, der som Rentekammerets Chef har Hovedansvaret for Indholdet af denne Husmandsforordning. Det er paa Anbefaling fra Landbo-kommissionen, Sagen er blevet taget op, og senere er Ud-

kastet til en Forordning, som nævnt, blevet udarbejdet af Rentekammeret. Det er Reventlow og Colbjørnsen, der tilsammen har haft den væsentligste Indflydelse ogsaa paa de Retsregler, der kom til at gælde for Husmændenes fremtidige Stilling. Danske Kancelli, hvor jo Colbjørnsen havde Ledelsen, fastslog ved en bestemt Lejlighed, at Huse ikke altid som Gaarde behøvede at blive bortfæstet paa Livstid, men meget vel kunde bortlejes for en vis Tid eller paa Opsigelse. I Tiden efter Landboreformerne har derfor Lejeforholdet for Huses Vedkommende kunnet brede sig paa Bekostning af det livsvarige Fæsteforhold, der ogsaa her var det nedarvede og sædvanlige. En Afvigelse fra den tilsvarende Lovgivning om Bøndergaarde og Gaardmænd blev det ogsaa, at der bortset fra de »Pligthuse«, der skulde oprettes ved Nedlæggelse af Gaarde, ikke blev nogen Tvang til at opretholde Husmandssteder saaledes som Bøndergaarde; Reventlow har som den egentlig ledende ved Lovgivningen om Udstykning og Sammenlægning ikke anset noget Paabud i den Retning for nødvendigt.

Trods utvivlsom Interesse for Husmændene og Tro paa, at de skulde blive en lykkelig Bestanddel af det omskabte danske Bondesamfund¹⁾, gik dog Reventlows Bestræbelser først og sidst ud paa at hæve og højne Gaardmandsklassen. Han har som Medlem af den i 1787 nedsatte talstærke Finanskommission (se nedenfor S. 166) været meget interesseret i at skabe nye Regler for Kvæghandelen. Resultatet blev her en Forordning af 11. Juni 1788, der ophævede den Eneret, Herremænd og Byborgere hidtil havde haft til at fede og udføre Staldøksne. Fra det Øjeblik, han 1784 overtog Rentekammerets Ledelse, saa han som ovenfor (S. 92) omtalt en Opgave i Selvejendoms Udbredelse. Han udvirkede den kgl. Resolution af 8. December 1784 og senere et Par andre Resolutioner, hvorved de Godsejere, der bortsolgte deres Bondejord, kunde efter Ansøgning vente at opnaa »Frihed«, det vil bl. a. sige Skattefrihed, for deres Hovedgaarde, uden at de af den Grund behøvede at paatage sig nogen Forpligtelse for det bortsolgte Gods. Mange Godsejere benyttede sig af denne Adkomst, der dog mistede noget af sin Betyd-

¹⁾ Se hans ovenfor S. 101 anførte Udtalelse.

ning, da der ved Forordning af 1. Oktober 1802 blev indført en ny fast Ejendomsskat, der kom til at hvile paa baade »privilegeret« og »uprivilegeret« Hartkorn (medens de ældre faste Afgifter fortsat blot paahvilede det sidstnævnte, der var Bondejorden). Ved ny Lovbestemmelse af 26. Januar 1807 bortfaldt atter den omhandlede Ret for Godsejerne, og Motiveringen er den, at Selvejendom nu har vundet en saadan Fremgang, at der ikke mere tiltrænges saa megen Opmuntring til dens Udbredelse.

I Tiden omkring 1800 er en stor Mængde Fæstegods gaaet over til Selveje. Den mest betydningsfulde Protest, der blev afgivet fra Godsejernes Side mod de store Landboreformer, var ikke den, der indsendtes fra jydske Medlemmer af Standen til Kronprinsregenten 1790, men det var den, der bestod i, at saa mange Godsejere i Mistvivl om, at der under de nye retslige Vilkaar kunde blive tilstrækkeligt meget ved at beholde Bøndergodset, skyndte sig med at bortsælge det. De gode Konjunkturer, det var blevet for Landbruget, muliggjorde, at Salget kunde finde Sted til gode Priser, og i mange Tilfælde har Godsejerne været langt ivrigere for at sælge end Bønderne for at købe. Fra Statens Side støttedes denne Udvikling ved en Kreditkasse, som Reventlow havde medvirket til at faa oprettet, og i hvis Ledelse han havde Del. En tilsvarende Virksomhed udfoldedes i Tidsrummet 1797—1813 af »den almindelige Enkekasse«, i hvilken Reventlow da var Formand (Kassen var bestemt for Embedsmandsenkers Pensionering, og Embedsmændene skulde gøre Indskud i den). I det hele er det dog ikke nogen meget omfattende Virksomhed, der er blevet udfoldet af de to Institutioner i den omhandlede Retning, men den vidner dog om Regeringens og særlig Reventlows varme Interesse for at skabe Udbredelse af Selveje — den radikaleste Form for Ophævelse af hele det samfundsmæssige Grundlag for Bondestandens Afhængighed af en anden Samfundsklasse.

Det var noget meget afgørende i den danske Bondestands Historie, der ved denne Udvikling i Løbet af kort Tid fandt Sted. Før Landboreformerne var en Selvejer nærmest et

Særsyn, ca. 1835 er det statistisk blevet godtgjort, at mere end tre Femtedele af de danske Gaardmænd nu var Selvejere (eller, hvad der betød væsentlig det samme: Arvefæstere), og i hvert Fald i Tiden efter 1818 var der da næppe sket nogen større Ændring i Forholdene. Ved Overgangen fra Fæste til Selveje har der rejst sig visse nye Spørgsmaal om de tidligere givne Landboloves Anvendelse; ved en »Plakat« af 7. Juni 1806 om Bortfæstning og Bortforpagtning af Selvejergaarde har Rentekammeret — altsaa Reventlow — fundet Anledning til at fastslaa, at ligesom Forbudet mod Nedlæggelse af Bøndergaarde gælder for Selvejer- og Arvefæstegaarde, saaledes skulde det heller ikke være tilladt en Selvejer at bortleje sin Gaard paa anden Maade end ved livsvarigt Fæste eller »lange Forpagtninger«. Bestemmelsen (der blev ophævet 1861) har skullet tjene til at hindre en for Bondestanden farlig Spekulation i en Tid, da Handelen med Landejendomme utvivlsomt foregik paa ret hensynsløs Maade.

Landbokommissionen sluttede sine Møder i Maj 1805, men har dog i den følgende Tid kunnet afgive visse skriftlige Betænkninger. Rentekammer og Kancelli har derefter paa egen Haand fortsat Reformarbejdet. En vis Afslutning faar Landboreformerne i Aaret 1810, der bringer ikke blot den tidligere omtalte Udstykningsforordning, men ogsaa (8. Januar) en Forordning om Tiendens Bestemmelse til en fast Ydelse.

Reventlow har været meget ivrig for denne Sag. Han indsaa ved sine praktiske Erfaringer, hvilken skadelig og hæmmende Virkning der fulgte af den hidtidige primitive Form for Tiendeydelse med ligefrem Optælling af hvert 10. Neg paa Marken. Allerede 1790 har han indgivet en Betænkning om Sagen, hvori han siger: »Tienden er et Paalæg af en saadan Beskaffenhed, at dens Byrde ved en slet Forfatning i Agerdyrkingen vel af Yderen føles at være tryk-kende, men dog kan bæres, men at Byrden ved Agerdyrkingens Forbedring bliver utaalelig og enten maa standse Forbedringerne i deres Fremskridt eller, naar dens skadelige Indflydelse paa det almindelige Vel erkendes, maa vige

for samme og antage en blidere Skikkelse«. Sagen opvakte ingen særlig Konflikt mellem modstaaende Klasseinteresser, og Nødvendigheden af dens Løsning er blevet erkendt fra alle Sider; men det varede dog altsaa tyve Aar, inden den, i det væsentligste under Reventlows Ledelse, er blevet gennemført.

Tiendeforordningen bestemmer, at enhver Tiendeyder, det vil praktisk talt sige hver Bonde i Landet, skal kunne kræve sin Korntiende fastsat til en aarlig Afgift, beregnet efter Tiendens Gennemsnitsværdi i de sidste ti Aar plus et Tillæg paa en Tiendedel af Taksationsværdien. Bonden faar altsaa gennem denne Lov en ny Ret, men ikke nogen ny Pligt. Han har det frie Valg mellem at gaa ind under den nye Ordning, hvor det fastsatte Tillæg meget let vil opvejes af Ordningens økonomiske Fordele straks og ved Høstudbyttets fremtidige Stigning, eller at blive ved den gamle. Der havde i Landbokommissionen været Tale om at fremtvinge Tiendens »Bestemmelse« som en Velgerning; men det skete altsaa ikke.

Tiendeforordningen af 1810 har som de andre Landbo-reformer haft det Formaal at skabe en selvstændig Bondestand — fri for i Høstens Tid at skulle vente paa »Tiendetællerne«, inden han kunde bringe sin Avl i Hus — og at bane Vej for Landbrugets Fremskridt. Den var, ligesom Reformlovgivningen i det hele, præget af en særlig Hensyntagen til den store Gaardmandsklasse, af Viljen til at begunstige og beskytte Bønderne ved Siden af at frigøre dem.

---

12. Reventlow og Skovvæsenet. Skovforordningen af 27. September 1805. »Den danske Linje«.

Der var et enkelt Omraade, der frembød en ganske særlig Interesse for Reventlow baade som Godsejer og som Statsmand, nemlig Skovvæsenet.

Ved Hjælp af den dygtige tyske Forstmand G. W. Brüel fik han sine egne Skove paa Christianssæde og Pederstrup

Godser indrettet paa ny Maade. Han fik dem anlagt som regelmæssige Figurer, saa vidt muligt begrænsede af Veje, og Driften blev mere rationel, saaledes at der skete baade regelmæssige Omhugninger og Fornyelser. Der blev sørget for den bedst mulige Træbestand og ogsaa gjort Forsøg med fremmede Træsorter. Han deltog saa vidt muligt selv i Ledelsen af det praktiske Arbejde paa dette Felt, hvor han ikke blot var den interesserede Administrator, men kunde anse sig selv for en kyndig Tekniker og en selvstændigt granskende Videnskabsmand.

Skovbrug tør siges at have været det eneste specielle Fag, hvor Reventlow samlede de Kundskaber og skaffede sig den Erfaring, der underbyggede hans Meninger og Anskuelser paa anden Maade end gennem et fremragende praktisk og politisk Skøn over foreliggende Spørgsmaal og Muligheder. Skovbruget var hans Yndlingsfag og Yndlingsfelt, hvor han ofrede megen Tid ogsaa til et rent teoretisk Studium. Han, som ellers næppe læste saa meget, granskede med stor Iver den udenlandske Faglitteratur om Skovvæsen. Af efterladte Bøger fra hans Bogsamling kan det ses, hvor meget han gik op heri, og det ses ogsaa, hvor selvstændigt han forholdt sig overfor de fremmede Forfatteres Teorier.

At Reventlow selv var saa overvejende tysk af Uddannelse, gjorde ham ikke tilbøjelig til særlig at anerkende, hvad han fandt af teoretiske Lærdomme i den omfattende og blomstrende tyske Litteratur om disse Emner. Han fandt, at de tyske skrivende Forstmænd i for høj Grad lod deres Anskuelser bestemme af blot Teoretiseringen og Spekulation uden at lade sig tilstrækkeligt vejlede af praktiske Forsøg og Erfaringer. Hans Yndlingsforfattere paa hans Yndlingsfelt var en Franskmand, Du Hamel, og en Englænder, Evelyn. Under Læsningen af et Værk af den sidstnævnte har han gjort denne Tilføjelse i Bogens Margin: »Hvem der vil dyrke Forstvidenskaben, han læse Evelyn og Du Hamel. Begge øste i filosofisk Aand deres Kundskaber ud af rigtig anstillede Erfaringer. Hos dem findes mere Kundskab end i alle saadanne vidtløftig udførte Forstsystemer, som mere beriger Forfatterne og Boghandlerne end Læserne.«

De nøgterne Resultater, Reventlow selv kom til gennem sine Studier og Forsøg paa Forstvæsenets Omraade, har vundet stor Anerkendelse i den senere danske Skovbrugsvidenskab. Han er blevet opfattet som den originale Repræsentant for en særlig dansk Retning indenfor Faget, en Retning, der holdt sig paa det jævne, men ytrede sig i meget frugtbare og vel gennemtænkte Ideer om Skovens Vedligeholdelse og Drift. Som et Hovedværk indenfor ældre dansk Skovbrugslitteratur betragtes et efterladt Værk af ham, hvori han har nedlagt sine Studier og Iagttagelser: »Forslag til en forbedret Skovdrift, grundet paa Undersøgelser over Træernes Vegetation i Danmarks og Sveriges Skove«. Det er først blevet offentliggjort et halvt Aarhundrede efter hans Død (1879), men dog kan der ikke blot tillægges det Betydning som historisk Vidnesbyrd for Nutiden om hans Anskuelse og Arbejde. En nyere dansk Fagmand (A. Oppermann) har skrevet om det: »Enhver dansk Skovbruger, der ønsker at faa Indblik i Skovens Natur og Vækstforhold, bør læse disse klare, fyndige Sætninger, gennem hvilke der gaar en Ransagelsens Aand, som man har godt af at komme i Berøring med i et Fag, hvor det kun er alt for hyppigt at slaa sig til Ro paa Doktriner og nedarvede Trossætninger.«

Paa det nærmere med Hensyn til Reventlows Anskuelse om Træplantning og Skovens Behandling vil det ikke her være muligt at gaa ind. Under Rentekammeret sorterede ogsaa Statens Skovvæsen, men som Embedsmand var Reventlow for frisindet og hensynsfuld anlagt til at kræve, at hans Principper paa alle Punkter blev fulgt ved Statsskovens Drift. Af stor Betydning for den Lovgivning, han kom til at gennemføre paa dette Omraade, var den økonomiske Grundbetragtning, han i Modsætning til de fleste samtidige anlagde overfor Skovbruget, nemlig at det var et Erhverv, der meget vel var i Stand til at betale sig og forrente den Kapital, der blev sat ind paa det. Han havde i den Henseende selv gjort meget opmuntrende Erfaringer ved det Udbytte, han havde af sit eget moderniserede Skovbrug. Teoretisk vilde Reventlow hævde, at Skovbrug først og fremmest var Industri som ethvert andet Erhverv, medens

han ikke saa ubetinget vilde gaa ind paa den Betragtning, der af andre stillede i Forgrunden, nemlig at Skovene var til for Landets og Nationens Skyld, for at kunne levere de uundværlige Livsfornødenheder Brænde og Gavntømmer. Til Trods for, at Reventlow saaledes i sin Vurdering af Skovbruget var præget af sine sædvanlige og — kan man gerne, uden at mene noget nedsættende, tilføje — for saa vidt »kapitalistiske« Synspunkter, viste han ogsaa her og netop i en særlig Grad her, hvor lidt han lod sig binde af nogen Art Doktrinarisme, og hvor fordomsfrit han søgte de hensigtsmæssige Midler, der kunde føre til et bestemt Maal.

Reventlow var Hovedophavsmand til Forordningen af 27. September 1805 om Skovenes Udskiftning, Vedligeholdelse og Fredning i Danmark. Det blev en Lov, der var mindst muligt præget af Ængstelse for at gribe ind i en privat »Industri«s Forhold, men derimod i højeste Grad var bygget paa og motiveret ved de samfundsmæssige, nationale Interesser, der knyttede sig til de danske Skoves Drift og Bevarelse.

Forordningen indledes med følgende Begrundelse, der bl. a. hentyder til Tidens livlige Handel med Landejendomme og fastslaar den særlige Anledning, Statsmagten derved faar til Indgriben:

»Da Skovenes Vedligeholdelse og Fredning i Danmark er af største Vigtighed, og Erfaringen har vist, dels at Skovene betydelig aftager der, hvor Fællesskab i samme findes, og dels at de gældende Anordninger paa endel Steder her i Riget ikke længere er tilstrækkelige til at afholde Skovejere fra at ødelægge deres Skove, især efter at Skovenes Borthugning i de senere Tider er begyndt at blive en Hovedspekulation ved Jordegodsers Køb, saa har Kongen fundet det nødvendigt ved denne Forordning saavel at bestemme, hvorledes Fællesskabet i Skovene herefter skal ophæves, som og at søge den Ulempe, som ved hin Skovenes Ødelæggelse forvoldes Staten, paa muligste Maade standset, uden at indskrænke Ejernes Raadighed over deres Skove mere, end til dette Øjemed er fornødent.«

Som der tidligere er givet Regler for Udskiftning af

Landbrugsjord, bliver der altsaa nu for Skovenes Vedkommende givet tilsvarende Bestemmelser. Det fastslaas, at alt Fællesskab inden 5 Aars Forløb skal ophøre, hvad enten det fandt Sted mellem »Overskovsejere« (d. v. s. Trævækstens Ejere) indbyrdes eller mellem dem og andre, der ligesom de var berettigede til Græsning i Skovene. Det var et omstridt Spørgsmaal, om den egentlige Ejendomsret til Skovgrund var knyttet sammen med Ejendomsret til Træerne eller blot med Græsningsretten, et Spørgsmaal, der blev klart afgjort ved Forordningen, der fastslog, at enhver Træejers ogsaa var Ejer af ethvert ham tilhørende Træs Grund, »saa langt som Træernes Grene luder og Rødder rinder«. Græsningsretten var herefter blot at betragte som en Art Servitut paa Grunden, og den skulde afløses enten ved, at de græsningsberettigede enedes med Skovejerne om at tage et Stykke Skov i Godtgørelse, eller ogsaa, hvis en Overenskomst af den Art ikke kunde opnaas, ved Bortrydning af Skoven paa et Stykke Grund, som saa kunde overlades de græsningsberettigede til fremtidigt Brug.

Med Hensyn til Skovenes Vedligeholdelse og Fredning gaves meget skarpe Bestemmelser. Udtrykkelig gentages tidligere Forbud mod at omhugge og udrydde Skove, og herfra gælder kun Undtagelser i ganske særlige Tilfælde. Enhver Amtmand skal saa vidt muligt sørge for at være underrettet om, hvorledes Skovene i hans Amt holdes i Fred, og hvorvidt de, hvis der ikke ved naturlig Besaaing frembringes tilstrækkelig ny Skov, af Ejeren besaas eller beplantes saaledes, at Skovenes Vedligeholdelse derved virkelig opnaas, og hvis han mærker nogen Uorden, skal han, for at der kan blive truffet passende Foranstaltning derimod, indberette det til Rentekammeret. »Desuden skal Rentekammeret, saa ofte det anser det nødvendigt, lade Skovene her i Riget bese ved forstkyndige Mænd, som skal gøre Indberetning til samme om Fredningens og Opelskningens Tilstand, og i øvrig være pligtige til om Maaden, hvorledes Skove bør behandles, naar ny Skov deri skal opelskes, at underrette de Skovejere, som derom maatte være uvidende.« Der bestemmes kraftige Mulfter for de Skovejere, der ikke

holder deres Skovstrækninger i tilbørlig Fred eller forhugger dem, kun med særlig Tilladelse fra Rentekammeret er det tilladt at omhugge en Skov, og til Hindring af Spekulationer, som kan hindre Skovvæksten, bliver det bestemt, at ingen, som herefter ved Køb bliver Ejer af en Skov, maa i de første ti Aar efter Købet i denne Skov hugge noget til andet Brug end til sin egen og sit Gods' Fornødenhed, medmindre han i Forvejen overfor Rentekammeret har bevist, at Hugsten ikke er Skoven til Skade, og paa det Grundlag opnaar Kammerets Tilladelse.

Helt igennem er Forordningen bestemt ved Interessen for Skoves Fredning og Opelskning, og det tillades derfor ogsaa Jorddrotter ved Fæsteforandringer eller ved Fæsterens godvillige Samtykke paa visse Vilkaar at nedlægge enkelte Bøndergaarde for derigennem at faa mere Areal til Plantning. Om de centrale Bestemmelser i Forordningen gælder det, at de af Hensyn til Opretholdelsen af den tilstrækkelige og bedst mulige Skovvækst i Landet paalagde de private Skovejere en temmelig vidtrækkende Tvang. Da en Kres af førende Forstmænd 1905 ved Hundredaarsjubilæet for denne Lovs Udstedelse mindedes den som et afgørende Vendepunkt i det danske Skovbrugs Udvikling, udtrykte de en vis Forbavselse over, at der i en Tid, der satte Begrebet Frihed saa højt, var af en Mand som Chr. D. Reventlow blevet indført Tvang paa Skovbrugets Omraade. De tilføjede følgende Ræsonnement (ud fra de Forudsætninger for økonomisk-politisk Vurdering, der bestod i deres egen Tid): »Om nogen i vore Dage gjorde et tilsvarende Forsøg paa et eller andet af Næringslivets Omraader, vilde der rejse sig et almindeligt Raab om, at det var at lægge en død Haand over den paagældende Virksomhed; man vilde spaa dens Stilstand, Tilbagegang og Hensygnen som Følge af Tvangen.« Imidlertid, ræsonneres der videre, er noget saadant ikke indtruffet for vort Skovbrug i Løbet af de 100 Aar siden Fredskovsforordningen af 27. September 1805, og dette forklares særlig ved, at den blev til Værn og Støtte for betydningsfulde, levedygtige Ideer, der ved den Tid vandt Indpas i dansk Skovbrug, nemlig 1) Reventlows Opfattelse

af vedvarende Skovbrug som en økonomisk selvstændig Virksomhed, der kunde svare sig, 2) Overgangen fra Rovdrift til Erstatningsdrift, 3) Planlægningen som et Udtryk for Trang til at faa Rede paa, hvad Skoven kunde yde.

I disse Bemærkninger fra altsaa meget sagkyndig Side er sikkert givet et meget træffende Udtryk for, hvad Reventlow har betydet for Skovbruget baade ved den Lovgivning, han fremmede, og ved den almindelige Paavirkning, der udgik fra ham. Den social-politiske Udvikling, der har fundet Sted siden 1805, vil gøre det mindre umiddelbart nærliggende at undre sig over, at man i 1805 kunde gaa saa vidt i Retning af Statsindgriben i Erhvervsforhold. Der bliver dog ogsaa mindre Anledning til Forundring, hvis man blot ser Skovforordningen i historisk Sammenhæng med de store Landboreformer og de Grundsætninger, som prægede dem. Landboreformerne var helt igennem udsprunget af en rent praktisk Vurdering af, hvor langt det paa ethvert Omraade var nyttigt eller nødvendigt at lade Statsmagtens Lovgivning og Foranstaltninger strække sig. Formaalet blev overalt set som det væsentlige, Midlerne dertil valgte man saa uden Tøven og uden Frygt, ubundet af Doktriner og Teorier. Ganske tilsvarende bar man sig ad ved Skovlovgivningen, og det ses bedst af, at der 22. April 1795, ligeledes under Reventlows Ledelse, var blevet udstedt en Forordning, hvorved det norske Skovbrug blev løst fra de fleste af de Restriktioner, der tidligere havde hvilet paa det. For Danmarks Vedkommende fandt man det altsaa nødvendigt at slaa ind paa den helt modsatte Politik.

Reventlow har vistnok tænkt sig, at den nye Ordning kun skulde være midlertidig, og det tjener maaske til at forklare, at han uden Betænkelighed gik med til en saa vidtgaaende Regulering. Derved bliver det ikke mindre epokegørende, at der i Danmark kan udstedes en Lov, som gaar stærkt mod den Udvikling, der samtidig finder Sted i flere andre Lande. Professor A. Howard Grøn har i sit Værk om Skovøkonomiens Teori herom gjort den Bemærkning: »Det er ganske ejendommeligt at iagttage, at man i Danmark, samtidig med at Skovbruget i mange mellem-

europæiske Lande under Paavirkning af de Adam Smithske Frihedsideer blev udløst af Statens Kontrol, skærpede denne og Skovtvangen.«

Altsaa ogsaa som Lovgiver, ikke blot som Teoretiker repræsenterer Reventlow paa Skovbrugets Omraade en »dansk Linje«, forskellig fra, hvad der blev praktiseret andre Steder. Det var imidlertid ogsaa den danske Linje, han sluttede sig til indenfor den egentlige Landbolovgivning ved at støtte Bondebeskyttelsen paa Trods af dem, der ensidigt kun krævede »Frihed« gennemført i Landboforholdene. Derved fik Reventlow ogsaa sin meget væsentlige Del af Æren for, at Danmark paa disse Felter, der var endnu meget vigtigere end Skovbrugslovgivningen, fik sit selvstændigt opbyggede socialpolitiske System, hvor Tidens nye Ideer om uhæmmet Frikonkurrence, i Modsætning til Udviklingens Gang i flere andre Lande, i saa stor Udstrækning, som det fandtes fornødent, blev skudt til Side for samfundsmæssige Hensyn.

---

13. Reventlows Arbejde for Frihandel og flere andre Reformers.

2. Maj 1787 blev der nedsat en Finanskommission, der skulde overveje, hvorledes der kunde skaffes et bedre Forhold til Veje mellem Statens Indtægter og Udgifter, men i Forbindelse dermed og ikke mindst, »om en friere Handel end den, som efter det hidtil vedtagne System finder Sted, maatte være fordelagtig for Kongens Stater«. Det er for den Tankegang, der nu er kommet til at beherske de styrende, et meget betegnende Træk, at man saaledes stillede Spørgsmaalet om Frihandel nøje sammen med Spørgsmaalet om Finansernes Forbedring. Man fandt det nærliggende og nødvendigt at undersøge, om ikke den rette Vej til økonomisk Fremgang for Samfundet og dermed i det lange Løb ogsaa til bedre Indtægter for Statskassen var Nedsættelse af Toldskatter og friere Vilkaar for Handelen. De mest frem-

trædende i Finanskommissionen var foruden Finansernes Leder, Ernst Schimmelmann, Chr. D. Reventlow og dens Protokolfører, Ove Malling; blandt dens andre Medlemmer var baade Reventlows Broder, Johan Ludvig, og hans gamle Lærer Wendt. Der er lagt Vægt paa at sammensætte den af Folk, der kunde mødes i et godt Samarbejde. Hvor meget Chr. D. Reventlow personlig har betydet for Kommissionens Arbejde og de Resultater, det fik, lader sig, efter de foreliggende Kilder, ikke nøjagtig udmaale i Forhold til det, der er udrettet af andre i Kommissionen. Det er dog givet, at Reventlow med Liv og Sjæl var med i Forhandlingerne og har bidraget væsentlig til, hvad der kom ud af dem. Netop at bane Vej for større Frihed i Handel og Omsætning var en Opgave, der stemte med hans dybeste Overbevisning, hans kraftige Tro paa, at alt blev bedst, naar Samfundets Kræfter fik Raaderum til at røre sig, og enhver Regulering fik sin vel overvejede Begrænsning.

»Det hidtil vedtagne System« i handels- og toldpolitisk Henseende var det merkantilistiske Beskyttelsessystem, der var brudt igennem allerede i det 17. Aarhundrede, men var blevet strammet stærkt i det 18. Aarhundrede. Højdepunktet er blevet naaet ved Toldforordninger af 1762 og 1768, hvor ikke blot høje Satser, men ogsaa talrige Forbudsbestemmelser vidnede om Bestræbelsen for saa vidt muligt at beskytte ethvert Forsøg i Retning af at gøre den dansk-norske Stat selvforsynende.

Et enkelt Led i det hele protektionistiske System var det Monopol, der bestod for Handelen med dansk Korn, ikke blot i det egentlige Danmark, men ogsaa i det søndenfjeldske Norge. Monopolet var blevet indført 1735 som en Krisehjælp for det danske Landbrug, som Led i den Politik, der ogsaa foranledigede Stavnbaandets Indførelse 1733. I Forvejen var Norge Hovedaftageren af det danske Korn, men er nu blevet tvunget til at være det endnu mere end før. Det blev aldeles forbudt at indføre Korn fra fremmede Steder til Danmark og det søndenfjeldske Norge. Der har hos nyere danske Nationaløkonomer ikke været Tvivl om, at det virkelig paa betydningsfuld Maade ved Kornmono-

polet lykkedes at forbedre Afsætningsvilkaarene for Landbruget i Danmark; det kan vistnok ogsaa siges, at det for Landbruget i det sydlige Norge fik en gavnlig Betydning, at det paa den Maade fik ophævet Konkurrencen med andre Lande end Danmark. Det allersikreste Resultat, der kan fastslaas (da der dog i Forvejen havde været en stor Toldbeskyttelse), er den Misstemning og Misfornøjelse, Monopolet vakte i Norge, den, der afspejler sig i senere norsk Historieskrivning, hvor Forbudet er blevet opfattet som et grelt Udslag af dansk Egoisme, en uforsvarlig Uret mod Norge. Der blev klaget stærkt af de norske Forbrugere over at være bragt i dette Afhængighedsforhold til de danske Producenter, der ofte leverede dem en Vare, der ikke var kvalitativt tilfredsstillende og end ikke altid kvantitativt tilstrækkelig. Struensee ophævede 1771 Monopolet, men det blev atter genindført af Guldberg 1774; for Finanskommissionen af 1787 var der ingen Tvivl om, at det atter maatte bort og nu for bestandig.

Det tør antages, at Reventlow har haft særlig stor Andel i Udarbejdelsen af den Betænkning, der i Foraaret 1788 kunde afgives fra Finanskommissionens Side om Kornhandelsspørgsmaalet. Det udvikles her, hvor lidt den hidtil gældende Ordning har kunnet svare til sit Formaal. Den har medført baade Mangel og høje Priser, og den har heller ikke været til Gavn for Danmark, hvor Købstadnæringen og Industrien har lidt under denne Begunstigelse af Landbruget, og hvor Bondestanden har tabt i de daarlige Aar, hvad den muligvis har kunnet vinde i de gode. Der foreslaas en ny Ordning, der kan sikre, at alle Statens Riger og Lande til alle Tider kan være forsynet med det fornødne Forraad af Korn til Priser, der var stabile og svarede til Udlandets Prisforhold; paa denne Maade, mener man, vil en meget fordelagtigere Handel og Eksport paa dette Omraade kunne trives, den borgerlige Vindskibelighed og i Særdeleshed Agerdyrkingen fremmes og oplives. For at naa dette Maal maa der være Indførselsfrihed for Korn til alle Statens Dele og Toldafgifterne maa være maadeholdne, og fordi man regner med Østersølandene som det Udland, hvorfra der skal

kunne komme Korn, fordres en Tredjedel højere Indførsels-
told ved Danmark end ved Norge, idet altsaa Fragten til
det sidste Land maa antages at blive større end til det første.

I Henhold til dette Forslag fra Finanskommissionen ud-
stedtes Forordningen af 8. Juni 1788 om Kornhandelens Fri-
givelse. Det var en økonomisk Reform af stor Rækkevidde
i Forholdet mellem Danmark og Norge; den hilstes, som
allerede ovenfor (S. 139) nævnt, med den mest levende Til-
fredshed af Nordmændene.

Ikke blot for Norge, men ogsaa for Island (der paa ingen
Maade af Regeringen blev regnet med til Norge) er Aaret
1788 blevet et Mærkeaar med Hensyn til dets handelsmæs-
sige Stilling til Danmark. Fra 1. Januar nævnte Aar er den
Ordning bortfaldet, der hidtil havde gjort det fjerne,
ufrugtbare Ølands Forsyning med fremmede Varer til et
kongeligt dansk Monopol, saaledes at hele Handelen foregik
for Statsregning. Fra nu af blev der fri Handel for alle Kon-
gens Undersaatter i hans europæiske Lande, ligesom det
skulde staa enhver af dem frit for at drive Fiskeri ved de
islandske Kyster. Hele denne Nyordning var forberedt af
en Kommission, der var blevet nedsat endnu før end Finans-
kommissionen (nemlig 1785), en Kommission, hvoraf Revent-
low — som ogsaa Schimmelmann — var Medlem, og som
havde faaet sin Hovedopgave stillet i den Form, at den
skulde undersøge, hvorledes »Handelen kunde gives en saa-
dan Indretning og føres efter saadanne Regler, der bedst
maatte være skikkede til Forberedelse for en efter Landets
Omstændigheder og for den hele Stat nyttig Handelsfrihed«. I
Kommissionens Forslag og Indstillinger udvikles det, hvor-
ledes hverken den danske Regering eller den islandske Be-
folkning har haft virkelig Gavn af den hidtidige Tvangsord-
ning: Regeringen har bare sat Penge til, og Island har ogsaa
kun haft Tab deraf; derimod fandt man det højst sandsyn-
ligt, at en fri Handel vil kunne svare sig og virke som en
gavnlig Opmuntring for Islænderne til at udvikle deres Pro-
duktion. I Henhold hertil udstedtes den 18. August 1786 den
Forordning, der fastslaar den fri Handels Indførelse fra Be-
gyndelsen af 1788 — det fra et Frihedssynspunkt altsaa min-

deværdige Aar i baade Danmarks, Norges og Islands Historie, det Aar, som derved ogsaa rummer i særlig Grad en Opfyldelse af de Tanker, der besjælede Reventlow, gennem Foranstaltninger, hvori han virksomt har haft Del.

At gennemføre større Handelsfrihed var, i Overensstemmelse med den Opgave, der udtrykkelig var anvist dem, det selvfølgelig Maal for den Kres af Mænd, der udgjorde Finanskommissionen af 1787. Kornmonopolets Ophævelse kunde her kun være et enkelt Led; et andet Led var den Frigørelse af den jyske Studehandel, hvorom der ovenfor (S. 156) er talt. Hovedresultatet naaedes ved den Toldlov af 1. Februar 1797, der i dansk økonomisk Politik betegner den store, betydningsfulde Overgang fra Merkantilismens System til det af Liberalismens Tankegang prægede. Toldforordningen af 1797 ophæver alle Udførselsforbud (der havde hidtil været 12) og de allerfleste Indførselsforbud (der havde hidtil været 150), simplificerer og nedsætter Toldafgifterne. Tolden opkræves som en Vægttold, der er søgt afpasset efter de forskellige Varers Værdi. Princippet er 10 pCt. af Værdien for Fortæringsgenstande (Korn, Fedevarer, Drikke- og Kolonialvarer), men kun ca. 5 pCt. for Industriens Raamaterialer; under Merkantilismen havde man villet fremme den industrielle Virksomhed ved at yde den direkte Statsstøtte, nu skulde det ske ved at lette dens Omkostninger. Der gives i Forordningen meget vel gennemtænkte Regler om Klarering af Varer og Skibe, Toldpenge, Toldkontrol og Toldregnskaber. Ikke blot principielt og politisk, men med Hensyn til den rent tekniske Ordning af Toldforholdene angav denne Lov af 1797 en Retningslinje, der kunde følges gennem hele det 19. Aarhundrede. Det var en meget epokegørende Reform, og i samme Aand udstedtes 1803 en tilsvarende Toldordning for Hertugdømmerne (der udgjorde et særligt Toldomraade, medens Norge hørte sammen med Danmark).

Hvor stor Andel Reventlow har haft i den ny Toldlovgivning, lader sig, som tidligere berørt, ikke fastslaa; Lovens egentlige Forfatter er Ove Malling; men Reventlow har uden al Tvivl øvet Indflydelse paa adskillige Bestemmelser, og det

har været i afgjort frihandelsvenlig Retning. Vi kender fra flere forskellige Lejligheder Eksempler paa, hvor meget Reventlow holdt paa fri Handel. Han har engang udtalt, at »en fri Næring som Søfarten« ikke burde paalægges unødvendig og skadelig Tvang, og ved en Lejlighed, hvor der var Tale om en i sig selv ligegyldig Toldforhøjelse paa russiske Tællelys, fandt han det Umagen værd at gøre Modstand. Han hævdede, at det blot var et Bevis paa Ufuldkommenheden ved den hjemlige Industri, hvis den blev ødelagt af Konkurrence med Udlandet, en Tankegang helt modsat den, der havde været raadende under Merkantilismen, da man netop havde sat saa meget ind paa at dæmme op for den udenlandske Konkurrence.

Til helt rigtig Belysning af Frihandelsmanden Reventlow bør det tilføjes, at han heller ikke paa dette Omraade var en doktrinær Personlighed, der altid hang sig i Principperne. Det viste sig, da der et Par Aar efter Toldlovens Udstedelse blev Spørgsmaal om, hvorvidt det i en given Situation ikke var nødvendigt at forbyde Udførsel af Korn. Der indtraf 1798—99 en overordentlig streng Vinter, som gjorde et meget alvorligt Indhug i de Kornforraad, der var forhaanden; Priserne steg derfor overalt, og i Norge blev der Mangel paa Sædekorn. Ganske naturligt meldte sig da Tanken, om det ikke vilde være mest forsvarligt af Hensyn til den store Befolknings Velfærd at forebygge en yderligere Forøgelse af Vanskelighederne ved at forbyde Udførsel. Herved vilde man jo imidlertid bryde med de nye Principper, man var slaaet ind paa, og derfor fraraadede baade Generaltoldkammer (Handelsministeriet) og Finanskommission, at man skred til Forbud. Reventlow derimod viste ogsaa ved denne Lejlighed sin Fordomsfrihed; det samfundsmæssige Hensyn vejede for ham tungere end Principper, og han fik sat igenem, at der blev midlertidigt Udførselsforbud for saavel Norge som Danmark og Hertugdømmerne.

Som Leder af Rentekammeret havde Reventlow Lejlighed til at gribe ind paa en Række økonomiske og sociale Omraader af stor Betydning. Først og fremmest var han jo »Landbrugsministeren«, hvis Stræben maatte gaa ud paa at befæste

det nye Grundlag for den agrariske Samfundsordning, der blev skabt ved Landboreformerne. I nøjeste Sammenhæng med den Lovgivning, der foreskrev Regler om Udskiftning og det gamle Jordfællesskabs Ophævelse, stod en Forordning af 29. Oktober 1794 om »Hegn og Fred«. Den bestemte, hvorledes der skulde kunne hegnes om den enkelte Mands Marker, overalt hvor det var muligt, og den gav Regler om »Optagelsespenge« og Skadeserstatning, hvis den ene Mands Kreaturer blev fundet løsgaaende paa den andens Grund. Udkastet til denne Lov var skrevet af Reventlow, efter at der først af Rentekammeret var blevet indhentet Erklæringer i denne Anledning fra kyndige Landmænd rundt om i de forskellige Amter. Det laa Reventlow stærkt paa Sinde at faa skabt »Markfred«, men maaske mere end noget andet følte det af Bondestanden som en ny Skik, stridende med gamle Vaner. Man vilde ikke gerne lade være »at opgive Ævred«, d. v. s. efter Høsten at slippe Landsbyens Kvæg ud til fælles Græsning paa Markerne, hvad der betød en afgørende Hindring for Udbredelse af Rodfrugtavl. At hævde Markfreden, at skulle staa paa Vagt for sit eget i Forhold til Naboerne var ikke noget naturligt for gammeldags Landsbybønder, der ikke var vant til en saa individualistisk Tilspidsning af Ejendomsbegrebet. Der skulde i 1817 blive forsøgt med en ny Forordning i samme Retning, der afløste den Reventlowske; heller ikke den hjalp dog stort. »At afskaffe Ævred«, skrev en Præst i 1822, »var det samme som at forbyde Bønderne at holde Juleaften med Grød og Fisk og Brændevin«.

Vejvæsenet hørte fra 1808 under Rentekammeret, men var tidligere henlagt under en Generalvejkommision, hvoraf Reventlow var Medlem. Det var Tidens store Opgave paa Trafikmidlernes Omraade at faa de gamle primitive Landeveje afløst af »Chausséer«, der var fast opbygget med Grus og Sten. Allerede paa Frederik V's Tid (fra 1764) var der taget fat paa denne Landevejsbygning, og vi hører, at i 1788 var af de nye Veje blandt andre den fra København til Korsør i det væsentlige færdig. Det var et stort Fremskridt, at der efterhaanden paa denne Maade kunde blive solidere

og lettere fremkommelige Veje i Landet, men det var Landbefolkningen paa ethvert Sted, der maatte gøre den væsentligste Del af det store Arbejde, der krævedes. Reventlow interesserede sig meget for Vejsagen ud fra det dobbelte Synspunkt, at den af Hensyn til Landets økonomiske Trivsel maatte fremmes saa meget som muligt, men at den paa den anden Side ikke burde tynde Bondestanden med for store Byrder. Han skrev det Udkast, der i det væsentlige kom til at ligge til Grund for den meget vigtige Vejforordning for Danmark af 13. December 1793. Her fastsloges en Række tekniske og administrative Regler med Hensyn til Anlæggelse og Fordeling af de forskellige Slags Veje — Hovedlandeveje, mindre Landeveje og Biveje — og for Omkostningerne blev det som Princip fastsat, at de, der havde Nytte af Vejene, ogsaa burde bære Byrden ved deres Indretning og Vedligeholdelse. Naar man valgte at afkræve Bønderne Vejarbejdet in natura (og ikke Penge i Stedet), har det vel til Dels været ud fra den Betragtning, at det dog var den for dem i Almindelighed letteste Maade at præstere det paa; det var imidlertid kun af dem, der boede i en Afstand af omtrent 2 Mil fra den paagældende Vej, at Arbejdet skulde ydes paa den Maade; de, der boede længere borte, kunde vælge, om de vilde klare deres Pligt med Arbejde eller med Penge. I øvrig blev der sat en fast Grænse for, hvor meget Arbejde der kunde kræves af de arbejdspligtige uden Vederlag; derudover kunde der, men ligeledes indenfor en fast Grænse, kræves et vist Maal af Arbejde mod Vederlag. Vejforordningen af 1793 paalagde de danske Bønder Byrder, som der skulde blive klaget stærkt nok over i de følgende Tider; men den har dog sit tydelige Præg af Reventlows Aand ved den Vægt, der er lagt paa at fastsætte en Begrænsning og hindre en Overbebyrdelse.

Reventlows Interesse for den nye Toldlov, for »Hegn og Fred«, for de nye Veje udtrykker altsammen hans stærke Iver for, at Landets Erhvervsliv kunde faa de bedst mulige Betingelser for at udvikle sig paa en sund og naturlig Maade. I sit Forslag om Vejevæsenet har han udtalt sig imod »kunstige Toldtariffer og Forbud« som Middel til at ophjælpe

Landet og fremhævet, hvorledes det rette Middel ligger i »at oplive en bedre Agerdyrkning og en større Vindskibehighed«. »Naturen«, tilføjer han, »har dannet den største Del af de danske Stater frugtbare til Agerbrug, til Skovprodukters og Metalleres Frembringelse og vores Strandbredder bekvemme til Fiskeri«. Imidlertid staar Landet i Udnyttelse af disse Hjælpekilder langt tilbage, »og dog er en almindelig Stræben til Virksomhed og til at fremlokke af Jordens Skød og at samle i Havet den Velsignelse, som af Skaberen er tiltænkt disse Lande, højst nødvendig, om ellers Staten skal vedblive at være en Stat«. Noget af det, der bedst vil kunne tjene til Fremme af Omsætning og dermed ogsaa Produktion, er selvfølgelig bedre Samfærdselsmidler: »Naar Vejene er gode, i Stedet for som tilforn slette, da kan de rejsende i een Dag komme saa langt som ellers i to, da kan Landmanden og Fabrikanten med den halve Hestekraft og i den halve Tid uden Fare for at fordærve Varer, Heste eller Vogne med ulige mindre Bekostning og Tidsspilde føre sine Varer til Afsætningsstedet. Flere kan konkurrere om Afsætningen, Priserne bliver lettere paa de første Nødvendigheder i Landet selv, og Afsætning til fremmede aabnes saavel af raa som af forarbejdede Varer, hvor tilforn ingen var mulig.«

Bestandig ser vi paa den Maade Reventlow, saasnt der er Lejlighed dertil, ræsonnere som den, der gennem sin Indsats i Statsstyrelsen vil være med til at bygge et rigere og mere blomstrende Danmark, et Land og et Samfund, der langt bedre end før vil blive i Stand til at udnytte alle sine gode, naturlige Hjælpekilder.

Reventlow var som Medlem af baade Finanskommission og Rentekammer med til at gennemføre Forordningen af 1. Oktober 1802, der medførte nye Hartkornsskatter, som blev fælles for det upriviligerede og det hidtil privilegerede Hartkorn (for Bønder og Herremænd). Han ønskede, at der samtidig skulde paabegyndes Udarbejdelsen af en ny Matrikel, der kunde danne et bedre Grundlag for al Hartkornsbeskatning end den hidtil gældende, der stammede fra 1688 og derfor ogsaa var fundet uanvendelig ved den nye Skattepaalig-

ning (som derfor var blevet paalagt efter en midlertidig »Pengematrikel«, beregnet efter Ejendommenes øjeblikkelige Værdi).

Det er for meget sagt, at Reventlow var Tilhænger af den Beskatningsform, der i Nutiden udtrykkes med Slagordet: »lige Skat paa lige Jord«. Men han var i hvert Fald varm Tilhænger af at komme bort fra et Grundlag, der var aabenbart forældet, og vilde meget gerne have skabt en ny stabil Maalestok. Hans Plan stødte til hans store Beklagelse paa Modstand hos Kronprinsregenten, der blev ængstelig for, at det skulde vare alt for længe med Udarbejdelsen af en saadan Matrikel. Det normale under Enevældens Styre, naar Regenten mente eet, Kollegiechefen noget andet, var imidlertid, at det var den sidstnævnte, der fik sin Vilje, og saaledes gik det ogsaa her. Reventlow forsikrede Kronprinsen, at det hele Matrikuleringsværk vilde være tilendebragt i Løbet af 5—6 Aar, og saa gled Sagen igennem; men det skulde vise sig, at Reventlow ikke i dette Tilfælde blev i Stand til at opfylde sit Løfte; først 1826 var der i det væsentligste skabt en ny færdig Hartkornsmatrikel til Afløsning af den gamle fra 1688, og først 1844 skulde den træde i Kraft!

Til andre Forhold, Reventlow tog i sin Haand, hørte f. Eks. Sandflugtens Dæmpning i det vestlige Jylland; der udstedtes herom 1790 en virkningsfuld Forordning. Han var Medlem af en Kommission, der 1787 blev nedsat for at gennemføre en Omdannelse af hele Landets Fattigvæsen. Kommissionens Arbejde fik som Resultat en ny Fattigordning for København med Forstæder (gennemført 1798), og derefter (1803) Reglementer for Fattigvæsenets Indretning og Bestyrelse paa Landet og i Købstæderne. Der blev ved denne Lovgivning for første Gang skabt et virkelig systematisk »tvungent« Fattigvæsen i Danmark, medens tidligere Forsøg i samme Retning var blevet mere eller mindre frugtesløse; der blev nu en fastslaaet Ret for de trængende til at faa Understøttelse, en fastslaaet Pligt for det offentlige til at give dem den.

Om Reventlows alvorlige Interesse for at faa tilvejebragt

en forsvarlig offentlig Forsørgelse af dem, der ikke kunde klare sig selv, foreligger der allerede et Vidnesbyrd i den Omstændighed, at han, endnu førend en Fattigordning var gennemført for hele Landet, fik Forholdene i denne Henseende ordnet paa sit eget Grevskab ved en særlig kgl. Resolution af 21. Maj 1802. I sin Dagbog har han 22. Januar 1802 noteret, hvad han i Statsraadet samme Dag udtalte om et enkelt Træk ved den hidtil raadende Tilstand: »Jeg tog Anledning til at tale om Afskyeligheden af den Ret, som Sognene udviser til at bortjage fra Sognene den Mand, som ikke er født i dem, forinden han fylder de 6 Aar i Sognet, efter hvilke det paaligger Sognet og ikke det Sted, paa hvilket han er født, at give ham Almisse i det Tilfælde, at han skulde blive trængende til Almisse. Gud give mig Held til at faa denne afskyelige Sag rettet, som strider imod Menneskelighed, imod Staten, ja imod ethvert enkelt Sogns Fordel, og som gør uformuende Mennesker til »Glebæ adscriptos« (d. v. s. stavnsbundne). Det maa vistnok indrømmes, at den Skik, som Reventlow her ud fra sit humane Sind med øjensynlig stærk Harme har brændemærket, skulde ikke blive udryddet ved Fattigordningen af 1803; den har kunnet trives omend i mere indirekte Former ogsaa under de nye Forhold og frem gennem det 19. Aarhundrede.

Reventlow nærrede en udpræget Pligtfølelse overfor alle de Omraader, der var underlagt hans Ansvar som Embedsmand. Derfor faldt det ham heller ikke ind trods de store Opgaver, han skulde løse i Danmark, at forsømme de norske Interesser, der var ham betroet. Gentagne Gange har han besøgt Norge, og ved Adskillelsen mellem de to Lande har i hvert Fald han staaet som en danskfødt Minister, der med god Samvittighed kunde føle, at han havde søgt at udrette for Broderfolket, hvad der paa nogen Maade var ham muligt. Der foreligger en Dagbog, Reventlow har ført paa en Rejse, han foretog til Norge saa sent som i 1813. Optegnelserne viser, med hvilken Omhu han overalt, hvor han kom frem, iagttog og satte sig ind i alle Forhold, kulturelle som materielle, Skolevæsenet ikke mindre end Agerbruget og Bjergværksdriften. Reventlow var en Mand med Evne og Lyst

til iagttagelser og netop overfor alle Slags Forhold, hvor det gjaldt for ham at danne sig et alment praktisk Skøn til Brug og Retledning ved sin Virksomhed som Statsmand (mindre skarpt iagttagende var han jo, naar det gjaldt den psykologiske Vurdering af de enkelte Mennesker, han mødte i Livet).

Det daværende norske Samfund var paa een Gang meget mere primitivt end det danske og i meget mindre Grad trængende til Reforme. Der var navnlig ikke i Norge Brug for en Lovgivning, der som i væsentlig Grad de danske Landboreformer tog Sigte paa at opløse et gammelt Gods-system og skabe almindelig Borgerfrihed for Landets Bondebefolkning. Det kunde til Dels siges at være Maalet med de danske Reforme at tilvejebringe Samfundsforhold som dem, der i Forvejen fandtes i Norge. Imidlertid frembød naturligvis det sidstnævnte Lands Forhold særlige Spørgsmaal og Opgaver, som der var Anledning til at tage op. Reventlow virkede efter Evne for det norske Bjergvæsen. Han kunde ikke andet end tilraade Nedlæggelsen af Kongsberg Sølvværk, da det længe var blevet drevet med Underskud; Værket ophævedes ved kgl. Resolution 1805. Længe arbejdede Reventlow for at faa gennemført en ny systematisk Lov om det hele Bjergvæsens Ordning, hvad der endelig lykkedes ham i 1812. Allerede 1795 havde han faaet gennemført en norsk Skovforordning, der som ovenfor (S. 165) nævnt i ejendommelig Modsætning til den 10 Aar senere danske gav Skovejerne saa godt som fri Raadighed over Skovene. En Lov om Udskiftning af Jord- og Skovfællesskab i Norge skulde det ikke lykkes ham at faa gennemført; men hans Forslag i denne Henseende fik Betydning for den norske Lovgivning i Tiden efter Rigernes Adskillelse i 1814.

Ogsaa for Hertugdømmernes Forhold interesserede Reventlow sig. Derom vidner blandt andet en Rejsebeskrivelse fra 1797, der viser en tilsvarende dybtgaaende Lyst til at iagttage alt, hvad der møder ham, som den før omtalte Beskrivelse fra en Norgesrejse. Reventlow gjorde ogsaa en betydelig Indsats for Udviklingen af det Digevæsen, der skulde beskytte de vestslesvigske Marskbeboere mod Havet. Som Embedsmand havde han imidlertid ikke saa vidtgaa-

ende Mulighed for at øve Indflydelse i Slesvig og Holsten som i Danmark og Norge; Rentekammerets Kompetence og Opgaver var m. H. t. Hertugdømmerne af en mere begrænset Karakter. Det maa navnlig fremhæves, at Reventlow ikke havde saa meget direkte at gøre med Hertugdømmernes store Landboreformer, hvis Hovedpunkt var Livegenskabets Ophævelse paa de Godser i Holsten og Sydslesvig, hvor det hidtil havde bestaaet (de udgjorde tilsammen kun en mindre Del af Hertugdømmernes Omraade).

Overledelsen havde i den Sag til sin Død 1797 A. P. Bernstorff som Chef for det »tyske« Kancelli, der varetog det meste af Hertugdømmernes Styrelse; Planen støttedes af Finansminister Schimmelmann, og i Virkeligheden var Flertallet af de paagældende Godsejere Tilhængere af den; Hovedspørgsmaalet blev som i Danmark, hvordan det fremtidige Forhold mellem Godsejere og Bønder i det enkelte skulde være. Det udtrykker en betydningsfuld Forskel, at Livegenskabets Ophævelse blev forberedt ved en privat, af »Ridderskabet« nedsat Kommission, medens det i Danmark havde været den kgl. udnævnte Landbokommission, der gennemførte Stavnsbaandsløsningen og de andre Landboreformer. Reventlow mente, at de Metoder, han og Colbjørnsen havde anvendt, passende kunde have været taget til Forbillede af Holstenerne. Han kom dog til at opleve, at disse var for »stolte« til at søge hans erfarne Raad. I Marts 1797 forelagde Ridderskabskommissionen Kongen en Beslutning om, at Livegenskabet skulde ophæves i Løbet af 8 Aar; ved en kgl. Forordning af 19. November 1803 bestemtes det, at Ophævelsen skulde finde Sted fra 1. Januar 1805, og den endelige, højtidelige Kundgørelse udstedtes 19. December 1804. Om Sagens Behandling i Statsraadet sidstnævnte Dag gør Reventlow i sin Dagbog nogle Bemærkninger, der viser hans Bitterhed over, at Rentekammeret ikke har haft Del i Forberedelsen af denne Sag, saa at den kunde være blevet bedre forberedt. Senere er der paa hans Foranledning blevet nedsat en Kommission, hvori han selv fik Sæde, og hvis Opgave det blev at gennemføre nogle Regler om Hoveriets Bestemmelse for de tidligere livegne; det skete paa mange Punkter

i Overensstemmelse med Reglerne i Danmark, men i det hele dog ikke paa saa gunstig Maade for Bønderne.

Livegenskabet havde været et haardt Stavnsbaand, gældende gennem hele Livet for saavel Kvinder som Mænd, ja, det havde været en Slags Trældom, som gav »Herren« Ret til at bestemme f. Eks. om den livegne maatte gifte sig, og hvorledes baade hans og hans Børns Arbejdskraft skulde anvendes. Dets Ophævelse blev i det hele ikke ledsaget af saa gode bondebeskyttende Forholdsregler som Stavnsbaandsløsningen i Danmark. Det blev trods Godsejernes Modstand forbudt at nedlægge Bøndergaarde og lægge Bondejord ind under Hovedgaardsdrift, men ellers blev Gods-ejerne ikke bundet ved noget Baand i deres Brug af Bøndergodset; de kunde frit bortforpagte de enkelte Bøndergaarde paa Aaremaal, som de vilde. Det var dem endog tilladt at fordrive de tidligere livegne fra Hus og Hjem, blot de tilstod dem en Aftægt — hvilken Modsætning til den Fæsteloggivning, der i Danmark var fastholdt og videre udviklet af Reventlow og Colbjørnsen!

---

14. Reventlow og Trykkefriheden.

Den sidste Tid af det 18. Aarhundrede var ikke blot Tiden for en stor banebrydende Lovgivning, den dybtgaaende Omvæltning paa saa mange Omraader af Samfundslivet, det var ogsaa en Tid, da Menneskenes Tankegang undergik en stor Forandring, og der udbredtes ikke blot den Slags Tanker, der havde nøje Sammenhæng med de praktiske Reformers, der fandt Sted, og dannede en nødvendig Forudsætning for deres Gennemførelse. Den aandeligt revolutionære Bevægelse skød til Dels langt ud over disse Maal.

I et Brev fra 1792 har Ove Høegh-Guldberg skildret, hvilket Indtryk det gjorde paa ham i hans Stiftamtmandbolig i Aarhus at høre og læse om alt det, der nu bevægede Sindene i Verden. »Jeg aabner«, skriver han, »ikke en ny Bog om Filosofi og Theologi uden at være forberedt paa at møde

uventede Paastande. Jeg tager ikke Blade i Haanden, uden at jeg tænker mig at skulle læse om besynderlige og mærkelige Begivenheder. Hvis en ung Mand fra København besøger mig og er dristig nok til at tage Bladet fra Munden, viser det sig, at han ved langt mere om Videnskab og Politik end vore kære Biskop og en Stiftamtmand som mig. Visselig er vort Aarhundredes Slutning fuld af mærkelige Ting; alt er blevet ligesom drejet om, og ofte, naar jeg om Aftenen kommer fra mit Værelse ud i det fri, kigger jeg op mod Himlen for at se, om Stjernerne endnu sidder paa deres gamle Plads, men Gudskelov, det gør de . . . . .«.

Ove Høegh-Guldberg, den forhenværende Minister, sad i Aarhus og har aabenbart ikke vidst, hvad han skulde undres mest over: de nye, dristige Metoder, der prægede hans Efterfølgeres Styrelse af Landet, eller den Frejdighed, hvormed Tidens Ungdom forkyndte de mest omvæltende nye Begreber om alle Forhold i Livet. I sidstnævnte Henseende foregik der en Udvikling, der efterhaanden ogsaa blev betænkelig for de Fremskridtsmænd, der sad ved Statens Ror.

Rationalisme prægede, trods Modstand fra enkelte Sider, mere og mere Opfattelsen af religiøse Spørgsmaal inden for selve Gejstligheden; men der var Retninger, der vilde gaa videre, end de kirkelige Rammer kunde holde til, og som vendte sig angribende mod Kirken som Institution, mod den hele nedarvede Kristendoms lære. Der kunde da fremkomme offentlige Udtalelser, som for de nøgterne Mænd, der havde Ansvaret, kunde synes at true selve Samfundets Grundvold, fordi de vilde nedbryde Respekten for de afgørende religiøse Begreber om en styrende Gud og et Liv efter Døden; uden at den Slags Begreber dannede Forudsætning, har de fleste ikke dengang ment det muligt at opretholde en nogenlunde sikker Moral i Befolkningen. Ikke blot i religiøs, men navnlig ogsaa i politisk Henseende gav Tidsaanden sig efterhaanden betænkelige Udslag. Der var i københavnske Kresse overordentlig megen Begejstring for Landboreformerne, men dog opstod der en lille Kreds af Litterater, der begejstredes endnu mere over den samtidige franske Revolution, der

var udbrudt netop Aaret efter Stavnsbaandsløsningen herhjemme; hvad der foregik i Paris af dramatiske og bloddrypende Begivenheder, var dog meget mere interessant og tillokkende for Fantasien, end hvad Mænd som Reventlow og Colbjørnsen stilfærdigt sad og udrettede i Kollegiernes Kontorer herhjemme! Og det kunde for de mest yderliggaaende synes, at den nye franske Republik frembød en Forfatningsform, der langt var at foretrække for et enevældigt Kongedømme som det danske.

Blandt dem, der som Skribenter offentlig viste deres »revolutionære« Synspunkter og deres Uvilje mod det hjemlige Regeringssystem, er Malthe Conrad Bruun og Peter Andreas Heiberg (begge landsforvist 1799) ved deres Talent baade i Samtid og Eftertid blevet de mest paaagtede; men det var langt fra de eneste. Der var f. Eks. en Mand som Historieskriveren N. D. Riegels, en ret ondsindet Person, der havde til Speciale at give nedsættende Skildringer af Fortidens Konger og Kirkemænd. Han har paavirket Heiberg. Det var ikke saa lidt, man i Tiden efter 1790 kunde tillade sig at skrive uden at blive draget til Ansvar; der gjaldt fra det nævnte Aar en temmelig liberal Trykkefrihedsordning, et Vidnesbyrd om Regeringens Frisind, der selvfølgelig blev i høj Grad udnyttet, men ikke paaskønnet af de »radikale« Skribenter. De, der var begejstrede for den franske Revolution, fandt det slet ikke forargeligt, men naturligt (som tjenende et højere Formaal!), at i Frankrig Revolutionens Mænd hurtigt havde lært at undertrykke Meningsytringer fra anderledes tænkende, hvorimod de saa det som en Selvfølge, at den foragtede danske Enevælde skulde give Plads for de mest nærgaaende Angreb paa sig selv.

Det er meget forstaaeligt, at Enevældens Mænd tænkte anderledes, og at de gav sig til at overveje, om det ikke var bedre at faa udryddet de Vildskud, der nu kunde synes at trives alt for godt i Litteratur og Presse, ved visse Ændringer i Lovgivningen. Man har med Grund følt sig stødt over, at der hos nogle var saa lidt Forstaaelse overfor det store Fremskridtsarbejde, der blev gjort af den hjemlige Regering. Man ængstedes ganske særlig for den Paavirkning af den

store Befolkning, det hele let kunde udarte til. 1797 blev nedsat en Kommission for at foreslaa Ændringer i Trykkefrihedsordningen, og 1798 fik ogsaa Chr. D. Reventlow samt flere andre fremtrædende Mænd i Staten Opfordring til at udtale sig om Spørgsmaalet. Han gjorde det paa en Maade, der viser, hvorledes ogsaa han var blevet ængstelig for, at aandeligt og politisk nedbrydende Kræfter skulde skaffe sig for frit Spillerum.

Reventlow begynder sin Udvikling med at fremhæve, at Friheden ikke bør lide under unødvendige Tvangslove. »I forrige Tider«, siger han, »gjorde Religionens Lærere og Lovgiverne i samme Aand meget til Synd imod Gud og Mennesker, som ikke er det«; nu er man imidlertid ved at gaa til den modsatte Yderlighed og forsømme det nødvendige Forbud imod, »ikke alene at uskyldig Mand ustraffet fornærmes paa Ære og Velfærd, men ogsaa at Moraliteten forstyrres, at den Religion skændigen angribes, til hvilken Folket bekender sig, og Landets Statsforfatning, ved hvilken Undersaatterne finder sig lykkelige, og under hvilken de broderligen under Lovens Skærm gaar frem til mere Velstand, Vindskibelighed og Oplysning, haanes og undergraves«. Det er efter Reventlows Mening absolut nødvendigt at forebygge den Slags Misbrug, for Misbrug af Frihed kan ikke tænkes uden som Fornærmelse imod andre Borgere, og en saadan er altid forbunden med Indgreb i deres Frihed, og altsaa betyder passende Love imod Frihedens Misbrug ikke dens Indskrænkning, men det nødvendige Værn for den.

»Trykkefriheden er«, siger Reventlow, »ikke en liden Del af den borgerlige Frihed, og den Stat, som savner den, savner et væsentligt, meget vigtigt Gode. Den tjener til at bringe mange nyttige Ideer hastigen i Omløb, at vække Nationalaand, at vække den søvnagtige til Flid, at hindre Embedsmænd fra at misbruge den Magt, som dem er anfortroet, og at betage Regenten selv ugrundet Mistanke mod sine Embedsmænd, da Lejligheden til at føre lydelige Klager staaar aaben for enhver, og den har hos os nu været til næsten saa længe, som Kongen regerer. De Danske er nu vante til den . . . . . Man kan ikke være uenig om, at Borgerfri-

heden i en Stat bestaar i Undersaatternes Ret til uhindrede og trygge under Loven at udøve alle, deres Medborgere og det almindelige uskadelige Handlinger. Trykkefriheden, som er en Gren af denne Frihed, kan ikke af Lovgiveren gives enten større eller snævrere Grænser uden at forfejle det borgerlige Selskabs Hovedøjemed, som er det almindelige og dets enkelte Medborgeres Bedste, der ved vel ordnet Frihed sikrest befordres. Denne Grundsætning, efter hvilken Lovene om Trykkefriheden bør gives, er langt lettere at udfinde eller forenes om end om Maaden at anvende den ved Lov uden at forfejle Grænselinjen«.

Der foreligger, naar Talen er om den naturlige og nødvendige Trykkefriheds Begrænsning, altsaa efter Reventlows Skøn en vanskelig Opgave, som imidlertid maa løses, som Forholdene desværre er udartet: »Tøjlesløsheden er saa stor, at den ikke skaaner nogen Genstand, som er Menneskene hæderlig. Skændighederne, som Forfatterne siger, er for største Delen ikke grundet i nogen Overbevisning, men i deres utilfredsstillede Lidenskaber, i Had og Avind og især i Hensigten at vinde Penge ved at skrive noget fornærmeligt, noget ugudeligt, som opvækker Publici Nysgærrighed. Det, som for et Aar siden synes Publikum at være nyt, synes ikke mere nu at være det. Forfatterne har derfor set sig nødte, for at beholde Afsætningen, stadig at krydre deres Skrifter mere med Uterligheder, og Tøjlesløsheden er nu steget saa højt, at i intet Land haves Eksempel derpaa. Det meste, som skrives af dette Slags, er Flyveblade, som ikkuns betales med nogle faa Skillinger og derfor kommer i hver Mands Hænder, hvorved disse skadelige Skrifters Gift udbredes til den ringeste Almue. Jeg mener derfor, at der ingen Tvivl kan være om, saafremt det er vigtigt at opretholde Følelse og Kærlighed i Folket til det, som er godt, at Pressefrihedens paa den højeste Grad stegne Misbrug bør standses«.

Det er et ganske interessant Træk i Reventlows Erklæring om denne Sag, at vi møder ham som Tilhænger af, at »Skøns mænd«, d. v. s. Nævninge, i et vist Omfang bliver brugt ved Bestemmelsen af Forseelser og Forbrydelser mod Trykkefriheden. Den grevelige Statsmand kommer her i Modsætning

til den udprægede Jurist og Embedsmand Chr. Colbjørnsen, der i det hele ikke ynder, at der skal være nogen Slags Lægdommere. »Jeg tror ikke«, siger med Henblik herpaa Reventlow, »at Jurys, saaledes som Generalprokurøren formener, i England er indførte for at indskrænke den kongelige Myndighed, men at de er en Levning af gamle saksiske, maaske ogsaa danske Skikke, efter hvilke enhver blev dømt af sine Ligemænd, hvoraf Meddomsmændene hos os endnu synes at være Levninger«. »Meddomsmænd« var der endnu Tale om i den af Colbjørnsen udarbejdede Lov om Rettens Pleje af 3. Juni 1796; de skulde — ligesom ifølge Danske Lov — bruges ved de almindelige Underretter i Straffesager, der kunde medføre Dødsstraf. Reventlow ønskede altsaa, at Lægmand ogsaa fik en Lejlighed til at tale med i Trykkefrihedssager, og mente, det vilde være nyttigt at bruge dem ved Vurderingen af de Tilfælde, hvor en dreven Forfatter havde søgt at give sine Ord en tvetydig Karakter, saa at det kunde være tvivlsomt, om de var uskyldige eller strafværdige. »Den mildere Fortolkning, som Forfatteren kan give sine Ord, efter at han har ladet dem trykke«, bør efter Reventlows Skøn ikke befri Manden fra at staa til Ansvar for det fornærmelige, som ligger i dem, og som enhver fornuftig og upartisk Mand finder i dem; »det har«, tilføjer han, »i Almindelighed været nedrigtænkende Skribenters Sædvane at angribe Regeringen, Religionen og deres Medborgere ved Dolkestik, ved at bruge Udtryk, hvis Mening ligger tydelig for Dagen, men som ogsaa kunde forklares saaledes, at de ikke indeholder noget strafværdigt«. Reventlow tror paa, at i den Slags Tilfælde vil det jævne, ligefremme Lægmandsskøn virke heldigt til Afgørelse af, hvilken Mening der med Rette kan lægges i de brugte Udtryk.

Sit Grundsyn paa Trykkefrihedssagen udtrykker Reventlow alene ved den Titel, han foreslaar at give Loven; han ønsker, at den skal kaldes: »Forordning, som bekræfter enhvers Frihed at ytre sine Tanker ved Trykken og bestemmer Straffe for dem, som misbruger denne Frihed til Skade for enkelt Mand eller for det almindelige«. Saadan kom nu Forordningen ikke til at hedde; men Forslaget vidner, lige-

som alle Reventlows Betragtninger over denne Sag, om, hvordan han, naar det gjaldt Pressens og Litteraternes Retsstilling, egentlig stod paa ganske det samme Stade som overfor Toldlovgivning og Landboforhold: Friheden var i sig selv det bedste, det Princip, der skabte den mest naturlige Ordning, men naar det var nødvendigt ud fra samfundsmæssige Hensyn, skulde man ikke betænke sig paa at indføre en Begrænsning. Hensynet til det almene gik altid frem for Hensynet til den enkelte.

Hvad der virkede stærkt fremskyndende paa en Løsning af Trykkefrihedsspørgsmaalet, var det udenrigspolitiske Hensyn, der meldte sig i Sagen. Danmarks nære Forbunds-fælle, Kejser Paul af Rusland, havde faaet det Indtryk, at Danmark var blevet en Rugeplads og en Smittekilde for fransk paavirkede, »jakobinske« Ideer, og særlig for at imødekomme ham har man saa 1799 skyndt sig med at udstede den ny Trykkefrihedslov.

Forordningen af 27. September 1799, »som nærmere forklarer og bestemmer Trykkefrihedens Grænser«, fastslaar i sin Indledning, at der skal være Trykkefrihed for alle vel-sindede Folk, der ønsker at ytre deres Meninger om, hvad der kan bidrage til det almindelige Bedste, men at ubegrænset Frihed vil gøre Pressen til allehaande uædle Lidenskabers Værktøj. »Trykkefriheden maa altsaa ved Lovens Forskrift ledes til Almenvæl, som er dens Øjemærke, og den maa som en Del af den offentlige Undervisning være Regeringens Tilsyn undergivet«, og Kongen maa sætte Skranker for dens Misbrug, idet han med yderste Mishag har erfaret, at den bestaaende Lovgivning uden Ophør overtrædes, og at nogle ildesindede Personer med strafværdig Frækhed daglig antaster og forhaaner, hvad der i ethvert Borgersamfund er helligt og agtbart. Det allersikreste Middel herimod vilde, hedder det videre, være Censur over Skrifter, før de befordres til Trykken; men da dette Middel medfører en ubehagelig Tvang for enhver god og oplyst Mand, der har Lyst til at gavne med sine Indsigter, vil Kongen ikke gøre Brug deraf«. Han vil nøjes med nogle nye Bestemmelser og Forbud.

Paa Livet straffes herefter den, der i trykt Skrift tilraader Forandring i den ved Fædrelandets Grundlov (Kongelov) bestaaende Regeringsform, til Opstand mod Kongen eller til Trods mod Kongens Befalinger, med Landsforvisning den Forfatter, der »laster, forhaaner eller søger at udbrede Had og Misnøje mod disse Rigers Konstitution eller imod Kongens Regering«, ligeledes den, der laster eller forhaaner monarkisk Regeringsform i Almindelighed. Selvfølgelig sættes der ogsaa Straffe for Fornærmelser mod Kongen og de kgl. Personer, og de religiøse Værdier værnes bl. a. ved følgende Bestemmelse: »Hvo som udgiver noget Skrift, der sigter til at nedbryde Læren om Guds Tilværelse eller Sjælens Udødelighed, saa og de, der i trykte Skrifter laster eller forhaaner den kristelige Religions Lære, som ifølge Kongens Rigers Konstitution og Landets Love skal fortrinligen beskyttes og haandhæves, bør straffes med Landsforvisning fra 3 til 10 Aar«.

Det siges udtrykkeligt, at det ikke skal være nogen forbudt at ytre sin Mening angaaende, hvad han tror der kunde være at forbedre eller rette i Landets Love, Anordninger og offentlige Indretninger. Men det følger af sig selv, at Forfatteren bør udtrykke sig med Beskedenhed og ikke tilside sætte den Ærbødighed, han som Borger og Undersaat er Regeringen og Lovgiveren skyldig; bruger han paa nogen Maade usømmelige Udtryk, bør han straffes. Forholdet til fremmede Magter værnes ved følgende Paragraf: »Dersom i Kongens Riger noget Skrift vorder trykt, der fornærmer fremmede i Venskab med ham værende Magter enten ved at laste og forhaane de regerende Personer eller uden at nævne sin Hjemmel at tillægge saadanne Regeringer uretfærdige og skændige Handlinger, da straffes den skyldige med at arbejde i Forbedringshuset fra 3 Maaneder til 3 Aar, efter Fornærmelsens Grad«.

Forordningen bestemmer, at enhver, der lader et Skrift trykke, skal nævne sig ved Navn og Stilling paa Titelbladet (Anonymitet er altsaa forbudt); intet maa trykkes uden hos en privilegeret Bogtrykker, er nogen ved Dom kendt skyldig i Overtrædelse af Anordningen, maa han ikke lade noget

Skrift trykke, før det er forevist Stedets Politimester og af ham er blevet paategnet med et: »Maa trykkes« (for de een Gang dømte Forfattere gælder altsaa Censur), og i øvrig skal alle Blade og Skrifter paa mindre end 24 Ark i et Eksemplar tilstilles Politimesteren, førend de uddeles eller sælges til andre.

Denne Trykkefrihedslov, suppleret med nogle senere Bestemmelser, blev Grundlaget for den Ret til offentlige Ytringer paa Tryk, der bestod her i Landet lige til Enevældens Fald 1848. I det væsentlige har den været stemmende med Reventlows Anskuelse, og han havde sin Del af Ansvar for dens Tilblivelse. Det tør fastslås, at hans historiske Navn ikke bliver ringere herved. I den ny Trykkefrihedsordning er der fastslaaet Ret til saglig Kritik af bestaaende Samfundsforhold, til den Art af offentlig Drøftelse, der havde betydet noget ved Gennemførelsen af de store Samfundsreformer. Man vilde derimod hindre, at der blev løbet Storm mod selve det, der aandeligt og politisk dannede Grundlag for Folk og Stat. Det var naturligt for Reventlow, der i saa høj Grad var med til at udnytte det daværende Regeringssystem til Folkets Gavn og i Fremskridtets Tjeneste, at vende sig mod dem, der ved deres Ideer og Agitation vilde skabe Mistillid til dette System og svække det. Det var dog ham og Colbjørnsen med alle deres Medarbejdere, der var de sande danske Revolutionære, fordi de vilde reformere Samfundet ud fra de givne hjemlige Forudsætninger, medens andre hengav sig til goldt, fantastisk Sværmeri for Forholdene i et fremmed Land, hvis Metoder til alt Held ikke lod sig overføre til Danmark.

---

15. Reventlow og Skolevæsenet.

For Christian Reventlow som for hans Broder Ludvig laa Spørgsmaalet om en bedre Skoleundervisning paa Landet i naturlig Forlængelse af alle de sociale og økonomiske Spørgsmaal, der var blevet taget op til Løsning gennem Landboreformerne: den ny Tids frie Bonde maatte have

en ganske anden aandelig Udrustning end Fortidens afhængige og ufri Bonde; skulde Velstanden og et godt Landbrug komme til at trives paa Landets Bøndergaard, var det nødvendigt at skabe de aandelige Betingelser derfor, som alene kunde fremkaldes gennem et velordnet og vel afpasset Landsbyskolevæsen. Det var den Tankegang, der overhovedet var fremme i Tiden, og som vi ogsaa finder udtrykt gennem Inskriptionen paa Frihedsstøtten; blandt de Dyder, som skulde følge af Borgerfrihed, nævnes her »Lyst til Kundskab«, og der staar, at den frie Bonde ikke blot skal werde »kæk«, men ogsaa »oplyst«. Hvad der tidligere havde været af Skolevæsen paa Landet, forslog utvivlsomt kun meget lidt til dette Formaal. Allerede i første Halvdel af det 18. Aarhundrede var der af baade Frederik IV og Christian VI gjort Forsøg paa at grundlægge et ordentligt Landsbyskolevæsen; og noget var ogsaa udrettet, men det hele var dog blevet ganske utilstrækkeligt, dels fordi det havde knebet med at tilvejebringe de fornødne Midler, dels fordi Sagen i for høj Grad havde været overladt til vrangvillige eller ikke meget interesserede Godsejere.

Brødrene Reventlow var begge meget fremtrædende Deltagere i Arbejdet for den Lovgivning, der skulde reformere hele Landets Skolevæsen; men før der her naaedes Resultater, har de hver for sig gennemført betydelige Forbedringer paa deres Godser og her grundlagt det Skolevæsen, der stemte med deres Idealer for en nyttig Børneundervisning paa Landet.

J. L. Reventlow har, i øvrig med et tysk Forbillede, allerede 1783 gennemført et Reglement for Skolerne paa Brahetrolleborg, hvorved han blev Foregangsmand for Udviklingen af hele den nye Tids danske Landsbyskolevæsen. Reglementet fra Brahetrolleborg blev med yderst faa Ændringer af Chr. D. Reventlow, der ogsaa tidligt interesserede sig for Skolevæsenet paa sit Gods (se ovenfor S. 75), overført til Grevskabet Christianssædes Skoler, og til det Formaal stadfæstet af Kongen 1792. Skolereglementet for Christianssæde giver Udtryk for de pædagogiske Idealer, der fyldte begge Brødrene Reventlow, og derved ogsaa for Hovedprincipper

i det almindelige danske Folkeskolevæsen, som de skulde være med til at skabe.

I Reglementet fastslaas det først, at »intet er vigtigere for Mennesket end den Undervisning, det faar i Ungdommen, og den Opdragelse, der gives det til at danne Hjertet og Forstanden«. Det indskærpes Skoleholderen, at han aldrig bør »glemme Hovedhensigten, hvorfor han underviser«, den, som bestaar i, »at Børnene skal dannes til gode Mennesker«. Hans Skole skal være det Sted, hvor Børnene lærer at udøve de Dyder, som er saa vigtige for dem senere i Livet. »Han bør stræbe efter tidligen at gøre Børnene opmærksomme paa Kristi Lærdom, at elske Gud over alle Ting og sin Næste som sig selv; thi deraf flyder Guds frygt og alle menneskelige Dyder, tillige at bevæge alle Børn til Tjenstvillighed imod hverandre, til Ærbødighed mod Gud, til Redelighed, til almindelig Menneskelighed. Han bør selv, medens Bønnen forrettes, vise og føle den allerstørste Ærbødighed imod Gud. Han bør strengeligen holde de Løfter, han giver Børnene, og vise den største Medlidenhed mod de syge og fattige Børn. Han bør at have nøje Tilsyn med Børnenes Lege i Fritimerne og søge at indrette dem saaledes, at Sjæl og Legeme af dem kan have Nytte. Han bør søge ved Eksempel at danne Børnene; dette virker med megen Magt paa Barnet, naar det elsker sin Lærer.«

Det er ikke saa smaa Krav, Reventlow stiller til sine Skolelærere; de forudsætter, at det bliver Mænd af ikke saa helt ubetydelig Støbning, der anbringes rundt om paa de smaa Skolers Katedre. I den nærmere Udformning af Kravene mærkes ligesom en Genklang af alle de Moralbegreber, der i Ungdomsaarene var blevet indprentet de to Brødre Reventlow af Wendt og andre Lærere.

Det første, et Barn i Skolen bør holdes til, er Renlighed, der bidrager meget i Livet til Helbredets Vedligeholdelse, og dernæst skal det vænnes til at være ordentligt saavel med Hensyn til at passe Tiden som i Brugen af de Ting, det har under Hænder; endvidere maa Barnet vænnes til at have gode Sæder, at forliges med de øvrige Børn, at være tjenstvilligt, høfligt og ærbødigt mod de ældre; det maa

ikke tilbringe noget Øjeblik i Skolen uden at sættes i Arbejde, og den Sandhed maa stærkt indprentes det, at Arbejdsomhed er en af de allerstørste menneskelige Dyder. »Hjertet eller Viljen bør Skoleholderen især søge at arbejde paa og søge at opvække Afsky for alt det, som er ondt, og Tilbøjelighed til det, der er godt. Kærlighed til Gud, hvis Velgerninger daglig omgiver os, Kærlighed til Forældre og Kærlighed til vore Medmennesker indbefatter alle vore Pligter. Denne Kærlighed bør især at indprentes dem imod deres Forældre, Søkende og de Mennesker, med hvilke de mest omgaas, og af hvem de nyder Velgerninger.

Ved Omtalen af de forskellige Fag, der skal læres i Skolen, sættes naturligvis Religionen først. Der gives Anvisning paa at undervise »praktisk« i dette Fag paa en Maade, hvori man mærker en tydelig Paavirkning af den rationalistiske Aand i Tiden. Skoleholderen skal til Børnenes Opbyggelse gøre et skønsomt Udvalg af Historier fra Bibelen, bevise Religionens Sætninger ud af Bibelen, »men dog ikke glemme de Beviser, som Fornuften frembyder for at bevise samme«; derimod skal han afholde sig fra spekulative Betragtninger og ikke »bebyrde Barnet med noget af den sædvanlige systematiske Terminologi«. Børnene skal lære Fædrelandshistorie og i Sammenhæng dermed saa megen Geografi, som findes fornøden. Det fremhæves, at »Fædrelandets Historie« kan være til meget stor Nytte, endog for de mindste Børn, »naar Formaalet af samme er at opvække Kærlighed til Fædrenelandet og til Dyd ved Fortællinger om vore værdige Mænds Bedrifter«, men yderst betegnende er den Tilføjelse, at »meget dydige Handlinger, fortalte ud af andre Landes Historier, maa ikke blive ubenyttede i Skolen, fordi de ikke er skete i Fædrenelandet, da de vil lære Børnene at anse alle Mennesker som Brødre og betage dem ukærlige og ubillige Fordomme«. Reventlow'erne vil ved deres Skoleplan søge at fremme en fornuftig Patriotisme, men afgjort ikke nationalistiske Stemninger som dem, der i senere Tider skulde faa saa meget Raaderum. Børnene skal lære at elske og højagte deres egen Nation, men der skal ikke bibringes dem »Menneskeligheden vanærende Fordomme«

Der skal i de Reventlowske Skoler ogsaa læres Naturhistorie og Naturlære, baade fordi disse Fag giver saa mange Beviser paa Guds Almagt, Visdom og Godhed, og fordi de kan være praktisk nyttige for Bøndernes Gerning samt hjælpe til at udrydde Overtro og skadelige Fordomme; Landbrug, Havebrug og visse Begyndelsesgrunde i Mekanik skal læres i Forbindelse hermed. »Regning og Skrivning er«, siger Reglementet, »saa nødvendige i det menneskelige Liv, at intet Barn maa anses for at have faaet sin Skolegang, som ikke derudi har gjort saa megen Fremgang, at det i Tiden i dets Haandtering dermed kan hjælpe sig«. Det forudsættes, at det med Tiden, naar en fornøden Lærebog foreligger, vil blive muligt at give Børnene saa megen Kundskab om Landets Love, at de kan kende deres tilkommende vigtigste Rettigheder og Pligter; imidlertid kom der aldrig til at foreligge nogen saadan Elementærbog i Lovkundskab, som det derfor ikke lykkedes at gøre til et Fag i de Reventlowske Skoler saa lidt som senere i den nye danske Almueskole. Reglementet betegner det som ønskeligt, at Børnene kunde nyde nogen Undervisning i Musik, dels af Hensyn til Kirkesangen, »dels ogsaa for at oplive Landalmuen til Glæde og forfine dens Følelser«. Legemlige Øvelser betegnes som nyttige, fordi de forøger Legemets Styrke og Behændighed, og som behagelige for Børnene, hvem de derfor kan tjene til Belønning, naar de har været flittige.

Det er et Formaal med Undervisningen i de Reventlowske Skoler, at den skal være til Glæde og umiddelbar Tilfredsstillelse for Eleverne: »Børnenes Sjælekræfter bør anstreges og udvikles i Skolerne, men Anstrengelsen bør ske med Maade og saaledes, at Børnene i Almindelighed selv udi Skolegangen finder en Fornøjelse.« Som Minimumskrav for den Kundskab, der bør naas, bestemmes: »Ethvert Barn skal, forinden det løslades fra Skolen, kunne læse alt trykt og skrevet og kunne gøre fornuftigt Rede for de væsentlige Dele af Kristendommen, ligesom ogsaa forstaa saa meget af Skrivning og Regning, at det selv kan mærke og regne, hvad det har fornødent, uden at løbe Fare for at blive bedraget af andre, der udnytter dets Vankundighed«. Saa meget

bør selv det slettest begavede Barn kunne lære, men af de bedre begavede maa kunne forlanges mere, og hvor endelig Skoleholderen er »seminaristisk« uddannet, bør hans Elever have tilegnet sig virkelige Kundskaber i de forskellige Lærefag og ogsaa den Evne at kunne skrive ortografisk rigtigt. — Af det Reventlowske Skolereglement skal endnu anføres, at det afviser Stokken som det Middel, der skal danne Mennesket; en god Opdragelse og Undervisning sker ikke af Frygt eller Tvang, men af Lyst og Overbevisning, og derfor forbydes alle haarde Straffeinstrumenter (ligesom jo nu Træhesten er forbudt for de voksne!), Ørefigen, Stød eller Slag med Haanden, Riven eller Trækken i Haarene, Kniben i Ørerne, Skældsord (hvis den Slags bruges, staar det ethvert Barn frit for at klage derover til Præst og Skolekommission!); et Ris og en tynd Tamp er de eneste Midler, der maa bruges til korporlig Afstraffelse, Tampen endda kun for de største Forseelser og ikke uden Skolekommissionens Kendelse.

Skolereglementet for Christianssæde afspejler paa meget tydelig og betegnende Maade en Tidsaand, men fremfor alt den Reventlowske Aand. Ogsaa da Reventlow 1788 udstedte Arvefæsteskøder til Bønder fra Nordsjælland, havde han talt til dem om Børnenes Undervisning og »Forstandens og Hjertets Dannelse« (se ovenfor S. 100). I »den lille Landbokommission« var Broderen Ludvig endnu ivrigere for Skolevæsenets Udvikling end han, og der udviklede sig med ham som Pennefører en Forhandling om Skolespørgsmaalet med Sjællands Biskop N. E. Balle, der var meget tilbageholdende overfor flere Reformplaner. For at udjævne Modsætningerne blev 1789 efter Forslag af »den lille Landbokommission« nedsat »Kommissionen for de danske Skolers bedre Indretning«, der altsaa ved selve sin Tilblivelse vidner om den nøje Sammenhæng med Skolesag og Landbosag. De mest fremtrædende Medlemmer af Kommissionen blev Brødrene Reventlow og Biskop Balle, men af de førstnævnte var det atter Chr. D. Reventlow, der stærkest gjorde sig gældende, ikke fordi han var mere skoleinteresseret end Broderen, men fordi han var den langt mere praktiske Mand,

den i Administration og Lovgivning øvede og skolede af de to.

Særkendet for Reventlow'erne var i Skolesagen, at de vilde sætte Maalet højt; de ønskede at hele Landets Almueskolevæsen skulde formes efter de samme Idealer, som de søgte at virkeliggøre paa deres Godser. 1793 stillede Chr. D. Reventlow i Kommissionen et Forslag til en Forordning om Skolerne paa Landet, væsentlig svarende til det ny Skolereglement for hans Grevskab. Forslaget bygger paa, at der allerede ved Christian VI's Skoleforordning af 1739 er blevet indført Undervisningspligt, og det forudsætter, at der findes Skoler, men at det er vanskeligt at benytte dem; det begynder derfor med en Regel om, at intet Barn maa have længere Skolevej end en Fjerdingvej. Om Undervisningens Formaal siges, at det er det dobbelte: at danne gode Kristne og nyttige Mennesker. Læsning, Religion, Skrivning, Regning og Sang skal drives i enhver Skole, men hvor Læreren er faguddannet tillige i Historie, Naturfag, Lovkundskab, Havedyrkning, Tegning og Musik. Børn er skolepligtige allerede fra 5 Aars Alderen og til de har naaet Skolens Maal, og de deles i to Klasser, af hvilke den ældste møder 4 Timer om Formiddagen, den yngste 2 Timer om Eftermiddagen. Om Vinteren skal Læreren holde Aftenskole for den konfirmerede Ungdom og Oplæsning for ældre. Med Hensyn til Skolevæsenets Styrelse foreslaas, at der skal være en Generaldirektion for hele Landet, under den Amtskommissioner og endelig Skolekommissioner, der hver for sig har et vist Antal Skoler under sig.

I særlige Udkast stillede J. L. Reventlow bl. a. Krav om, at Overledelsen fik en stærkere Autoritet, end der var tiltænkt den i Broderens Udkast; han vilde i det hele have en noget strammere Organisation af hele Skolevæsenet; til hans øvrige Forslag hørte, at Skolepligten aldrig skulde begynde før 6-Aars Alderen, og at Udskrivning og Konfirmation først skulde finde Sted for Drengenes Vedkommende ved det fyldte 16., for Pigernes Vedkommende ved det 15. Aar. I det væsentlige blev det Chr. D. Reventlows Forslag, der kom til at ligge til Grund for den Forestilling og

det Udkast, der af Kommissionen 1799 blev afgivet til Regeringen; her var det dog bl. a. foreslaaet, at Skolepligten først indtraadte ved 6½ Aars Alderen og eventuelt kunde udsættes, til Barnet havde fyldt 8 Aar. I Kancelliet gav derefter Generalprokurør Chr. Colbjørnsen Udkastet en mere kortfattet og klar Form, og i den Skikkelse blev det saa 3. Maj 1799 forelagt i Statsraadet, der vedtog at lade det cirkulere blandt Medlemmerne — en Forretningsgang, der i denne Sag som ofte ogsaa i andre skulde vise sig at føre til en lang Udsættelse af de afgørende Beslutninger.

Som et Hovedpunkt i det hele Spørgsmaal om den kommende Skoleordning maatte det føles, at der kunde blive de tilstrækkelige og passende Lærerkrafter. Det var ikke mindst paa dette absolut væsentlige Punkt, det hidtil havde staaet overmaade sløjt til; man havde gennemgaaende ikke haft ordentlige Lærere og havde alene af den Grund ikke kunnet fremskaffe en ordentlig Undervisning. Stiftsøvrigheden for Sjællands Stift har i en Erklæring fra 1788 udtalt, at Skolerne hidtil havde været overladt til afdankede Underofficerer og Matroser, forarmede Haandværkere, slette Husmænd eller forvildede Studenter. Af en Præst er det blevet sagt, at en stor Del af de daværende Lærere paa Landet ikke kunde læse rigtig i en Bog, ikke skrive et ordentligt Bogstav eller regne et simpelt Regnestykke. Deres økonomiske Forfatning var da ogsaa meget daarlig, og der forelaa, hvis der skulde skabes en virkelig Skolelærerstand, den dobbelte Opgave at forbedre Skoleholderens Indtægter og at tilvejebringe en systematisk Læreruddannelse. Det første kunde ske dels ved Inddragelse af de gamle Degnekalds Indtægter, hvorved Degnenes Forretninger alle Steder ganske naturligt gled over til Skolelærerne, dels ved Paalæggelse af nye Skatter. Det andet kunde ske ved Hjælp af særlige nye Læreanstalter, gennem Oprettelse af Seminarier.

Det er ikke Brødrene Reventlows mindste Fortjeneste i Skolesagen, at de havde et meget klart Blik for Betydningen af en veluddannet, godt stillet Skolelærerstand. 1794 var der paa den store Skolekommissions Foranstaltning, men naturligvis foranlediget ved L. Reventlows Interesse for Sagen,

blevet oprettet et Statsseminarium paa Brahetrolleborg (i Forvejen var der et paa Blaagaard ved København). Undervisningsplanen ved dette fynske Seminarium blev lovlige meget præget af L. Reventlows noget upraktiske og delvis lidt fantastiske Begreber om Pædagogik, og paa mere jævn Grund kom det Seminarium til at virke, som det 1801 lykkedes Chr. D. Reventlow at faa oprettet i Vesterborg paa Lolland (ligeledes for Statens Regning) med Præsten P. O. Boisen (fra 1805 tillige Biskop) som Forstander. Man satte sig her det Maal, at Skolelærerne først og fremmest skulde opdrages til at være »en fornøftig Bonde blandt Bønder«, og det er om dette Seminarium blevet sagt, at det var »en Højskole i det 18. Aarhundredes Stil, hvor Foredrag med Emner fra Menneskelivet i Fortid og Nutid havde Førstepladsen«.

Der var i Tiden megen Ængstelse for, at de nye Skolelærere skulde tage Skade af deres Oplæring og blive en Slags halvstuderede Vigtigpetere, uegnede til at virke paa fornøftig Maade i den jævne Almue. Blandt dem, der nærede den Frygt, var Chr. VII's Svigersøn, Hertug Frederik Christian af Augustenborg, der 1802 som Medlem af Statsraadet har afgivet en Betænkning med Ændringsforslag vedrørende det forelagte Udkast fra den store Skolekommission. Han udtrykte her bl. a. Ønsket om, at Seminarierne ikke paa nogen Maade skal søge at give deres Undervisning et videnskabeligt Præg. I Modsætning til Brødrene Reventlow, der vilde hæve Almueskolens Niveau saa højt som muligt, advarer Hertugen bestemt imod, at man lader Landsbybørnene lære for meget, og han fremhæver, at enhver Uddannelse, der fører udover den Kres, hvori man fremtidig skal virke, blot er egnet til at avle Utilfredshed; i sit hele Syn paa, hvorledes Skoleundervisning skal være omhyggeligt afpasset og begrænset efter de forskellige Stænders formentlige Behov, staar han afgjort som Aristokraten, medens Reventlow'erne i deres bevidste Kamp for at udrydde Skellet mellem »civiliserede« og »uciviliserede« maa forekomme at være udprægede »Demokrater«. I samme Forslag af 1802 kræver han i øvrig en gennemført bureaukratisk Ledelse af

det hele Undervisningsvæsen og ogsaa af Kirkens Forhold; han vil have baade Præster og Skolelærere underkastet et vidtgaaende og smaaligt Tilsyn, Prøver og Indberetninger og Kontrol i een Uendelighed, for største Delen Ideer, der bærer tydeligt Præg af en pedantisk Studerekammerhjerne og desuden ikke saa lidt af fyrsteligt Ukendskab til almindelige, dagligdags Livsforhold.

Chr. D. Reventlow blev noget ubehageligt berørt ved Hertugens Indlæg. Sin Vrede har han givet Udtryk i sin Dagbog, hvor der for 27. August 1802 er noteret: »Jeg arbejdede i denne Tid især paa et Svar paa Hertugen af Augustenborgs Kritik over Udkastet til en Forordning for Almueskolen. Flere Fordomme og skæve Domme og mere Galde findes næppe paa eet Sted samlede . . . . . Gud give, at jeg maa skrive uden Galde og uden Fordomme i Beskedenhed og Frimodighed, og at Sagen maa faa et godt Udfald.«

De Modbemærkninger, der foreligger fra Reventlows Haand, former sig virkelig som et frimodigt og djærvt Indlæg mod den Overorganisering af Skolevæsenet, der var blevet foreslaaet af Hertugen, et Forsvar for baade Lærernes og Præsternes Frihed. Han ønsker ikke, at den nye Skolelærerstand skal bringes i alt for snævert Underordningsforhold til Præstestanden, og paa den anden Side mener han heller ikke, at man skal lægge Vægt paa at faa et andet og skrapere Tilsyn med Præsterne end det hidtidige. Medens Hertugen har foreslaaet, at det var Præsten, der skulde besørge Skolens Religionsundervisning, holder Reventlow bestemt paa, at dette Fag ikke kan fratages Læreren og skilles fra den øvrige Undervisning. Religionen er det vigtigste Fag i Skolen, og man maa ikke gøre Skolelæreren til Lærer i Moral og andre nyttige Kundskaber uden samtidig at overdrage ham Religionsundervisningen, »thi«. hævder Reventlow, »ingen Religion har nogen fast Grund uden kristelig Religion, og intet kristeligt Religionssystem er noget uden kristelig Moral«. Det kan, mener han, ikke være Hertugens Mening, at Skolelæreren ikke skal befatte sig med moralske Genstande, da det dog bestandig maa være Undervisningens Hovedformaal »at danne Hjertet«.

Reventlow troede paa den nøje og uløselige Sammenhæng mellem Religion og Moral, og det prægede hans Syn, hvad enten han skulde udforme Planer for Skoleundervisning eller være med til at bestemme Grænser for Trykkefriheden.

Skolesagen havde et meget langsomt Forløb, og det er nok ikke mindst Spørgsmaalet om Omkostninger, der har virket hæmmende. Paa Forslag af Biskop Balle, der fandt en Reform paatrængende nødvendig, udstedtes 1806 et ret kortfattet »provisorisk Reglement for Almueskolevæsenet paa Landet i Sjælland, Fyn, Lolland og Falster«; i væsentlig Overensstemmelse hermed kom saa endelig, efter en Række nye Overvejelser, 29. Juli 1814 den endelige, udførlige »Anordning for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark«. Grundlaget for begge Ordninger var det Forslag, der var blevet stillet af den store Skolekommission, det Forslag, hvori Chr. D. Reventlow havde haft en meget væsentlig Andel, og hvis Forbillede havde været den paa Grevskabet Christianssæde gældende Skoleordning. Paa væsentlige Punkter var der imidlertid efter Kancelliets Forslag blevet gennemført ikke blot visse Ændringer (som med Hensyn til den skolepligtige Alder, der blev fra 7 til 14 Aar), men en Begrænsning, saaledes at den nye Skoleordning ikke kom til at tage et saa vidt Sigte og langtfra fik hele den Karakter, de to Reventlower havde ønsket. Det stemmede med deres Tanke, naar det fastslaas, at det var seminarieuddannede Personer, der fremtidig normalt skulde ansættes som Skolelærere, derimod ikke at der af nyt Tilsyn med Landsbyskolen kun indførtes lokale Skolekommissioner, medens den i øvrig som hidtil skulde sortere under Præst, Provst, Amtmand, Biskop og Kancelli. Det alvorligste Skridt tilbage fra Chr. D. Reventlows Forslag af 1793 og Kommissionens Indstilling af 1799 blev dog, at Undervisningsfagene indskrænkedes til Religion, Læsning, Skrivning og Regning (dog med Bemærkning om, at Lærebøgerne skulde indeholde Stof fra forskellige Kundskabsomraader); hermed var det ligesom understreget, at Landsbyskolen netop vilde være en Almueskole, svarende til de mest nødtørfte Behov, hvilket jo ikke havde været Reventlows Tanke.

Det økonomiske Grundlag og derfor ogsaa Lærernes Lønninger blev af Frygt for Skatteforhøjelser fastsat til et meget beskedent Omfang; skønt Reventlows oprindelige Forslag havde været meget dristigere, havde han senere sammen med sine Kolleger i Kommissionen bøjet sig for formentlig tvingende Hensyn. Trods alle Mangler og Svagheder kom den ny Skoleordning af 1814 dog til at fastslaa et virkelig systematisk ordnet, tvungent (under Mulkteringsstraf) og gratis Skolevæsen paa Landet. I samme Aand og ogsaa i Tilknytning til Forslag fra den store Skolekommission gennemførtes en Ordning af Borger- og Almueskolevæsenet i Købstæderne; den paagældende Lov udstedtes ligeledes 29. Juli 1814. Et Reglement for Københavns Skolevæsen, der samme Dag fik Kongens Underskrift, og som paa tilsvarende Maade regulerede Hovedstadens Forhold, var forberedt af en særlig Kommission, hvori Reventlow ikke havde Sæde.

Det tør siges om Reventlows Skoleinteresse, at den først og fremmest var knyttet til hans Interesse for Bondestandens Fremgang og Udvikling. Landsbyskolen havde hans særlige Kærlighed, og indenfor sit Grevskabs Omraade var han dens nidkære Værner; efter som før 1814 vedblev han at optræde som Skolernes og Lærernes velvillige og dybt interesserede Foresatte.

Blandt de Lærere, der uddannedes paa Vesterborg Seminarium, var Rasmus Sørensen (født 1799), der ikke blot skulde komme til at gøre et betydeligt Arbejde for Almueskolens Udvikling, men i Tiden nærmest før 1848 ved sin Agitation blev den egentlige Grundlægger af den Bondevennebevægelse, hvori det senere danske Venstre har haft sit Udspring, og hvis første Maal i Virkeligheden var en Fortsættelse af de store Landboreformer. Rasmus Sørensen vikarierede, allerede medens han var Elev paa Seminariet, en Tid som Lærer i Skørringe og var senere i nogle Aar — fra 1821 til 1827 — fast Lærer ved en anden af Grevskabets Skoler, i Brandstrup. I sine Livserindringer har han fortalt meget betegnende Træk om den brændende Iver, den gamle Grev Reventlow lige til det sidste udviste overfor Folkeskolen og dens Arbejde.

Da Reventlow engang hørte, at der var udbrudt en smitsom Sygdom i Skørringe Skolehus, gav han straks sin Forvalter Ordre til at indrette et af Fløjhusene paa Christianssæde til Skolehold for Vikaren med hans Elever. Forvalteren kom derved i en Knibe, som han maatte bede den unge Lærer om at hjælpe sig ud af. Selv vovede han ikke at skrive til Excellencen om Umuligheden af det, han forlangte; han risikerede, sagde han, blot at faa det Svar: »Forvalter Kjergaard er da saa god at anvise Seminarist Sørensen og Skørringe Skolebørn Plads i en af Salene paa Hovedbygningen eller det store Hus paa Christianssæde . . . . .« Reventlows Interesse for Skolevæsenet gik saa vidt, at det forekom hans nærmeste Medarbejdere at være en alt for overdreven og alt for kostbar Passion, der nærmest kunde true Grevskabet med Ruin. Personlig indfandt Greven sig ogsaa ofte i Skolerne for at se, om alt gik rigtigt til. Saaledes besøgte han kort efter Sørensens Ansættelse Brandstrup Skole for at undersøge, om det var blevet bedre med Religionsundervisningen, der ikke havde været tilfredsstillende i den forrige Lærers Tid; han havde været »for lidet religiøs i Sindet«, mente Greven, hvorimod han roste Sørensens Maade at katekisere paa.

Med et Følge af Præster og Skolelærere drog »Excellencen« rundt for at afholde de aarlige Eksaminer. »Sædvanlig«, fortæller Sørensen, »varede en saadan Skoleeksamen kun lidt over tre Timer, og dog læste ethvert Barn af begge Klasser indenad i Bog til Prøve, som Excellencen bestemte og tilsagde dem hver især, naar de skulde tage fat og holde op; ligeledes dikterede han et Stykke til Retskrivningsprøve, og hvert Barn af øverste Klasse, der havde skrevet dette, maatte frem med sit Stykke, som blev oplæst og rettet; senere gav han dem i Stedet for Diktat en lille Stileopgave, en lille Historie, som han fortalte, eller et let Spørgsmaal, som han udviklede, og lod dem skrive dette til Prøve.« Ligeledes i Tavle- og Hovedregning, i Fædrelandets Geografi og Historie blev der foretaget Prøver, og Børnenes Skrive- og Stilebøger blev fremvist. Der blev foretaget saa meget, som var tilstrækkeligt for at kunne kende og bedømme Skolens Til-

stand, men — tilføjer Sørensen — »trivielle langtrukne, døde og kedelige Eksamener taalte Excellencen ikke at høre paa eller deltage i; alt det spidsrodsagtige, inspicerende, regnskabskrævende og knappesynende paa Korporalsmaner var for ham værre at erfare end en Pest; han nedtraadte alt sligt, hvor der mødte ham det mindste deraf, straks under sine Fødder«. De Dage, hvor Excellencen Reventlow holdt Skoleeksaminer, blev for Rasmus Sørensen uforglemmelige Højtidsdage.

Gennem hele Livet blev da ogsaa denne Skolelærer og Bondeven en tro folkelig Lærling af den Reventlowske Aandsretning, dog paavirkedes han saa meget af den Tid, hvori hans egen Ungdom faldt, at han til Brug ved en Aftenskoleundervisning for voksne foreslog Greven at anskaffe Grundtvigs Oversættelse af Sakse og Snorre. Forslaget faldt imidlertid ikke i god Jord. Reventlow erklærede: »Det er ikke gamle Eventyr og overtroisk Hedenskab, ikke heller grundtvigske Tirader, der i denne hans Oversættelse tit gaar i det platte og grove, som vi skal indprente Almuen i vore Dage«. Sørensen skulde derimod, udviklede Greven videre, læse Bibelen for Almuen og desuden Stykker af den bekendte virkelige Historie. I Tilgift til denne Formaning fik den unge Lærer en længere Forklaring om, hvorfor Reventlow ikke kunde lide en »Fanatiker« som Grundtvig og overhovedet ikke dem, der vilde bygge Religionen saa stærkt paa Dogmer og Hjernesvind. Med sine egne Øren havde han hørt, hvorledes den fynske Biskop Bloch i Trolleborg Kirke var blevet rasende vred og havde sagt til en Pige: »Nu staar du der og jasker mig sammen de tre Personer i Guddommen, som jeg havde klarlig pillet ud hver for sig«. Det var, mente Reventlow, de rette Karle til at jasje sammen og pille ud; men i sine Skoler ønskede han Religionsundervisningen bygget paa den Bibel, hvori Gud havde nedlagt sit eget Ord, og ikke paa det Menneskeværk, som hidrørte fra de gamle stive Nakker af Kirkefædre eller blev forkyndt af »de nye haarde Halse af Grundtviger«.

For den historiske Betragtning vil det ikke være saa vanskeligt at finde Berøringspunkter mellem Reventlows Ar-

bejde for Folkeoplysning og den grundtvigske Bevægelse, som Reventlow kun lærte at kende paa dens allerførste Trin, da den fremtraadte som en stridbar teologisk Retning og endnu ikke havde fundet sin folkeligt frugtbare Form. Reventlow vilde ikke, som den Mand fra det 18. Aarhundrede, han var, række Finger til noget, der i mindste Maade smagte af »Fordom« eller »Overtro«; men han vilde ikke mindre end de senere Grundtvigianere en virkelig oplivende Skoleundervisning, baaret frem i Frihed af Lærere, der selv var tilstrækkelig grebet af den Kundskab, de skulde bringe videre. Meget stærkt var han imod alt, hvad der forekom ham at være skadeligt eller unyttigt Pedanteri, og det saavel i den højere som i den lavere Undervisning. Da han havde sin store Polemik med Hertugen af Augustenborg, greb han Lejlighed til ogsaa at vende sig mod »den kolde, spidsfindige Undervisning paa Universiteterne«. Med megen Iver gik han imod et Forslag fra Hertugen om, at Kirke- og Skolesager burde undrages Kancelliets Myndighed og som øverste Styre have et særligt Kollegium. Reventlow vilde ikke paa nogen Maade have oprettet et saadant Raad, hvor han antog, at det var utaalsomme Præster og verdensfjerne Lærde, der vilde blive de raadende. Han erklærede, at ganske vist burde Religionen herske over Menneskenes Hjerter, men af den Grund ikke de gejstlige over Menneskene selv. Kirke og Skole var for ham livsvigtige Institutioner for Folkets Opbyggelse og Oplysning, men netop derfor ogsaa i deres Væsen og Bund, hvad der i en senere Tid skulde blive kaldt »borgerlige Indretninger«.

---

16. Reventlow i den almindelige Statsstyrelse efter 1797.

At Chr. D. Reventlow 1797 blev »Statsminister« har ikke paa nogen væsentlig Maade ændret den Stilling, han indtog i Statstjenesten. Herefter som før havde han sin Opmærksomhed henvendt paa de Omraader, hvor han kunde gøre en selvstændig Indsats gennem Kollegier og Kommissioner, og hvor frem for alt hans Interesser laa. Han var den udpræ-

gede Fagminister, men ganske vist, naar hans samlede Virksomhed tages i Betragtning, med »Fag«, der var saa omfattende, som de kun sjældent har været for en ledende Statsmand. Hans Virkekres, hvori han virkelig gik op med Liv og Lyst, omfattede mere eller mindre de fleste Sider af Statens indre Administration og Lovgivning og da særlig de økonomisk-sociale og almindeligt kulturelle, derimod ikke Udenrigspolitikken.

A. P. Bernstorff havde til sin Død 1797 været den store Udenrigsminister, der sikkert nok ikke havde behøvet Reventlows Bistand; hans Efterfølger blev en Søn, Christian Bernstorff. Som Medlem af Statsraadet fik Reventlow herefter Adgang til at deltage i Forhandlinger vedrørende Statens Stilling udadtil, men her traadte hans Begrænsning tydeligt frem. Han var en Minister med Blikket i udpræget Grad indadvendt, ikke udadvendt, og »den store Politik« var derfor i Virkeligheden ikke noget for ham. Desuden var han en saa afgjort civil og fredsvenlig Mand med en saa instinktiv, omend ikke helt bevidst Afsky for alt, hvad der kunde føre ud i Krig og Blodsudgydelse, at han ikke kunde være helt paa sin Plads ved udenrigspolitiske Forhandlinger paa en Tid, da Danmark paa Grund af Forholdene ude i Europa maatte regne med visse Muligheder for ikke at kunne undgaa Krigsforviklinger og heller ikke i det lange Løb skulde blive i Stand dertil. Af Reventlow er med ganske særlig Styrke Krig blevet følt som en meningsløs Forstyrrelse i det fredelige, samfundsopbyggende Arbejde; men af den Grund var han sikkert heller ikke en Mand med Evne eller Mod til at være den nøgterne Deltager i Drøftelsen af Spørgsmaal, der drejede sig om Landets Selvhævdelse udadtil eller om udenrigspolitiske Forhold og Magtfaktorer i det hele.

Da England 1801 pludselig med en Flaade angreb Danmark, fordi Landet havde sluttet sig til det af Rusland ledede »væbnede Neutralitetsforbund«, fyldte det straks Reventlow med den dybeste Forfærdelse. Forløbet af Slaget paa Reden den 2. April gav ham slet ingen Tro til, at man fra dansk Side i mindste Maade vilde være stærk nok til at afværge nye Ulykker. I det hele har der ikke været meget Mod hos Kronprins-

regentens nærmeste Omgivelser, og det ser ud til, at Reventlow har hørt til de allermost forskræmte. Hans egen Hustru har vidnet derom i et Brev fra den 4. April, hvori det bl. a. hedder om Indtrykkene den Dag, da Slaget stod: »Skrækkeligst var Aftenen for mig, thi aldrig har jeg set min Mand i en saadan Tilstand, der næsten grænsede til Fortvivlelse. Gud lade mig aldrig mere se ham saaledes«. 3. April har Reventlow selv skrevet til sin ældste Søn i en Tone, som om han følte sig overbevist om, at Undergangen var sikker for ham selv og alle andre, der nu opholdt sig i København. Der er, siger han, kæmpet med stor Tapperhed mod Overmagten, men »vi er overvundet og vil sandsynligvis dø paa vore Ruiner«. »Vær da«, tilskriver han højtideligt Sønnen, »Fader for mine Børn, hvis du kan, og din Moders Støtte, hvis hun overlever mig. Betal min Gæld, hvis du kan, og vaag over mit ærlige Navn. Alt er tabt, og der foreligger overordentlig stærke politiske Grunde, der taler mod den i min Betænkning ytrede Mening, Grunde, der sandsynligvis vil faa Overhaand i Statsraadet . . . . Jeg græder ikke, jeg er kold og venter og ønsker, at der maa blive løst op for mig«.

Saaledes var den Stemning, som det i dansk Poesi saa højt besungne Slag paa Reden udløste hos Chr. D. Reventlow. Den Betænkning, han straks efter Slaget har afgivet i Statsraadet, gik ud paa, at man i eet og alt skulde underkaste sig de engelske Betingelser for derved at faa den midlertidige Vaabenhvile forlænget til en mere varig Vaabenstilstand. Han støttedes af Schimmelmänn og af Holsteneren Kaj Reventlow (A. P. Bernstorffs Afløser som Chef for Hertugdømmernes Kancelli), medens Udenrigsminister Chr. Bernstorff, med Tilslutning fra Hertugen af Augustenborg, holdt paa, at man ikke under de foreliggende Forhold burde undlade at vise Fasthed og ikke skulde lade sig skræmme ved Muligheden for en Genoptagelse af Fjendtlighederne. Kronprinsen var afgjort enig med Bernstorff mod Reventlow og viste under Forhandlingerne med Fjenden en Holdning, der banede Vej for en baade værdig og hurtig Afslutning af dem. Efterretningen om, at Kejser Paul af Rusland var blevet myrdet, gjorde Situationen ulige lettere; nu følte man ikke saa meget

mere Frygt for at støde Rusland ved en Overenskomst med England. 9. April blev der paa hæderlige Betingelser sluttet en Overenskomst med de engelske Admiraler, og den, der drog det dybeste Lettelsens Suk ved denne Lejlighed, var antagelig Chr. D. Reventlow.

Allerede 8. April, da Vaabenstilstanden var saa godt som sikret, skrev han til sin Søster: »Gud har denne Gang afvendt Danmarks Fordærvelse . . . . og da Paul den heftige nu er død, saa er der ingen Tvivl om, at Freden jo snart vil følge efter Stilstanden. Jeg haaber til Gud, at Freden ikke vil være fjern for hele Europa. Mit Hjerte er fyldt med glad Haab og fuld af Tak til Gud, der ved denne Lejlighed har udsaaet den gode Sæd blandt Danmarks Beboere, et Mod og et sandt Broderskab, om hvilke man ikke kan gøre sig noget Begreb, naar man ikke har haft Lejlighed til at være til Stede. Vi vil, haaber jeg, for Fremtiden alle være Soldater, fredelige men tapre Soldater, der efter en firs-aarig Fred atter ikke vil forlade Batterierne, før den sidste Kanon er demonteret og for-naglet. Med næste Post sender jeg dig de smukke Salmer, der er blevet sunget ved de faldnes Begravelse. Oh, de er ikke døde, de salige Helte, oh, de er ikke saaret, de saarede, som kun længes efter at blive ført i Slaget paany; de første om-svæver enhver retskaffen og indgyder alle Mod og Enighed, de sidste er igen styrket og styrker alle, som ser dem. Gud lade nu den Morgenrøde, som jeg haaber paa, staa op over Jorden, han lade mig se den i min Alderdom, for at jeg kan sige: »Herre, nu lade du din Tjener fare i Fred«.«

Der er noget vist nervøst og krampagtigt ved den Tone, hvori Reventlow i dette Brev hengiver sig til en Heltedyrkelse, der sikkert af ham selv er følt som ganske oprigtig, men næppe kan siges at have været helt naturlig for ham. Saa meget dybere Klang kendes i de Ord, der udtrykker hans Fredsglæde og Fredshaab. Det er med en lidt uklar Vending, Reventlow indruller sig selv blandt Fremtidens fredelige, men tapre Soldater; saa meget klarere er det Indtryk, man faar af ham som en Mand, der med hele sit Hjerte higede efter at opleve en Afrustningens Dag, som gjorde det muligt at omstøbe de sidste danske Kanoner til Plovjern. I

hine Aprildage, der skabte saa megen Krigsstemning blandt den danske Befolkning, har han og hans Hustru helt været besjælet af et Ønske om Fred. 10. April skriver Grevinden i et Brev, at man ikke ser nogen større Glæde i Byen over den vundne Vaabenstilstand; »alle«, siger hun, »var i saa høj Grad stemte for en kæk Modstand, at man endnu bestandig synes at frygte, at Regeringen har været for eftergivende«. Hun haaber imidlertid, at man vil lære at paaskønne, hvad der er naaet: »at vor gode Stad og vort Land er blevet uantastede, at vore Landboer atter kan gribe Ploven i Stedet for Geværet, samt at saa megen Nød og Elendighed paa begge Sider er blevet forebygget og undgaaet«. Egentlig har Grevinden mest ondt af de stakkels saarede Englændere, der ikke bliver plejet og hjulpet som deres danske Lidelsesfæller. Hun finder, at ogsaa Englænderne er Medmennesker og Brødre; deres Sag har ogsaa været retfærdig, og der er flydt Menneskeblod nok i de sidste ti Aar. »Saaledes«, tilføjer hun, »prædiker jeg for alle, der kommer mig for Øje. Om det end havde været muligt at tilintetgøre dem, hvor meget vilde da ikke en saadan Sejr have kostet«.

Grevinden var den erklærede Pacifist, men stort anderledes var paa Bunden ikke Grevens Stemning. Hos dem begge raadede den filantropiske, humanitære Tankegang i en saa udpræget Grad, at der ikke blev nogen Plads i deres Sind for det rent nationale Syn paa Krig og Fred. Derimod har Ægteparrets ældste Søn, der opholdt sig hjemme paa Lolland, ikke været saa helt fornøjet med de Afgørelser, der var blevet truffet. Reventlow har 17. April skrevet et Brev til ham om, at alle Fordele ved Vaabenstilstand var paa dansk Side, og om at der sandsynligvis i Løbet af nogle Uger vilde blive almindelig Fred i Europa. I en Dagbogsoptegnelse (fra ca. 1. Maj) skriver han om den Forsvarsvilje, Folket har vist, men glemmer naturligvis ikke at notere sin Glæde over det Udfald, Sagen fik: »Hvo, som ikke erkender Guds Beskærmelse i disse vigtige Dage, han er uskønsom og blind«!

Det er sandsynligt, at Reventlows Holdning i de Dage noget har svækket ham i hans Stilling overfor Kronprinsen og dermed i hans almindelige Position inden for Regeringen.

Kronprinsen har hverken fundet hans eller Schimmelmanns Holdning rigtig værdig, eller som man burde have kunnet vente det af dem. Der synes i det hele ved den Lejlighed at være sket en vis Forrykkelse af Forholdet mellem Kronprinsregenten og hans bestaltede Raadgivere. I en senere Dagbogsoptegnelse klager Reventlow over, at Kronprinsregenten siden 2. April har tillagt sig den Fejl at ville træffe Afgørelser paa egen Haand, uden at Sagerne fik Lov til at gaa deres ordinære Gang.

Den Indflydelse, Reventlow i den følgende Tid udøvede paa Statsanliggender, der laa uden for hans særlige Omraader, har været meget begrænset. Det var forgæves, han modsatte sig den store Hærreform, som gennemførtes af Kronprinsen ved Forordninger af 11. Juni 1802 og 8. Juni 1803. Ved denne i sin Rækkevidde meget betydningsfulde Reform bortfaldt baade den tidligere Militsordning og den tidligere Ordning med en staaende Hær af hvervede, for den væsentligste Del udenlandske Tropper. Derved fuldbyrdedes en Udvikling, der var indledet allerede inden Stavnsbaandsløsningen; 1785 var det blevet bestemt, at et vist mindre Antal af de i Bondebefolkningen udskrevne Soldater skulde tages til »Landrekutter« med Pligt til at tjene ikke i Militsen, men i Tilknytning til de hvervede faste Tropper. Derfor kunde disse »Landrekutter«, modsat »Landsoldaterne«, indkaldes til Garnisonstjeneste i det Omfang, det skønnedes fornødent, og paa den Maade er den følgende Tid blevet uddannet en Del Bondesoldater gennem en Tjeneste, der varede et Aars Tid. Det afgørende Skridt videre ved Hærreformen af 1802 bestod i, at alle udskrevne Soldater fra nu af skulde gøre 2 Aars Garnisonstjeneste (og derefter staa 6 Aar i »Landeværnet«), medens de hvervede Tropper næsten helt forsvandt. Paa Grundlag af den Værnepligt for Bondestanden, der var blevet fastslaaet ved Stavnsbaandsløsningen, skabtes hermed en virkelig national Hær, omfattende indfødte, udskrevne Soldater, der havde en langvarig Garnisonstjeneste som det første og faste Led i deres Uddannelse — det samme System, der blev opretholdt efter den almindelige Værnepligts Indførelse 1848.

Hærreformen hører altsaa til den lange Række af epokegørende, nyskabende Reformere i Tiden mellem 1784 og 1814 og knytter sig paa sin Maade nær til Stavnsbaandsløsningens Idé. Det kan imidlertid ikke overraske, at Chr. D. Reventlow var dens bestemte Modstander. Han fandt det ud fra sin meget umilitære for ikke (med Brug af et moderne Slagord) at sige »antimilitaristiske« Tankegang yderst uheldigt, at nu enhver Bondesoldat skulde tilbringe saa megen Tid som to Aar i fast Soldatertjeneste og i den Anledning føres bort fra Slægt og Hjemstavn, væk fra Bondeliv og Bondesæd. Som den gode Landmand, han var, tænkte han ogsaa paa al den unge Arbejdskraft, der gik tabt fra Landbruget. Ifølge en Dagbogsoptegnelse har han i Statsraadet gjort gældende, at flere Tusinde nyttige Arbejdere paa den Maade blev unddraget Landet, og at de hvervede Fremmede, man hidtil havde haft i Hæren, skønt det ikke var udsøgte Folk, dog havde frembragt de fleste nyttige Haandværkere, man havde i København. Han foreslog, at man skulde gaa helt tilbage til den gamle Militsordning, saaledes at der heller ikke mere blev Tale om at udskrive et Mindretal af Landsoldaterne som »Landrekutter«. Forslaget blev afvist af Kronprinsen, men Reventlow var dog bagefter glad for, at han havde talt frimodigt og lettet sin Samvittighed; i sin Dagbog har han tilføjet et Par bitre Ord om, at Reglerne for den ny Ordning er udarbejdet og bifaldet af den samme Colbjørnsen, der saa trolig havde arbejdet sammen med ham for at løse Fødestavnsbaandet. Reventlow er slet ikke fri for at synes, at den ny Hærordning betyder en Undertrykkelse af Bondestandens Frihed, der i nogen Maade kan lignedes ved det ophævede Stavnsbaand.

Det blev i de følgende Aar en tung Skuffelse for Reventlow, at Krigstilstanden i Europa ikke vilde ophøre. Efter en kort Pause begyndte paany 1803 Opgøret mellem England og det af Napoleon Bonaparte beherskede Frankrig. »Napoleonskrigene« førtes videre, og 1807 tvang den engelske Regering ved sin brutale Optræden Danmark til at tage Parti imod sig og for Napoleon. Det første Resultat blev for Danmark Bombardementet paa København og Flaadens Tab, og

derefter fulgte saa de lange Krigsaar, der først skulde ende 1814 med Afstaaelsen af Norge.

Ved Krigenes Udbrud i August 1807 fulgte Reventlow med Kronprinsen og Kongen over til Halvøen; her blev han sammen med andre Kollegieembedsmænd først tilbage i Kolding, medens Kronprinsen hurtigt drog videre til Kiel, hvor han allerede gennem længere Tid havde haft fast Ophold; allerede i September flyttede Reventlow dog ned til Rendsborg, hvor han blev til Marts 1808. Straks synes Krigsbegivenhederne at have bragt Reventlow aldeles ud af Fatning; ifølge Vidnesbyrd fra en paalidelig samtidig Historiker skal han i Kolding være optraadt paa en højst uligevægtig Maade, nærmest, siges der endog, som en »halvgal«. Krig og Krigsforhold var nu engang ikke noget for denne Mand, der var saa stor i meget af det, der hørte til Fredens Gerning. Efterhaanden er der dog faldet Ro over ham, og han bar det, der skete, med Resignation; men stadig havde han dog Brug for at trøste sig med Tanken om den velsignede Fred, der atter engang skulde komme. »Maatte og denne Krig blive den sidste!« udbryder hans Hustru i et Brev den 25. April 1809 — og det Haab har Reventlow tilfulde delt.

»Ak«, skriver han 18. November samme Aar fra København, »vi danser ikke paa Roser og ruger over nye Skatter, søger i alle Lommer for at afhjælpe Statens første Fornødenheder, vil saa nødig gøre mere ondt, end Tiden kræver, slaar vor Lid til Gud og haaber paa bedre Tider«. Han har netop i denne Tid begyndt at læse i Salomons Vidsoms Bog, fordi den taler saa smukt om det tilkommende Liv og om den faste Tillid til Gud, hvorved alene Livet kan vedblive at være et Menneske kærere end Døden. I Krigstrængslerne, som altid, var de religiøse Betragtninger for Reventlow den dybeste Kilde til Opmuntring. Med stærke Ord skildrer han 8. Oktober 1811, hvilket Indtryk det gør paa ham at leve under Krigsforhold: »Siden den 2. April, da mit Fædrelands Ro for første Gang blev forstyrret, har jeg ophørt at leve her i denne Verden, siden den Tid nyder jeg alt, som nød jeg det ikke, vel med barnlig Tak, men med den Tanke: lovet være Gud for denne Nydelse, paa hvilken jeg ikke turde regne!«

Han siger i det samme Brev, at han har haft saa megen Lykke i dette Liv, at han ikke bør klage over Tab, nu han er saa nær ved Havnen. Men da han 12. Juni 1812 skriver et Brev til sin gamle Lærer Wendt, lader han dog ikke være at pege paa et lyst Fremtidshaab for dem begge: »Hvem ved, om vi ikke, før vi vandrer herfra, ser de Uvejrsskyer, der ruger over Jorden, svinde og som Moses fra Bjerget skuer det skønne, forjættede Land, i hvilket vore Efterkommere vil komme til at bo . . . .«.

I Krigsaarene har Reventlow haft endnu mindre Indflydelse paa Statens almindelige politiske Ledelse end i Tiden før. I disse Aar udvikledes en Kabinetstyrelse, der bragte Ministre og Kollegiechefer paa Afstand fra Regenten, der i øvrig for en stor Del opholdt sig borte fra Hovedstaden. Efter sin Tronbestigelse 19. Marts 1808 gav Frederik VI Kollegierne Ordre til at tilstille ham alle Forestillinger skriftligt (hvorved den Kontakt mellem Kongen og Kollegier, der laa i den direkte Fremlæggelse af Sagerne, bortfaldt) og erklærede for Fremtiden i ethvert Tilfælde at ville afgøre, hvorvidt de skulde refereres i Statsraadet. Der er derefter i Tiden indtil 1814 næppe blevet afholdt noget Statsraadsmøde. Den mest umiddelbare Indflydelse paa Kongen øvede under Krigen Generaladjutantstaben (»de røde Fjer«), der bl. a. har paavirket ham til det vedholdende, til sidst unødvendige og skadelige Forbund med Napoleon. I alle almindelige Spørgsmaal vedrørende Styrelse og Lovgivning vedblev Kollegierne dog at øve en afgørende Indflydelse. I Kollegiernes Kontorer var nye Mænd begyndt at rykke frem, Folk, der har staaet Reventlow fjernt; den gamle Kres fra Regeringsskiftet 1784 var forlængst i Opløsning, og heller ikke til A. P. Bernstorffs Sønner, Udenrigsministeren Christian og hans Medhjælper Joachim Bernstorff, kom Reventlow til at staa i det samme nære Forhold som til Faderen. 10. Marts 1810 skriver Reventlow fra København til sin Søster: »Min Hustru og mine Børn udgør min Kres her, Schimmelmann vel ogsaa, men han er begravet i Forretninger, Bernstorff'erne elsker jeg, men som Dreng stod de mig dog langt nærmere end som Mænd . . . .« I April samme Aar tog i øvrig Brødrene Bernstorff deres

Afsked fra Udenrigsdepartementet; den ny Udenrigsminister, Niels Rosenkrantz, har staaet Reventlow personligt fjernt.

Det er Finansminister Schimmelmänn, der har været Hovedmand for den Finanspolitik, der førte ud i Statsbankerotten 1813. Reventlow fralagde sig højtideligt Ansvaret for den Forordning af 5. Januar nævnte Aar, der omdannede Landets Pengevæsen og fastslog en stor Nedsættelse af de hidtil kurserende Pengesedlers Værdi, og han begærede sin Afsked, som dog ikke blev bevilget. Han var misfornøjet med Karakteren af den hele Statsstyrelse, som den havde udviklet sig, og skjulte ikke sin Misfornøjelse, da han i November 1813 gentog sin Afskedsbegæring. Det var Kongens Kabinetsregimente uden fornøden Hensyntagen til ansvarlige Raadgivere, han ved den Lejlighed med rene Ord tillod sig at angribe; han gjorde opmærksom paa, at ingen Konge kunde have saa megen Kundskab i alle de forskellige Departementers Sager, at han ikke skulde behøve at høre Raad fra flere Sider, inden han traf sine Resolutioner. Kongen svarede uden nogen Antydning af Fornærmelse, at Reventlow ikke burde gaa af, og at han selv handlede efter sin bedste Overbevisning, selvom mange af de Ting, han gjorde, ikke var overensstemmende med Reventlows Mening. Reventlow fastholdt dog sit Ønske, og 6. December 1813 afskedigedes han da fra sine Stillinger i Kollegierne; derimod vedblev han til sin Død formelt at beklæde en Stilling i Statsraadet, at være »Statsminister«. Hans Efterfølger i Rentekammeret blev Johan Sigismund Møsting, der samtidig afløste Schimmelmänn som Finansminister. Møsting skulde blive Frederik VI's mest betroede Minister i hans Kongetid.

Kort efter Reventlows Afskedigelse, 14. Januar 1814, sluttede Danmark Freden i Kiel med baade Sverige, der som Napoleons Modstander var blevet Danmarks Angriber, og med England, var herefter ikke mere Napoleons Forbundsfælle, men tilhørte Forbundet imod ham. Prisen for den Fred, der var vundet, var imidlertid Tabet af Norge, der lige siden 1380 havde været forbundet med Danmark. Det tør vistnok siges, at for Reventlow opvejede Glæden

over den nye Fredstilstand Sorgen over det Landetab, der var lidt. Han nærede ogsaa det Haab, at de Norske og de Danske vedblivende vilde føle sig som Landsmænd, og at den politiske Adskillelse derfor ikke kunde blive evig. »Vi er kun eet Folk«, skrev han til sin Søster og udtrykte saaledes en Opfattelse, der i Samtiden var ret selvfølgelig og egentlig ogsaa rummede en rigtig Vurdering af, hvad der i national Henseende var blevet Resultatet af den langvarige Forbindelse mellem de to Lande.

Meget vedblev i den nærmest følgende Tid de indre danske Regeringsforhold at bekymre ham. I Marts 1814 rettede han en Henvendelse til Kongen, hvori han skarpt irettesatte ham for, at han havde fattet den ulykkelige Tanke at regere uden Statsraad, og hvori der bl. a. forekommer følgende Vendinger: »Afvæbnet maa nu Danmark se sine Sønner følge Voldsmandens Banner, og saa dybt sank Danmark, fordi udi Statsstyrelsen intet Overblik mere fandtes hverken med Hensyn til de indvortes eller udvortes Anliggender, fordi Deres Majestæt ikke formaaede at løse en Opgave, som oversteg de talents og indsigtsfuldeste Fyrsters Kræfter. — Men er det da ikke Tid at forlade en Vej, som betegnes af saa sørgelige Erfaringer, skal, som om intet Misgreb var begaaet, alting endnu gaa samme Gang, indtil Ødelæggelsen har fuldendt sit Værk i Monarkiets sidste Levninger!«

Disse Ord er et Vidnesbyrd om den Frimodighed, hvorved den gamle Statstjener kunde tillade sig at tale til Enevoldskongen, og ogsaa om den personlig ranke Holdning, der har udmærket Reventlow i hans Forhold til Kongemagten. Den Advarsel, han saa kort efter sin Afsked, som en Slags politisk Testamente, havde givet Frederik VI, satte tilsyneladende Frugt. Ved et aabent Brev af 29. April 1814 genindsatte Kongen Statsraadet i dets Funktion som Midtpunkt i Statsstyrelsen. Det var ikke for sin egen Skyld, Reventlow havde ønsket Statsraadets Genoprettelse; han kom i de følgende Aar, skønt stadig »Statsminister«, kun rent lejlighedsvis til at deltage i dets Forhandlinger. Efter at have opgivet sin Stilling i Rentekammeret betragtede Reventlow sig som endelig udtraadt af Politik og Statsforretninger. Han trak sig

nu tilbage til sine lollandske Godser for at leve Resten af sin Tid som Privatmand.

Trods det Modsætningsforhold, han havde haft til Kronprinsregenten, var han ikke som saa ofte en Statsmand, der »trækker sig tilbage«, fyldt med Bitterhed eller Fornærmelse. Taknemmelighed mod Gud og Mennesker var den Følelse, der besjælede ham. Han glædede sig, paa een Gang i Ydmyghed og Stolthed, over alt det, han havde faaet Lov til at udrette. »Midt i Rentekammerets Arbejde«, skriver han 12. November 1814, »har jeg ofte følt, at jeg virkede i Guds Tempel . . . mig Smeden¹⁾ med den usle Hukommelse, mig, der godt forstod at skjule min Uvidenhed i meget, som nødvendig skulde vides, men som kun vilde klare mig slet ved en Skoleeksamen — mig har Gud givet Kraft og Mod til i mine vigtige Embeder at udrette mere godt end nogen anden før mig«. Og han mindes, hvorledes det skyldes hans Moders, Wendts, Bernstorffs og flere af hans Venners Raad, at han overhovedet kom »bort fra Ploven« og ind paa den offentlige Løbebane.

Han sad heller ikke senere paa Lolland som nogen kritisk og uvillig Bedømmer af, hvad der blev gjort af hans Efterfølger i Regeringen og de andre, der nu havde Ansvaret. 24. Februar 1818, da en Landbrugskrise var ved at udvikle sig i Kraft af baade et Verdensprisfald og hjemlige Pengeforhold, skrev han til sin meget tyskprægede Søster, der levede i Sydslesvig, at vel var Tilstanden her i Landet ikke glædelig som kort efter Krigen, men ikke saa slem, som man beskrev den for hende. »Man er«, bemærkede han, »ikke almægtig og alvis i København saa lidt som hos eder. Jeg tilraader alle: undskylder og beskylder ikke!« Værdigere Holdning for en Mand, der selv ikke mere ønskede at have Del i Regeringsbyrden, kan man ikke tænke sig.

Naturligvis opgav Reventlow ikke Troen paa, at Enevælden var den for Danmark mest passende Regeringsform, selv om der kunde tænkes Lande, hvor den ikke passede. Han lod sig ikke paavirke af den nye Tids politiske Retnin-

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 110. Reventlow har været tilbøjelig til at mene, at Haandens Arbejde egentlig langt mere end Aandens svarede til hans medfødte Anlæg og Tilbøjeligheder.

ger. Han skriver til sin Søster, at al Tale om ny Statsforfatning skræmmer ham som Lyn og Torden, han kalder de Danske det lykkeligste Folk i hele Europa, og han udvikler, hvordan enhver Forfatning kan være god, naar blot de, der bruger den, er gode Folk. Ogsaa naar det gjaldt Spørgsmaalet om Statsforfatningen, var Reventlow opportunistisk indstillet. Folkets Fremgang, Samfundets Velfærd, ikke nogen Slags doktrinær Teori gav den Rettesnor, han vilde følge.

---

17. Træk af Reventlows private Liv og Virksomhed (efter 1786). Hans Død og Eftermæle.

Saa længe Reventlow virkede som ledende Embedsmand i Kollegierne, vekslede han tit Opholdssted; han boede i København, men var dog hjemme paa Lolland, saa ofte og længe det lod sig gøre. Den meste Tid har han naturligvis tilbragt i København. Det blev Stedet, hvor han i en lang Aarrække havde sit egentlige Hjemliv, og hvor han glædede sig i lige Grad over Arbejdet med Regeringssager og over den Rekreation, han altid kunde finde i Kresen af sin talrige Familie. De to Ting forstod han jo at knytte meget nær til hinanden (se ovenfor S. 90).

Reventlow var et udpræget Familiemenneske, den gode Ægtemand, Søn, Fader og Broder. Begivenheder, baade alvorlige og glædelige, indenfor Hjemmets og den nærmeste Slægts Kres virkede altid stærkt paa hans Følelser. I Juni Maaned 1792 mistede han sin Stifmoder, til hvem han havde været knyttet, som om hun havde været hans virkelige Moder, og som til Gengæld havde holdt af ham som en Søn. Hun gav ham paa Dødslejet en saa skøn Afskedshilsen, som nogen Moder kunde give sin virkelige Søn. »Du gode Christian, du er en god Søn, Gud vil velsigne dig og dine Børn«, var, som han selv beretter, hendes sidste Ord til ham, og hun brugte ogsaa en Vending som denne til at udtrykke sine Følelser: »Jeg vilde ønske, at jeg kunde vise dig mit

Hjerte, saa at du kunde se, hvor ømt jeg elsker dig«. Sjældent har vel Stifmoder og Stifsøn taget Afsked med hinanden paa saa smuk en Maade.

I det citerede Brev til Søsteren taler Reventlow ogsaa om, hvilket Indtryk Stifmoderens Død gjorde paa Wendt, og hvorledes han og hans gør alt for at mildne denne gode Ven af Moderen hans bitre Smerte. Uden at forbinde nogen- somhelst mistænksom Mening dermed er Reventlow gaaet ud fra, at hans gode Lærer havde været endnu meget nærmere knyttet til den afdøde end han selv. Wendt, der paa dette Tidspunkt var en Mand paa 61 Aar, skulde leve mange Aar herefter. Ved hans Død i Kiel (som denne Bys Overpræsident, se ovenfor S. 26) var ikke Reventlow selv, men hans Søster til Stede, og Svogeren Stolberg fulgte ham til det sidste Hvilested. Hele den Reventlowske Familie har til det sidste kappedes om at dyrke denne »fromme« Mand.

Allerede 1788 var Chr. Reventlows Broder Ludvig traadt tilbage fra Embedstjeneste i Kollegierne og deltog derefter blot i noget Kommissionsarbejde, særlig, som tidligere nævnt, vedrørende Skolevæsenet. I øvrig levede han fra nu af som Godsejer, optaget af at forbedre Forholdene paa sit Gods og tjene Fremskridtet og Oplysningen som Privatmand. 1. Marts 1801 afgik Johan Ludvig Reventlow ved Døden, hvad der naturligvis har vakt megen Sorg hos hans Broder, der som sædvanlig ikke overfor nogen lagde Vægt paa at skjule sine Følelser. Ogsaa overfor Kronprinsregenten har han udgydt sin Klage, og denne svarer ham i sin tørre, men hjertelige Tone saaledes: »Min kære Grev Reventlow. Jeg haver med megen Rørelse gennemlæst Deres Brev og haver ganske følt det Tab, De haver havt i at miste en Ven og Broder. Jeg vil ikke berøre denne Sag mere for ej at oprive et Saar hos Dem, men vær forvisset, at jeg ikke haver glemt alt, hvad han haver arbejdet for Staten og for mig«.

Christian og Ludvig Reventlow havde fra Barndommen været fælles om deres Uddannelse, og deres Manddoms Gerning havde været præget af den samme Stræben efter at ophjælpe Bondestanden. Dog har man i almindelig Opfattelse været tilbøjelig til at slaa dem sammen ligesom i

en Enhed. Der er ovenfor (S. 143) peget paa den væsentlige Modsætning, der var mellem de to Brødre i vigtige landbo-politiske Spørgsmaal, og ligeledes er det ganske sikkert, at Chr. Reventlow var den eneste af de to, der egnede sig rigtig til Embedsmandens og Statsmandens Gerning. Det kan tilføjes, at ogsaa i privat Virksomhed var Ludvig den mindst nøgterne og praktiske. Han udtrykte paa lovlig yderlig-gaaende Maade Tidens Aand ved sin Smag for dristige og undertiden noget fantastiske Projekter, tillige en vis tysk Aand ved sin Smag for det kunstlet-højtidelige og meget sentimentale. Der er i Sammenligning med ham noget behageligt dansk og jævnt over Broderen. Ludvig Reventlows Hovedinteresse var ubetinget Skolevæsenet, men gled ogsaa her let ud i det mindre vel betænkte Forsøg. Ved alle Midler søgte han at komme i Tillidsforhold til sine Bønder, det tragiske blev, at det dog ikke lykkedes ham at vinde dem; han havde ved sin Overtagelse af Brahetrolleborg begyndt med at lade dem ødelægge Træhesten og udnævnte dem 1788 i en højtidelig Forsamling og med en stor Tale til Arvefæstere, hvad de slet ikke allesammen brød sig om. Ludvig Reventlows største Svaghed var sikkert nok for stor Svaghed overfor Projektmageri af enhver Art, og det blev til hans økonomiske Ulykke, at han ogsaa ved sine Foretagender inden for Landbruget lod sig lede for vidt af denne Tilbøjelighed.

Som Godsejer fortsatte Chr. D. Reventlow naturligvis ogsaa efter 1786 (se ovenfor S. 70 ff.) med at gennemføre de samme Forbedringer, som han for hele Landets Vedkommende af al Magt fremmede gennem sin Deltagelse i Administration og Lovgivning. I en Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand paa Lolland fra 1806 har Forfatteren (G. Begtrup) skildret, hvorledes man i denne Landsdel i det hele staar tilbage med Hensyn til Udskiftningen; men paa Grevskabet Christianssæde er der gennemført en fuldstændig »speciel« Udskiftning mellem de enkelte Bønder. Der tilføjes følgende Bemærkning: »Siden den Tid, de blev specielt udskiftede og hoverifri, har Grevskabets Beboere kendeligt tiltaget i Velstand og Sædelighed. Folkemængden har ogsaa i de sidste

20 Aar betydelig tiltaget tilligemed Velstand. Kløveravlens er ogsaa mere og mere blevet udbredt, hvorpaa kan anføres det Bevis, at en Bonde paa 4 Td. 7 Skp. Hartkorn solgte Kløverfrø for mere end 300 Rdl.« Paa Christianssæde Gods var der desuden af Greven blevet opført to Dæmninger og Sluser for at hindre Havets Indløb, hvorved en betydelig Strækning Land var blevet befriet for Overskyllelse ved Højvande.

Til Grevskabet hørte 270 Bøndergaarde, hvoraf de 78 var udflyttet, 246 Huse med Jord, hvoraf de 138 var udflyttet, endelig 72 jordløse Huse. Af Gaardmændene havde i 1806 167 — formodentlig saa mange, som selv har ønsket det — taget deres Gaarde i Arvefæste; de vandt som Brugere derved praktisk talt Selvejendoms Fortrin, medens de slap for den Risiko at skulle forrente en stor Købesum, uanset de skiftende Konjunkturer. Arvefæsterens Afgifter til Herskabet var bestemt efter foregaaende Taksering af Jorden, og Afgifterne var anslaaet i Korn, som dog ikke skulde leveres in natura, men betales efter et Middeltal af de to sidst forløbne Aars Kapitelstakst i Amtet, dog saaledes at denne Beregning blot forandredes hvert femte Aar. Ved Salg af en Arvefæstegaard skulde en vis Sum af Sælgeren betales til Grevskabet.

Ogsaa sine Arvefæstere har Reventlow vedblevet at betragte som Folk, hvis Velfærd det var hans Pligt paa alle Maader at fremme. Reventlow har som Lensgreve og Godejer følt sig som en Slags faderligt Forsyn for sin Egn; den oplyste Enevældes patriarkalske Aand levede i ham og er kommet til rig Udfoldelse ogsaa under hans Virksomhed hjemme paa Lolland.

I et tidligere Kapitel er der talt om den Interesse og Omsorg, han til sine Dages Ende udfoldede overfor Skolevæsenet, der kan siges at have været hans egentlige Yndlingsfelt i de ældre Aar. Morsomt er det at høre Traditionens Beretning om, hvorledes Reventlow virkede for, at Kartofflen som det sunde og nyttige Næringsmiddel, han med Rette ansaa den for at være, kunde blive dyrket og udbredt saa meget som muligt. Da han 1809 havde Besøg paa sine Godser

af Frederik VI, serverede han for ham Kartofler bagt i Aske, der hørte til Kongens Yndlingsretter; det var et Trick, beregnet paa at øge Befolkningens Agtelse for den gode Rodfrugt, og som da heller ikke forfejlede sin Virkning.

Fra Slutningen af 1813 var det altsaa, at Reventlow frigjorde sig for de mange Aars Embedsvirksomhed og paany kunde tage stadigt Ophold paa sine lollandske Godser, saaledes som han ikke havde kendt det siden Ungdommens Dage. Skiftevis har han boet paa Christianssæde og Pederstrup, mest dog, som det synes, paa den sidstnævnte Gaard, hvor han lige før sin Død i 1827 lod opføre en ny Hovedbygning efter Tegning af den store Arkitekt C. F. Hansen. Christianssæde har han dog anset for sin egentlige Slægtsgaard, Stedet, hvortil Minderne om Forældre og Barndom knyttede ham. »Her svæver Fortiden for mig«, skriver han 17. September 1819 til sin Søster, »Fader og Moder bor i deres Stuer, Wendt og Ludvig med mig i vore Stuer og du i den lange Stue . . . . .«

Reventlow havde jo nu, da han havde trukket sig tilbage til Landlivet, meget mere Tid end før til at sysle med Minder og Refleksioner. Nu kunde han ogsaa sidde ved sine Bogreoler og sukke en lille Smule over, at han aldrig havde faaet læst saa meget. Hans Bibliotek er ikke stort, skriver han 28. November 1815 fra Pederstrup, men det er dog for stort til ham, de allerfleste af Bøgerne har han ikke læst. Ofte begynder han paa en Bog uden at faa gennemført Læsningen, fordi en eller anden praktisk Forretning kom imellem. Reventlow var nu engang den praktisk anlagte Personlighed, ikke en Bøgernes Mand. Dog har han i sine sidste Aar haft Lyst til selv at optræde lidt som Skribent paa anden Maade end gennem flittig Brevskrivning og Dagbogsoptegnelser. Det var ikke blot sin store Afhandling om Skovvæsenet, han fik gjort færdig. 1825 forsvarede han i en offentliggjort Afhandling den evangelisk-kristelige Salmebog som et Udtryk for »sand bibelsk Kristendom«. Med Udtrykket »bibelsk« mente Reventlow at have sagt noget aldeles afgørende; han har i sine ældre Aar lagt megen Vægt paa, at det var til selve Bibelen, man skulde søge for at undgaa alt

det, der paa Religionens Omraade var blot menneskelige Teorier og Fortolkninger.

Aaret før sin Død udgav Reventlow en Bog, der var betitlet »Bibelske Trøstegrunde for lidende og sørgmodige Kristne, uddragne af J. C. Lavaters og G. Gessners Skrifter«. Den var tilegnet »enhver sørgmodig dansk Mand eller Kvinde, der med sund Fornuft forener et kristeligt ydmygt og barnligt Sind og søger sin Trøst i Bibelen, i hvilken sand og varig Trøst er at finde«. Dette litterære Arbejde af Reventlow kan minde os om, at ogsaa en Mand som J. C. Christensen i sin Hviletid blev religiøs Forfatter.

Det var en temmelig lang Tid, der blev Reventlow beskaaret til at nyde Freden og Landlivet. Det store, anstrengende Arbejde i Statens Tjeneste havde ikke svækket hans Kræfter, og han har følt det som en vis Fornøelse, at han mere end før kunde hengive sig til Privatlivets Glæder. Han vedblev at have sin Dag omhyggeligt inddelt mellem forskellige Forretninger. Beskæftigelse af den ene og den anden Art vedblev at være hans bedste Rekreation. Han stod meget tidligt op, spadserede en Time og arbejdede ved sin Pult den lange Formiddag, de to Timer var bestemt til Bibelstudium, andre til Korrespondance og Læsning. Sin Forvalter og andre undergivne gav han en Slags Audiens til bestemt Tid hver Dag. Mandag Aften modtog han Birkedommeren og Sognefogder, for at der kunde blive truffet Afgørelse i Tvistigheder imellem Bønderne og andre Anliggende. Og saaledes har da den gamle Ministers daglige Liv været fyldt med saa megen Virksomhed, at han ikke let kom til at savne Regeringskontorerne, og det holdt ham frisk, at han ikke forfaldt til nogen Lediggang.

Reventlow skriver i sin Dagbog 11. Marts 1816: »Jeg fyldte mit 68. Aar ved godt Helbred, omgivet af de fleste af mine Børn og Børnebørnene, alle sunde, alle af gode Anlæg . . . . . Nu har jeg næsten i 42 Aar levet i det lykkeligste Ægteskab, og Gud har velsignet mig med saa megen Lykke, som jeg ikke tænker noget Menneske at kunne lignedes med mig i Helbred, huslig Lyksalighed, i lykkelig offentlig Virkekres, saa

længe jeg havde den, i min private Virkekres, rig paa Venner, henfarne og endnu levende«. Reventlow kunde nu ogsaa glæde sig over, at han nu mest havde Venner og ikke som før i Tiden et stort Antal Fjender blandt sine egne Standsfæller. Der var ikke mere noget Had imod ham for Landboreformernes Skyld. Allerede 19. Maj 1802 har han i sin Dagbog kunnet notere, at den eneste tilbageblevne af hans »Landbouvener«, som ikke havde udsonet sig med ham, nu var død; det var den tidligere Minister F. C. Rosenkrantz, om hvem Reventlow mente, at han rimeligvis tog sit Had med i Graven.

Selv har Reventlow daglig glædet sig over den store lykkelige Forandring, der under hans egen førende Medvirken var sket i Bondestandens og hele Landets Forhold. 1820-ernes haarde Landbrugskrise nedslog ikke hans Mod eller Glæde. 14. April 1826 kaster han i en Dagbogsoptegnelse Blikket tilbage paa Krigstidens Ulykker, men fortsætter saa med de Ord: »Men med disse er Danmarks Lykke ikke forsvundet — Folket elsker sin gode Konge og han sit gode Folk. Bondestanden, der i Landbrug og hensigtsmæssig Uddannelse stod paa et lavt Trin, har nu faaet en lykkelig Dannelse uden dog at miste sine landlige enfoldige Sæder!« Sammenlignet med, hvad der senere blev naaet, maa det jo nok synes, at Bondebefolkningens og Landbrugets Forhold lod overordentlig meget tilbage at ønske; men de samtidige, der maalte Forholdene ved en Sammenligning med Stavnsbaandstiden, saa nødvendigvis helt anderledes paa dem. I Virkeligheden var jo ogsaa det allermest afgørende sket gennem Landboreformerne. De værste Hindringer for en virkelig Udvikling var taget bort, Fremskridtet kunde begynde at gro, og helt kunde det heller ikke kvæles af den Landbrugskrise, der i de ti Aar fra 1818 til 1828 hærgede Landet.

Naar Reventlow fra sine Greveslottes Vinduer saa ud over det omgivende Bondeland, har han følt sig som en aandelig Fader for den frigjorte Slægt, der nu var ved at skulle føre deres Fædres Gerning videre, den Slægt, som store Opgaver ventede. Reventlows ligesom profetiske Syn, da han i 1786 sendte sin Søster det glade Budskab om de

kommende store Ting, var gaaet i Opfyldelse; ved sit Livs Afslutning havde han den Tilfredsstillelse, at hans Livs store Maal var naaet. Reventlow var en meget taknemmelig Natur, men han havde ogsaa Grund til at være taknemmelig. Det har været faa Statsmænd, som det er lykkedes at gennemføre i den Grad de Opgaver, de havde stillet sig. Det har været den særlige Forudsætning for den lyse og lykkelige Stemning, der prægede Reventlows Alderdøm; men Lykken, han nød paa sine gamle Dage, sprang dog først og fremmest ud fra hele det menneskelige Sindelag, der var Forsynets store Vuggegave til ham, og ogsaa fra hans Evne til stadig at finde nye Opgaver, ogsaa indenfor de mindre Forhold, hvori han nu var sat.

29. Januar 1821 skriver han i et Brev, at der endnu er to betydelige Arbejder, der ligger ham paa Sinde; det ene er at gøre Korntørringen fuldt ud tilfredsstillende, det andet er at lade hans allerede for længe siden affattede Forstafhandling trykke. Begge Dele finder Reventlow »vigtige for Menneskene«, og han tør ikke lade dem ligge, da han er den, der har sat sig mest ind i dem, og hans Ideer og Erfaringer let kunde gaa tabt (men dog overkom han ikke, som tidligere omtalt, at faa trykt sin store Skovafhandling, maaske fordi Udgiften derved i Landbrugskrisens Aar maatte afskrække selv en af Landets største Jordbesiddere).

Tanken om at fremme, hvad der var »gavnligt for Menneskene«, fyldte Reventlow til hans sidste Dag. Fra hans Herresæder udbredtes der en Humanitetens Aand, der er følt som velgørende i en vid Omkres. Hans ældste Søn og Arving til Grevskabet, der havde Faderens to første Navne og altsaa hed Christian Ditlev Reventlow, virkede i samme Aand og gjorde sig ogsaa meget paaskønnet. Om ham og hans Familie er der af en samtidig berettet, hvorledes de paa heldig Maade i deres Optræden og Levevis adskilte sig fra flere andre adelige Familier: »Den elskelige Familie levede som borgerlige Folk, men deres standsmæssige Dannelse var ikke desto mindre umiskendelig«. Skovrider paa Christianssæde J. P. Schrøder, Fader til Grundlæggeren af Askov Folkehøjskole Ludvig Schrøder, har med Henblik

paa baade Fader og Søn, der begge havde været hans Principaler, udtalt de Ord: »Man blev et bedre Menneske af at have med Reventlow'erne at gøre«.

Allerede 1813 er den unge Chr. Reventlows Hustru afgaaet ved Døden. 25. Juli 1822 døde Grevinde Reventlow, født v. Beulwitz. »I 48 Aar har jeg med hende levet i et lykkeligt Ægteskab«, udtalte den gamle Greve ved hendes Død, og han tilføjede: »Min høje Alder giver mig det Haab snart at samles med hende, om Gud vil værdiges mig at være med hende i de saliges Boliger«. Det centrale Punkt i Reventlows Religiositet var bestandig den trygge Overbevisning, at Døden kun var Overgangen til et bedre Liv og til et evigt Samvær med de forud hensøvede Kære. Det var hans store Trøst ved alle de Dødsfald, der efterhaanden indtraadte i hans Familiekres. 29. November 1824 mistede han sin Søster Grevinde Stolberg, der efter sin Mands Død 1821 havde taget Ophold paa Pederstrup, hvor hun ogsaa døde; hun havde staaet sin overlevende Broder meget nær. 1815 var Broderen Conrad død (og da han ikke efterlod sig Arvinger, tilfaldt det slesvigske Grevskab Stamherren til Christianssæde). Christian Reventlow blev altsaa den sidst levende af de fire Søskende, der engang var udgaaet fra den »gode« Greves Hjem paa Christianssæde.

Endnu rask og frisk kunde han 11. Marts 1827 fejre sin nioghalvfjersaarige Fødselsdag, og de ældste Drengene fra Grevskabets tretten Skoler var ved den Lejlighed samlet sidste Gang for at bringe deres Beskytter en Hilsen. De mødte op i smaa Delinger med hver sin lille Fane og Lærerne som Delingsfører; baade Lærerne og Eleverne afsang en for Lejligheden digtet Sang, og Forstanderen for Vesterborg Seminarium Biskop Boisen, holdt en Lykønskningstale til Greven.

Snart efter rantes Reventlow af den Svaghed, der førte til Døden. Kun liggende paa sin Sofa kunde han i April modtage Lærer og Elever fra Brandstrup Skole og holde en Eksamen med dem. I Juli blev han angrebet af en stærk Vattersot, og sengeliggende maatte han modtage Tronfølgeren Prins Christian og Kong Frederik VI's Datter, Prin-

sesse Caroline, da de aflagde ham et Besøg paa Pederstrup. De tog begge Plads ved hans Leje; Reventlow bad Prinsessen om at overbringe sin Fader en Tak fra ham for al Tillid og Naade, men Prinsen bad han om, at han, naar han besteg Tronen, vilde værne Bondestanden og sørge for dens Oplysning og Velfærd.

Da han i September Maaned følte Døden nærme sig, lod han sig føre fra Pederstrup til Christianssæde; her var dog Slægtens egentlige Hjem, her vilde han dø. Den 11. Oktober 1827 udaandede Christian Ditlev Frederik Reventlow. Han fik naturligvis en storstilet Jordefærd. Bønder fra Grevskabet bar hans Baare, og han begravedes paa Horslunde Kirkegaard, hvor han selv havde afsat sit Gravsted i et nylig indviet Stykke Jord, nærmest bestemt for Fattiglig.

Dette allersidste Træk af Reventlows Livs Gerning er meget betegnende og var jo ogsaa tænkt som et Symbol. Reventlow havde altid været en Mand, der lagde Vægt paa at udtrykke, ikke paa at skjule sine Følelser, og det var kun naturligt for ham at udpege sit Gravsted ligesom ved en Gestus og saaledes aflægge et sidste Vidnesbyrd om, hvad der havde været hans Stræben gennem et langt Liv.

Selvfølgelig fortjente Reventlow i høj Grad det Eftermæle, at han gennem al sin Gerning havde vist sig som en Ven af de fattige og fortrykte. Han var en af de store Filantroper i den Tid, der er blevet kaldt for den »filantropiske« og ogsaa paa Grund af de banebrydende humanitære Bestræbelser, den rummede, har fortjent Betegnelsen. Den historiske Bedømmelse af Reventlow vil dog nødvendigvis gaa videre end til at rose ham for hans varme Hjerte. Den vil i ham se en af Bygmestrene for den Samfundsordning, der blev Grundlaget for det danske Folks økonomiske, kulturelle og politiske Udvikling gennem det nittende Aarhundrede.

Der skete i den Tid, Reventlow var ledende Embedsmand, en Omvæltning af de hidtidige Rammer for Samfundslivet, noget nyt og betydningsfuldt blev grundlagt paa næsten alle Omraader, og det samlede Resultat blev et stærkt fornyet, langt mere rationelt indrettet Samfund. Det var i Virkelig-

heden den danske Revolution, der fuldbyrdedes i fredelige, ublodige Former; den fik Følger for Folket, der svarede til, hvad der for det franske Folk blev indført ved den samtidige Udvikling under den store Revolution og i Napoleonstiden, en Udvikling, der krævede saa kolossalt store Blodofre.

Det var Tiden og Forholdene, der lagde de store Opgaver hen til Chr. D. Reventlow, og det var det enevældige Rege- ringssystem, der betingede, at han kunde gøre sin Indsats, under saa gunstige politiske Vilkaar som det skete (man tænke sig, at de ny Landbolove eller den store Skovfor- ordning skulde have passeret et Landsting, hvor hans Stands- fæller havde Overtaget!). Enevælden, der i første Halvdel af det 18. Aarhundrede havde staaet med kun svag virkelig Magt overfor afgørende sociale Forhold, har endelig ved Slutnin- gen af det 18. Aarhundrede naaet en praktisk Styrke, der gør det muligt for den at lade sin Vilje og sine Ideer slaa virkelig igennem indenfor Lovgivning og Administration.

Reventlows egen moralske og politiske Storhed laa i, at han i sin Livsgerning hævede sig højt op over almindelige Standsfordomme og snævre Klasseinteresser, og fremdeles i det, at han ikke blot som begejstret Idealist forstod at se de Maal for sig, der skulde naas, men ogsaa som klog Oppor- tunist at vurdere de Midler, der bedst skulde føre til Maalet. Han var den udprægede Frihedsmand (naar man blot ikke ved det Begreb vil forbinde nogen Forestilling fra senere Tid om forfatningspolitiske Tendenser); han vilde saa fri Rammer som muligt for det borgerlige Samfunds- og Næringsliv, men han havde Virkelighedssans nok til at begribe, at den for de fleste Mennesker mest værdifulde Frihed ikke altid var naaet, blot man slap alle økonomiske Kræfter løs og gav dem frit Spillerum. Derfor blev den ny Lovgivning, han var med til at gennemføre, et Udtryk ikke blot for en frigørende, men ogsaa for en ordnende og regulerende Tendens, og det blev for Landboreformernes Vedkommende muligt at karak- terisere den med de paa Frihedsstøtten indskrevne Ord: »Kongen bød: Stavnsbaandet skal ophøre, Landbolovene gives Orden og Kraft, at den fri Bonde . . . . .«; Frigørelsen blev kun den ene Side af Reformerne.

Det skyldtes Reventlows store Fordomsfrihed og hans Kærlighed til Danmarks Bondestand, at han i saa vid Udstrækning kunde gaa med til en ny positiv, bondebeskyttende Landbolovgivning. Men samtidig bør det aldrig glemmes, hvad det i denne Henseende og i det hele taget betød, at han ved Landboreformernes Gennemførelse var i saa nært Samarbejde med Chr. Colbjørnsen. Landmanden Reventlows særlige Sans for Frihedens Betydning mødtes paa den heldigste og mest frugtbare Maade med Juristen Colbjørnsens energiske Vilje til at gøre den tvingende Lov gældende i alle Forhold, hvor det af samfundsmæssige Grunde kunde synes nødvendigt. Reventlow og Colbjørnsen maa historisk altid nævnes ved hinandens Side som de to Hovedmænd for Bondestandens Frigørelse i Danmark, for Grundlæggelsen af den hele ny Samfundsordning her i Landet ved Overgangen fra det 18. til det 19. Aarhundrede.

NAVNEFORTEGNELSE

- Bang, A., 114, 129.
 Bang, O. L., 104 f., 107, 114, 128 f., 142.
 Balle, N. E., 32, 192, 197.
 Begtrup, G., 215.
 Bergsøe, A. F., 53.
 Bernstorff, A. P., 32, 35, 40, 44, 64,
     80 ff., 90, 93, 106 f., 112 f., 118,
     124, 135, 140 f., 178, 202 f., 209, 212.
 Bernstorff, Christian, 202 f., 209.
 Bernstorff, Henriette (født Stol-
     berg), 44, 83.
 Bernstorff, Joachim, 209.
 Bernstorff, Johan Hartvig Ernst,
     35 f., 64, 81 f.
 v. Beulwitz, Amtmand, 42.
 v. Beulwitz, Frøken, 44.
 Bjerring, Jens, 103 f., 107.
 Bloch, Biskop, 200.
 Boisen, P. O., 195, 221.
 Bornemann, W., 114.
 Bothmer, F. J., 14.
 Bruun, Malthe Conrad, 181.
 Brüel, G. W., 159.
 Bülow, Johan, 106.

 Carl, Prins, 26.
 Carlsen, Højesteretsassessor, 114.
 Caroline, Prinsesse, 222.
 Chr. d. IV, 11.
 Chr. V, 11.
 Chr. d. VI, 12, 50 f., 188.
 Chr. d. VII, 64, 82, 86 ff., 102, 136,
     142, 154, 162, 178, 185, 188, 208.
 Christian, Prins, 221 f.
 Christensen, I. C., 218.
 Colbjørnsen, Chr., 104 f., 107, 109,
     113 ff., 124, 132 ff., 142, 144 f.,
     153, 156, 178 ff., 184, 187, 194,
     207, 224.
 Colbjørnsen, J. E., 114.
 Collin, Jonas, 91.

 Du Hammel, 160.

 Eggers, C. U. D. von, 106.
 Eichel, B., 114.
 Erichsen, John, 94, 114.
 Ernesti, J. L., 31, 40.
 Evelyn, 160.

 Fabricius, Chr. A., 123.
 Falbe-Hansen, V., 53.
 Frederik III, 11.
 Frederik IV, 11 ff., 51, 111, 136 f., 188.
 Frederik V, 59.
 Frederik VI, 84 ff., 88 f., 93, 102,
     106 f., 110 ff., 118, 124, 135,
     137, 139, 141, 144 f., 155, 157,
     175, 202 f., 205 ff., 214, 217,
     219, 221 f.
 Frederik, Arveprins, 80, 86 ff.
 Frederik, Assessor, 114.
 Frederik Christian, Hertug, 195 f.,
     201, 203.

 Fridsch, 133.
 Friis, Aage, 36.

 Garve, Chr., 31, 33.
 Gellert, Chr., F., 31 ff., 41, 47 f.
 Gessner, G., 218.
 Goethe, 31.
 Gramm, Chr. Fr. von, 19.
 Grundtvig, 39, 200 f.
 Grøn, A. Howard, 165.
 Guldberg, Ove Høegh, 77, 79 ff.,
     148, 168, 179.

 Hammeleff, Nis, 93.
 Hansen, C. F., 217.
 Hansen, Wilhelm August, 93 ff., 114.
 Hardenberg, C. A., 14.
 Haxthausen, Gregers, 140.
 Heiberg, Peter Andreas, 181.
 Holberg, Ludvig, 19, 24.
 Holstein-Ledreborg, J. L., 18 f., 30, 43.
 Huth, H. W. von, 86, 88.

 Juliane Marie, Enkedronning, 80, 86 f.

 Karl d. XII, 132.
 Keyssler, J. G., 36.
 Kjergaard, Forvalter, 199.

 Lavater, J. C., 218.
 Lehn, Abraham, 69, 114, 122 f., 135.
 Lehn, Baron, 72.
 Levetzow, Henrich, 93, 102.
 Luxdorff, 114, 134.

- Moltke, J. G., 104 f.
 Montesquieu, 40.
 Møsting, Johan, Sigismund, 210.
 Napoleon Bonaparte, 207, 209 f.
 Oppermann, A., 161.
 Paul, Kejser af Rusland, 185, 203 f.
 Plessen, C. A., 26.
 Plessen, Chr. Ludvig Scheel von, 26, 114.
 Pontoppidan, Erik, 59, 63.
 Quistgaard, M., 114, 134 f.
 Reventlow, Anna Sophie, 12 f.
 Reventlow, Benedicte Margrethe (født Brockdorff) (R.'s Far-
 moder), 14, 16.
 Reventlow, Charlotte Amalie (født Holstein-Ledreborg) (R.'s Stifmoder), 15, 18 f., 22, 30, 41, 43, 212 ff., 217.
 Reventlow, Chr. Ditlev (R.'s Bed-
 stefader), 13 f., 16.
 Reventlow, Chr. Ditlev (R.'s Far-
 der), 14 ff., 20, 22 f., 41 f., 44 ff., 56, 67 f., 71, 75, 217, 221.
 Reventlow, Chr. Ditlev (R.'s æld-
 ste Søn), 220 f.
 Reventlow, Conrad, 11 f.
 Reventlow, Conrad (R.'s Broder), 14 f., 20, 46, 221.
 Reventlow, Conrad Ditlev (R.'s Onkel), 14, 16.
 Reventlow, Ditlev, 11.
 Reventlow, Ditlev, 82.
 Reventlow, Frederikke, Charlotte (født von Beulwitz) (R.'s Hustru), 16, 42 ff., 47, 83, 90, 110 f., 141, 203, 205, 208 f., 221.
 Reventlow, Grevinde (født Prin-
 sesse af Plön), 14.
 Reventlow, Grevinde (R.'s Svi-
 gerdatter), 221.
 Reventlow, Henning, 11.
 Reventlow, Johanne Sophie Fre-
 derikke (født Bothmer) (R.'s Moder), 14, 16.
 Reventlow, Johan Ludvig (R.'s Broder), 15, 20 ff., 30, 33, 35 f., 38, 40, 46, 82, 84 ff., 91, 93 f., 143 f., 167, 187 ff., 197, 214 f., 217.
 Kiegels, N. D., 181.
 Rosenkrantz, F. C., 86, 88, 105, 112, 135, 140,
 Rosenkrantz, Niels, 210.
 Rothe, Tyge, 123.
 Rousseau, 40.
 Saint-Germain, 64.
 Savoyen, Hertugen af, 36.
 Schack-Rathlou, J. O., 88, 105, 112, 135,
 Schelde, Niels, 63.
 Schimmelmann, Charlotte, 40.
 Schimmelmann, Heinrich Ernst, 89, 140, 167, 169, 178, 203, 206, 21
 Schrøder, J. P., 220.
 Schrøder, Ludvig, 220.
 Schytte, Andreas, 25.
 Skeel, J. E., 140.
 Smith, Adam, 166.
 Sneedorff, Jens Schielderup, 25, 6.
 Sophie Magdalene, Enkedronning, 64.
 Stampe, Henrik, 66 ff., 86, 88, 92, 112 f., 123, 140,
 Stolberg, Chr. G., 64.
 Stolberg, Frederikke Louise, 14, 17 ff., 44 f., 78, 83, 85 ff., 110 f., 117, 139, 141, 204, 209, 211 ff., 217, 219,
 Stolberg, Frederik Leopold, 19, 83, 140 f.,
 Struensee, 70, 148, 168.
 Sørensen, Rasmus, 198 ff.
 Teilmann, A. C., 69.
 Thott, O., 88, 140.
 Tull, Jethro, 37.
 Tuxen, A., 13.
 Walpole, Robert, 38.
 Wendt, Carl, 25 ff., 35 f., 41, 43, 76 ff., 89 f., 167, 189, 209, 212, 214,
 Voltaire, 38, 40.
 Wormskjold, P., 114, 122, 135.
 Young, Arthur, 37.
 Zeuthen, P. Chr., 145.
 Aagaard, P., 114, 122, 135.

